

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ
JOURNAL OF SCIENCE CULTURE ART AND THOUGHT

YIL/YEAR: 8 SAYI/ISSUE: 29 YAZ/SUMMER 2021 ISSN: 2148-7537

TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET: 27 MAYIS DARBESİ

MILITARY AND POLITICS IN TURKEY: THE COUP OF MAY 27

MAKALELER / ARTICLES

ABDULLAH KÖKTÜRK

Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü
The Relationship of the Turkish Army with Capital and the Transformation of the
Military-Politics Relations

HALİL EMRE DENİŞ

27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi'nin Tutumu
The Attitude of Akis Magazine on the Path to the Coup of May 27, 1960

ADEM ÇAYLAK / CANSU KAYMAL

27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı
The Symbol Name of the Opposition between 27 May and 12 March:
Osman Bölükbaşı

CENGİZ SUNAY / EMRE EZGİN

27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına Gidiş ve Sebepleri
The Way from the May 27 Coup d'état to the March 12 Memorandum and the
Underlying Causes

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE CULTURE ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık, çift- taraflı kör hakemli uluslararası bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi Sosyal Bilimler ve İnsani Bilimler alanlarında özgün makalelere yer veren çok-disiplinli tematik bir dergidir. Dergiye gönderilen bir makalenin değerlendirme sürecine alınması için, Sayı konusuyla doğrudan ilgili olması, bilimsel ölçütleri ve kalite standartlarını, Etik İlkeler ve Yayın Politikası ile Yayın Koşullarını sağlaması gerekir. Makalelerin hakem sürecine alınması uluslararası yaygın kurulunun ön değerlendirmesine bağlıdır.

Dizin ve varitabanları

İNSAN&İNSAN Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR DİZİN, Index Copernicus, EBSCO Host, DOAJ, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), OAJI, Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makaleler Dergipark Akademik altyapısında dijital olarak arşivlenmektedir.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double blinded peer reviewed international journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal that includes original articles in the fields of Social Sciences and Arts and Humanities. In order for an article to be included in the evaluation process, it must be directly related to the theme of the issue, and meet the scientific criteria and quality standards of the journal, Ethical Principles and Publication Rules. The receipt of the articles into the double-blinded referee process depends on the preliminary evaluation of the international editorial board. The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

Indexes and databases

İNSAN&İNSAN is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) (Social Sciences and Humanities Database) TR DİZİN, Index Copernicus, EBSCO Host, DOAJ, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), OAJI, Google Scholar Index and Türk Eğitim İndeksi (Turkish Education Index). The articles published in the Journal are archived digitally in the Dergipark Akademik infrastructure.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 8 Sayı/Issue: 29 Yaz/Summer 2021

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

İletişim / Contact: editor@insanveinsan.org

Sahibi ve Yayıncı / Owner and Publisher:

Okur Yazar Derneği / Literacy Association

Adres / Address: Adnan Menderes Bulvarı Emlak Konutları C1 Blok No: 82/4 Karagömrük

34091 Fatih, İstanbul, Turkey

Website: <https://www.okuryazar.org.tr>

İletişim / Contact: info@okuryazar.org.tr

Editör Kurulu / Editorial Board

Assoc. Prof. Ebubekir Ayan (ph.D.)
Kocaeli University, FEAS, Department of Business Administration, Umuttepe Yerleşkesi, 41380, İzmit, Kocaeli, Turkey.
Bio: <https://avesis.kocaeli.edu.tr/bekir.ayan>
E-mail: bekir.ayan@kocaeli.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8782-2159>

Prof. H. Emre Bağce (ph.D.)
Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, Turkey.
Bio: <https://avesis.marmara.edu.tr/emre.bagce>
E-mail: emre.bagce@marmara.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-7336>

Assoc. Prof. Valentina Franca (ph.D.)
University of Ljubljana, Faculty of Public Administration, Slovenia.
E-mail: valentina.franca@fu.uni-lj.si
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9220-2077>

Assoc. Prof. Harun Kırılmaz (ph.D.)
Sakarya University, Faculty of Business, Department of Health Administration, Esentepe Campus 54187 Serdivan, Sakarya, Turkey.
Bio: <https://hkirilmaz.sakarya.edu.tr>
E-mail: hkirilmaz@sakarya.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6055-6826>

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. H. Emre Bağce (ph.D.)
Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, Turkey.
<https://avesis.marmara.edu.tr/emre.bagce>
E-mail: emre.bagce@marmara.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-7336>

Editörler / Editors

Res. Asst. Dr. Ali Mınarlı (ph.D.)
Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, Turkey.
Bio: <https://avesis.marmara.edu.tr/ali.minarli>
E-mail: ali.minarli@marmara.edu.tr

Lect. Alparslan Erimli
Giresun University, Faculty of Education, Gaziler Mahallesi, Prof. Ahmet Taner Kışlalı Cad, 28200 Giresun, Turkey.
E-mail: alparslan.erimli@giresun.edu.tr

Res. Asst. Burçak Kadioğlu
Marmara University, Institute of Social Sciences, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, Turkey.
Bio: <https://avesis.marmara.edu.tr/burcak.kadioglu>
E-mail: burcak.kadioglu@marmara.edu.tr

Assoc. Prof. Doğa Başar Sarıipek (ph.D.)
Kocaeli University, FEAS, Department of Labor Economics and Industrial Relations, Umuttepe Yerleşkesi, 41380, İzmit, Kocaeli, Turkey.
Bio: <https://avesis.kocaeli.edu.tr/sariipek>
E-mail: sariipek@kocaeli.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3525-5199>

Assoc. Prof. Brigita Stanikūnienė (ph.D.)
Kaunas University of Technology, Panevežys Faculty of Technologies and Business, Technologies and Entrepreneurship Competences Centre, 37164 Panevežys, Lithuania.
E-mail: brigita.stanikuniene@ktu.lt

Assoc. Prof. Magdolna Vallasek (ph.D.)
Sapientia Hungarian University of Transylvania, Department of Law, Cluj-Napoca, Romania.
E-mail: mvallasek@kv.sapientia.ro

Sayı Editörü / Editor of Current Issue

Assoc. Prof. Cengiz Sunay (ph.D.)
Kocaeli University, FEAS, Department of Political Science and Public Administration, Umuttepe Yerleşkesi, 41380, İzmit, Kocaeli, Turkey.
Bio: <https://avesis.kocaeli.edu.tr/cengiz.sunay>
E-mail: cengiz.sunay@kocaeli.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8205-7518>

Buşra Erimli
Ph.D. Candidate, University of Tehran, Faculty of Law and Political Science, Enghelab Ave, 16th Azar St, Tehran, Iran.
E-mail: busraerimli88@ut.ac.ir

Zafercan Bekir Çapar
Ph.D. Candidate, Marmara University, Institute of Social Sciences, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, Turkey.
E-mail: cokgzafer@gmail.com

Hüseyin Kılınç
Ph.D. Candidate, Marmara University, Institute of Social Sciences, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, Turkey.
E-mail: hkilinc@windowslive.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Banu Akdenizli
Northwestern University

Prof. Artun Avcı
Marmara University

Prof. İsmail Aytaç
Fırat University

Prof. Bünyamin Bacak
Çanakkale Onsekiz Mart University

Prof. Kaya Bayraktar
Yalova University

Prof. Filiz Aydoğan Boschele
Marmara University

Prof. Güven Büyükbaykal
İstanbul University

Prof. Yüksel Dede
Gazi University

Prof. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe University

Prof. Adem Doğan
Cumhuriyet University

Prof. Barış Doster
Marmara University

Prof. Can Erbil
Boston College

Prof. Ebru Gülbuğ Erol
Alanya Hamdullah Emin Paşa University

Prof. Kazım Özkan Ertürk
Düzce University

Prof. Ayhan Gençler
Trakya University

Prof. Ayşen Akkor Gül
İstanbul University

Prof. Burcu Kümbül Güler
Dokuz Eylül University

Prof. Uğur Gündüz
İstanbul University

Prof. Muhsin Halis
Kocaeli University

Prof. Esra Hatipoğlu
Nişantaşı University

Prof. Gülcan Işık
Gazi University

Prof. Metin Işık
Sakarya University

Prof. Özer Kanburoğlu
İstanbul Aydın University

Prof. Tolga Kara
Marmara University

Prof. Kutay Karaca
İstanbul Aydın University

Prof. Hikmet Kırık
İstanbul University

Prof. Selçuk Koç
Kocaeli University

Prof. Emine Koyuncu
Marmara University

Prof. Mahmut Masca
Afyon Kocatepe University

Prof. Sadık Öncül
Cumhuriyet University

Prof. Birsen Örs
İstanbul University

Prof. Mehmet Özçağlayan
Marmara University

Prof. Barış Özdal
Uludağ University

Prof. Abdullah Özkan
İstanbul University

Prof. Seçkin Özmen
İstanbul University

Prof. İrfan Paçacı
Marmara University

Prof. Burcu Pelvanoğlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar University

Prof. Fikri Salman
İzmir Katip Çelebi University

Prof. Şükrü Sim
İstanbul University

Prof. Kemalettin Şahin
Ondokuz Mayıs University

Prof. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli University

Prof. Rıdvan Şentürk
İstanbul Ticaret University

Prof. Ahmet Şimşek
İstanbul University

Prof. İbrahim Şirin
Kocaeli University

Prof. Soyalp Tamçelik
Gazi University

Prof. Hacı Yunus Taş
Yalova University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Abdullah Taşkesen
Düzce University

Prof. Mehmet Sezai Türk
Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof. Turgay Uzun
Muğla Sıtkı Koçman University

Prof. İnci Yakut
Kocaeli University

Prof. Haldun Yalçınkaya
TOBB University of Economics and Technology

Prof. Bahattin Yaman
Süleyman Demirel University

Prof. Ali Murat Yel
Marmara University

Prof. Mustafa Yılmaz
Kocaeli University

Prof. Ergün Yolcu
İstanbul University

Prof. Sayım Yorgun
İstanbul University

Assoc. Prof. Salih Akkanat
Gümüşhane University

Assoc. Prof. Emre Ateş
İstanbul University

Assoc. Prof. Anıl Ertok Atmaca
Karabük University

Assoc. Prof. Meryem Ayan
Pamukkale University

Assoc. Prof. Göksel Aymaz
Marmara University

Assoc. Prof. Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul University

Assoc. Prof. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekçi
Gazi University

Assoc. Prof. Esra Cizmeci
Yalova University

Assoc. Prof. Fatih Demir
Celal Bayar University

Assoc. Prof. Volkan Ekin
İstanbul Ayvansaray University

Assoc. Prof. Devrim Ertürk
Dokuz Eylül University

Assoc. Prof. Şakir Eşitti
Ardahan University

Assoc. Prof. Özlem Gök
Gaziosmanpaşa University

Assoc. Prof. Nilsen Gökçen
Dokuz Eylül University

Assoc. Prof. Filiz Erdemir Göze
Gazi University

Assoc. Prof. Ayşe Bilge Gürsoy
Marmara University

Assoc. Prof. Oğuz Işık
Hacettepe University

Assoc. Prof. Berna Karagözoğlu
Ağrı İbrahim Çeçen University

Assoc. Prof. İhsan Karlı
Kocaeli University

Assoc. Prof. Nazım Kartal
Sinop University

Assoc. Prof. Yasin Keleş
Ondokuz Mayıs University

Assoc. Prof. Bedrettin Kesgin
Yalova University

Assoc. Prof. Mustafa Kocaoğlu
Ahi Evran University

Assoc. Prof. Ayşe Koncavar
Marmara University

Assoc. Prof. Oya Korkmaz
Mersin University

Assoc. Prof. Pınar Seden Meral
Beykoz University

Assoc. Prof. Haldun Narmanlıoğlu
Marmara University

Assoc. Prof. Alparslan Nas
Marmara University

Assoc. Prof. Mehmet Hilmi Özkaya
Uşak University

Assoc. Prof. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh University

Assoc. Prof. Veli Polat
İstanbul University

Assoc. Prof. Erkan Saka
İstanbul Bilgi University

Assoc. Prof. Mert Sunar
İstanbul Medeniyet University

Assoc. Prof. Cengiz Sunay
Kocaeli University

Assoc. Prof. Köksal Şahin
Sakarya University

Assoc. Prof. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Technical University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Assoc. Prof. Coşkun Taştan
Police Academy

Assoc. Prof. Yıldırım Torun
Yalova University

Assoc. Prof. Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey University

Assoc. Prof. Bora Yenihan
Kırklareli University

Assoc. Prof. Sinem Yıldırım alp
Sakarya University

Assoc. Prof. Nilgün Çelebi Yıldız
Marmara University

Assoc. Prof. Aslı Yurdigül
Erzurum Atatürk University

Asst. Prof. Şevket Kamil Akar
İstanbul University

Asst. Prof. Ferda Alper Ay
Cumhuriyet University

Asst. Prof. Yusuf Budak
Kocaeli University

Asst. Prof. Abdurrahman Çalık
Yüzüncü Yıl University

Asst. Prof. Adem Çelik
Kafkas University

Asst. Prof. Oktay Çetin
Piri Reis University

Asst. Prof. Elif Demoğlu
Marmara University

Asst. Prof. Hakkı Cenk Erkin
Kocaeli University

Asst. Prof. Zühal Fidan
Aksaray University

Asst. Prof. Şenel Gerçek
Kocaeli University

Asst. Prof. Yusuf Ziya Gökçek
Marmara University

Asst. Prof. Ahmet Güven
Bandırma Onyedli Eylül University

Asst. Prof. Bülent Kabaş
Sakarya University

Asst. Prof. Zeynep Kaban Kadioğlu
Marmara University

Asst. Prof. Abdullah Köktürk
Piri Reis University

Asst. Prof. İsmet Bihter Karagöz
Gelişim University

Asst. Prof. Atahan Birol Kartal
Beykent University

Asst. Prof. Yalçın Lüleci
Marmara University

Asst. Prof. Mustafa Otrar
Marmara University

Asst. Prof. Seçil Özay
Marmara University

Asst. Prof. Ali Özcan
Gümüşhane University

Asst. Prof. Fatma Yurttaş Özcan
Sakarya University

Asst. Prof. Lale Özdemir
Marmara University

Asst. Prof. Arzu Özsoy Özmen
Kocaeli University

Asst. Prof. Feryade Tokan Şenol
Yeditepe University

Asst. Prof. Hasan Uzun
Fırat University

Res. Asst. Dr. Aysel Ay
Marmara University

Dr. Ahmet Tetik

Sayı Editörü / Editor of this issue

Assoc. Prof. Cengiz Sunay

Kocaeli University, FEAS, Department of Political Science and Public Administration,
Umuttepe Yerleşkesi, 41380, İzmit, Kocaeli, Turkey.

Bio: <https://avesis.kocaeli.edu.tr/cengiz.sunay>

E-mail: cengiz.sunay@kocaeli.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8205-7518>

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

Prof. Dr. H. Emre Bağce

Marmara University

Prof. Dr. Cemal Fedayi

Kırıkkale University

Prof. Dr. Turgay Uzun

Muğla Sıtkı Koçman University

Assoc. Prof. İrfan Haşlak

Sakarya University

Assoc. Prof. Mehmet Mert Sunar

İstanbul Medeniyet University

Asst. Prof. Emrullah Ataseven

Ağrı İbrahim Çeçen University

Asst. Prof. Aykut Aykotalp

Kafkas University

Asst. Prof. Candaş Can

Sinop University

İÇİNDEKİLER CONTENTS

EDİTÖRDEN ISSUE EDITOR'S PREFACE	11
MAKALELER ARTICLES	
ABDULLAH KÖKTÜRK <i>Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü</i> <i>The Relationship of the Turkish Army with Capital and the Transformation</i> <i>of the Military-Politics Relations</i>	15
HALİL EMRE DENİŞ <i>27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi'nin Tutumu</i> <i>The Attitude of Akis Magazine on the Path to the Coup of May 27, 1960</i>	31
ADEM ÇAYLAK / CANSU KAYMAL <i>27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde</i> <i>Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı</i> <i>The Symbol Name of the Opposition between 27 May and 12 March:</i> <i>Osman Bölükbaşı</i>	49
CENGİZ SUNAY / EMRE EZGİN <i>27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına Gidiş ve Sebepleri</i> <i>The Way from the May 27 Coup d'état to the March 12 Memorandum</i> <i>and the Underlying Causes</i>	65
YAZIM KURALLARI / PUBLICATION RULES / 81	

Editörden

“Ordu millet” ve “Her Türk asker doğar”, belki de Türk siyasal hayatına yön veren ordunun beslediği toplumsal ve siyasal kültürün boyutlarını göstermesi açısından son derece önemli ipuçları veren iki önemli şiar gibi gözüküyor. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen pek çok askeri darbe veya darbe girişiminin gerisinde belki de böylesine bir benimsenmişliğin yattığı da söylenebilir. Otuzların Türkiye’inde, şef kültürünün ön plana çıkarıldığı; ebedi ve milli şef etrafında yaratılan piramitsel toplum ve onun en üst ucundaki yöneten olgusunun yanı sıra, astın üste koşulsuz itaatinin toplumsallaştırılmasıyla birlikte militarizmin sadece mesleki bir olgu olarak kışla sınırları içinden tüm topluma teşmilini kolaylaştırdığı da buna eklenebilir.

Cumhuriyet tarihimizin ilk askeri darbesi 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşti ve sadece toplumu değil, orduyu da derinden etkiledi. Bu etkilenmenin en dikkat çekici boyutu: Katı hiyerarşinin olmazsa olmazlığının meşum bir gaye uğruna bertarafıymış gözüküyor. Toplumsal ve siyasal hayatta son derece elzem olan çoğulcu ve çok sesli düzenin ordu içindeki tatbikinin, bir ordunun bozgun sebeplerinden biri olduğu biliniyor. 27 Mayıs’ta hiyerarşi dışı ve son derece haksız ve hukuksuz bir müdahale gerçekleşti ve ordunun başıyla bir kuvvet kumandanı da tutuklananlar arasındaydı. Darbeyi gerçekleştiren askeri zevatin kurumsal ifadesi olarak takdim edilen Milli Birlik Komitesi’nin otuz sekiz üyesi içinde beş general olsa da etki ve yetkilerinin diğerlerinin oldukça gerisinde olduğu söylenebilir. Bu da darbenin üzerinden altı ay geçmeden meydana gelen iç darbeyi ve altmışlı yıllar boyunca gerçekleşen iki darbe girişimi ve hükümet bunalımlarının doğallığını ortaya koyuyor.

12 Mart Muhtırası ise bir başka tarihsel uğrak; aslında 27 Mayısçıların ordu içindeki radikalleşmeyi görüp, bir parça kendi mazilerinden gelen ve içinde doğdukları hiyerarşiden sapma emareleri gösteren astları tarafından yapılacak radikal bir darbeyi bertaraf etme arayışı. Bu kez sivil mihmandarların çok etkin oldukları, entelektüel camianın radikal sol kanadının da haddinden fazla işin içinde olduğu 9 Mart darbe planının geçirilmesi gayreti. Ordu imkanlarının bir süre sonra kariyer basamaklarının zor gücü olarak istismarının en belirgin görüntüsü olan Faruk Gürler ve Muhsin Batur ikilisinin önce yüksek komuta konseyi içinde Memduh Tağmaç’ı tasfiyede birleşip, sonrasında aralarındaki ihtilafın sonucu olarak her ikisinin birden kendiliğinden tasfiyesi.

Sonu 12 Eylül darbesiyle neticelenecek iktisadi bunalımın 24 Ocak Kararlarıyla çözümlenmesi içine girişi; anılan kararların tatbikinin ise ancak ve ancak anti demokratik, otoriter askeri bir rejim içinde mümkün olması; böylesi bir rejime rızanın ise toplumu, can kaygısı karşısında her türlü boyun eğişe gönüllü kılmanın aracı olarak gerekli korku ve dehşeti sağlayacak terörle mümkün olacağına bilinciyle yapılan provokasyonlar yetmişli yıllara damgasını vurdu. 12 Eylül felaketi, bugünün siyasetini belirleyen ve zannedildiğinin aksine etkisi en uzun süren ve sürmekte olan son darbedir. Her ne kadar 28 Şubat, 27 Nisan ve 15 Temmuz parantezleri

açılıp kapansa da aslında pek çok değişikliklerine rağmen yürürlükteki 1982 Anayasasıyla gitti dendikçe “*Buradayım*” diyen bir umacı niteliğindedir.

Dergimizin “*Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs Darbesi*” konulu bu sayısında dört çalışmayı bulacaksınız. *Köktürk* tarafından kaleme alınan çalışmanın ana sorunsalı: Hemen hiçbir toplumsal gelişmede ihmal edilmesi mümkün olmayan ekonomi politik boyutun ordu-siyaset ekseninde cereyan eden gelişmeler etrafında şekilleniyor. Özellikle Ordu Yardımlaşma Kurumunun süreç içinde sermayenin önemli bir bileşimi olarak, sistem içindeki siyasal gelişmelerden yana tavır koyarken; OYAK öncesi ordu ve OYAK sonrası ordu şeklinde karşılaştırmalar yapabilmeye imkân veren önermeler ileri sürüyor. 27 Mayıs öncesinin geçim sıkıntısı çeken, halkın içinde; çoğu kez gecekondularda yaşayan ve toplumsal kesimlerden kopuk olmayan askeri sınıfın özellikle general rütbeli üst tabakasının gerek OYAK gerekse sermayenin kimi holdinglerinde yönetim kurulu üyeliklerini elde etmek suretiyle yaşadıkları sınıf atlamalarını çok geniş bir perspektiften analiz ediyor.

Deniş ise: 27 Mayıs darbesinin sivil kanatta ve özellikle basındaki amiral gemisi niteliğindeki AKİS Dergisi üzerine odaklanan çalışmasında: AKİS Dergisinin, öykündüğü Batılı benzerlerinin aksine tarafsız ve bağımsız yayın yapma iddiasına sadık kalan bir yayın politikasını sürdüremediği sonucuna varıyor. Sahibi ve başyazarının ana muhalefet partisi liderine damat oluşunun hem mesleği hem de kişiliği üzerinde bir dönüm noktası olduğu; dönemin pek sınırlı olan ve biraz da iktidarın yürüttüğü basın politikası sebebiyle kendiliğinden oluşan *fısıltı gazetesinin* suflörü olduğunu iddia ediyor. Derginin; 27 Mayıs öncesinde ve bir müddet de hemen sonrasında yürütülen bilgi kirliliği sürecindeki, devrilen iktidar aleyhindeki yalan haber üretim merkezi niteliğine dikkat çekiyor.

Çaylak ve Kaymal’ın çalışması ise renkli bir o kadar da müzmin muhalif bir isme odaklanıyor: Osman Bölükbaşı, nam-ı diğer: Anadolu Fırtınası. Osman Bölükbaşı’nın adeta tek kişilik dev kadro şeklinde popülerize edilebilecek siyasal performansı, memleketi ve seçim bölgesi olan Kırşehir’i Türk siyasal hayatında unutulmaz bir konuma getirmiş gibi gözüküyor. Siyasal hayatımızda bölünerek içinden yeni iller çıkan şehirler pekâlâ mevcut ancak bir ilin verdiği oylar sebebiyle ilçeye dönüştürülmesi hususunda, her ne kadar bu hatadan çabuk dönülse de tek örnek gibi duruyor. Bölükbaşı’nın anti İnönüculikle başlayan ve siyasete başladığı Demokrat Parti lider kadrosunu muvazaacılıkla suçlayarak daha uç bir muhalif partinin kurucuları arasında yer alması; uzun ellilerde ise DP iktidarından kurtulmak için bu kez İnönü’yle iş birliği yapmaya yönelmesi, siyasi hasımlarınca tenakuz olarak ifade edilse de inatçı çizgisinin teslim edilmesi gerektiği üzerinde duruyor.

Sunay ve Ezgin; 27 Mayıs’ın açtığı yolun 12 Mart uğrağına kadar olan sürece yoğunlaşıyorlar. Altmışlı yıllar boyunca yaşanan krizler ve anılan yılların ikinci evresinden itibaren 27 Mayıs’ta devrilenlerin tekrar iktidara gelmeleri karşısında tahammülsüzleşen kesimlerin girdikleri çeşitli tertiplerin izlerini sürüyorlar. Türk siyasi ve düşünce tarihinin sol boyutunun 1925 ve 1951 tutuklamaları ve uzun yeraltı dönemi sonrasında altmışlı yıllar boyunca özellikle zinde güçler olarak takdim edilen kesim içinde başat konuma gelişinin arkasındaki iç ve dış dinamiklere; kitleselleşmenin kısa vadede mümkün olmayışı tespiti sonrasında girdikleri ittifak arayışlarının ordu boyutuyla, 9 Mart ve 12 Mart’ın ilgisini araştırıyorlar. 27 Mayıs’ta ast-

ları tarafından yönlendirilen, çekip çevrilmeye çalışılan, ordu haricine atılan üstlerdeki rahatsızlığı anımsayan ve 27 Mayıs'ta ast iken ancak bu kez üst rütbeli konuma gelmiş olanların kendi astları tarafından tasfiye edilme korkusu içinde 9 Mart'taki topyekûn darbeyi 12 Mart'la geçıştirdiklerini iddia ediyorlar.

İnsan ve İnsan Dergisinin 29. Sayısının "*Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs Darbesi*" hakkındaki bu dört çalışmayla; bu başlık altında oluşmuş literatüre oldukça faydalı bir katkı sunmuş olacağını umuyoruz. Yazarlara, yazıları titizlikle değerlendiren hakemlere, dergimiz mutfağının olmazsa olmazı arkadaşlarımıza, daimî editör ve editör yardımcılarımıza teşekkür etmek üzerimize borç ve zevkli bir vazifedir.

Doç. Dr. Cengiz Sunay
Sayı Editörü

Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü

The Relationship of the Turkish Army with Capital and the Transformation of the Military-Politics Relations

ABDULLAH KÖKTÜRK*

* Asst. Prof., Piri Reis University, Maritime Higher Vocational School, Postane Mahallesi, Eflatun Sk. No:8, 34940 Tuzla, İstanbul, Turkey, E-mail: akokturk@pirireis.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-2706-6678>

Öz: Türkiye son altmış yıl içinde ikisinde askerlerin yönetime el koyduğu, ikisinde ise iktidarın değiştiği dört 'başarılı' askeri müdahale yaşamıştır. Bunlara, Albay Talat Aydemir'in müdahale girişimleri ve 15 Temmuz kalkışması da dâhil edilirse, ülke üç başarısız askeri müdahale girişimine sahne olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri askeri müdahaleler aracılığıyla Türk siyasi yaşamında etkili bir karakter olmayı başarmıştır. Ordunun siyasi hayattaki nüfuzu ekonomik hayatta da karşımıza çık-maktadır. Bu çalışmada Türk ordusu ve sermaye arasındaki ilişki siyasi süreçler dâhilinde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmada Türk ordusu ve sermaye arasındaki ilişkiye Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve diğer askeri vakıf şirketleri yönetim kurulları üzerinden bakılmıştır. Bu şirketlerdeki yönetim kurullarındaki emekli üst rütbeli subayların dağılımı ve asker/sivil oranlarındaki değişme üzerinden Türk Silahlı Kuvvetleri ve siyaset ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk Silahlı Kuvvetleri, Askeri müdahale, Sermaye, Ordu-Siyaset ilişkisi, Ordu Yardımlaşma Kurumu

Abstract: Turkey has experienced four "successful" military interventions in the last 60 years. The military took over in two interventions while in the other two attempts the governments were toppled. The country also experienced three failed military interventions, if we count the July 15th coup attempt and Colonel Talat Aydemir's coup attempts. Turkish Armed Forces has become an important actor in Turkish politics through military interventions. The military's political presence also over-flows to the economical life in Turkey. This study discourses the relations between the Turkish military and the capital. Therefore, the study cites the managements of various military companies that include Military's Pension Fund. This study addresses to the relations between the Turkish military and the capital. Therefore, the study reviews the managements of various military companies that include Military's Pension Fund. The paper examines the relation of Turkish Armed Forces with the Turkish politics through the weight of military to civilian personnel in the management of these companies.

Keywords: Turkish Armed Forces, Military intervention, Capital, Military-Political relations, Military's Pension Fund

Gönderim 3 Nisan 2021
Düzeltilmiş Gönderim 7 Haziran 2021
Kabul 11 Haziran 2021

Received 3 April 2021
Received in revised form 7 June 2021
Accepted 11 June 2021

Giriş

Türkiye’de ordu, Osmanlı’dan beri siyasi, ekonomik ve sosyal hayatı etkileyen önemli bir bürokratik kurum olmuştur. Ordu cumhuriyetin kuruluş aşamasından itibaren de kurucu kadrolarının yetiştirdiği bir yer olarak devlet içindeki önemini korumuştur. Hem rejimin uygulamalarına işlerlik kazandırılmasındaki rolü, hem de eski kadrolarının yönetici bürokrasi içinde yer alması ile ordu 1920’li yıllarda iktidar blokunun önemli unsurlarından birisini oluşturmuştur.

İkinci dünya savaşı ortamında ve sonrasında dünya konjonktürünün de değişimi ile bu önemini kaybeden ordu, 1960’lı yıllardan başlayarak 90’lı yılların sonuna kadar tekrar siyasette önemli bir aktör olmuştur. Bu dönemde ordunun yaptığı müdahalelerin siyaseti olduğu kadar ekonomiyi de etkilediği düşünülmektedir.

Türkiye’de askeri müdahaleleri inceleyen çalışmaların birçoğunda (Birsen Örs, Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, İsmet Akça, Ümit Cizre, Serap Yazıcı, Ayşe Gül Altınay) genellikle askeri bürokrasinin pretoryenist¹ ve militarist bir bakışla silahlı gücünü kullanarak siyaset üzerinde hâkimiyet kurma eğiliminde olduğu vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada, ordunun askeri müdahalelere sadece pretoryenist amaçlarla başvurmadığını, bu müdahalelerin ardında ekonomik ve sınıfsal gerekçeler olduğu hipotez olarak savunulacaktır. Yine bunun bir alt hipotezi de, ordu ve sermaye arasında bir ilişki olduğudur. Türkiye’de askeri müdahaleler ile birikim rejimleri arasındaki ilişki, ya da en azından bunların ekonomik büyümeye etkisi tartışılmaya devam etmektedir.

Bir diğer hipotez, şirket yönetim kurullarında görev alan emekli üst rütbeli subayların ordu-sermaye ilişkisinin kurulmasında veya var olan ordu-sermaye ilişkisinin daha da derinleşmesinde rol oynadığıdır.

Bu çalışmada Türk ordusu ve sermaye arasındaki ilişki, siyasi süreçler dâhilinde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmada Türk ordusu ve sermaye arasındaki ilişkiye Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve diğer askeri vakıf şirketleri yönetim kurulları üzerinden bakılmıştır. Çalışmanın ana hipotezi, 2011 yılından sonra ordu-siyaset ilişkisinin dönüştüğüdür. Bunu sınamak için askeri şirketlerdeki yönetim kurullarındaki emekli üst rütbeli subayların dağılımı ve asker/sivil oranlarındaki yıllar içindeki değişim üzerinden Türk Silahlı Kuvvetleri ve siyaset ilişkisindeki dönüşüm incelenerek, 2011 yılındaki kırılmanın sebepleri irdelenecektir.

Çalışma nitel araştırma tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada belge ve doküman incelemesi tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Bu bağlamda bilhassa yönetim kurullarında görev alan üyelerin verilerini elde etmek amacı ile Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi arşivleri, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) raporları ve TSKGV ile OYAK’a bağlı şirketlerin yıllık faaliyet raporları incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda yönetim kurullarında görev yapan kişiler tespit edilmiştir. Bu kişilerden hangilerinin sivil, hangilerinin emekli subay olduğu belirlendikten sonra çeşitli oranlamalar yapılarak bunun ordu siyaset ilişkisine etkisi irdelenmiştir.

¹Pretoryenizm: Askerlerin kendilerini devletin ve rejimin koruyucusu olarak görmeleri, ellerindeki silahlı güç ile siyaseti yönlendirmeleri.

Çalışmanın yöntemi tümevarım olarak tarihsel maddeci yöntemdir. Bu yönetime göre, toplumların alt yapısında ekonomi vardır. Siyaset, hukuk, askerlik gibi üst yapılar bunun üzerinde şekillenir. Yani üretim süreci, üretim ilişkileri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Ancak kısa süreler ile üst yapının alt yapıyı kontrol etmeye çalıştığı da görülür. Türkiye’de son 10 yıldır siyaset tüm üst yapı kurumları gibi ekonomide de tahakküm kurmaya çalışmaktadır. Bu durum ordu-sermaye arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir.

Yine bu yönetime göre; askeri müdahalelerin altında yatan en önemli etken ekonomiktir. Daha açık olarak, sermaye birikim rejimi süreçleri müdahaleleri etkilemiştir. 1960 müdahalesi süregelen bir birikim rejimini hızlandırmış, 12 Eylül müdahalesi ise yeni başlamış bir birikim rejiminin işlemlerini kolaylaştırmıştır. 12 Mart ve 28 Şubat müdahaleleri ise süregiden birikim rejimlerinde oluşan krizleri sanayi sermayesi lehine çözmüşlerdir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturabilmek amacı ile, tarihsel süreçler içinde Türkiye’de ordunun siyaset karşısındaki konumuna bakılmıştır. Ardından siyasi dönüşümler bağlamında Türk ordusu ve sermaye ilişkisi ele alınmıştır. Türk ordusunun gerçekleştirdiği askeri müdahalelerle Türk siyasi ve ekonomik hayatında nasıl önemli bir aktör haline geldiği ve askeri müdahalelerin ülke ekonomisini ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Son olarak emekli üst rütbeli subayların çoğunun şirketlerinde görev aldığı OYAK ve TSK Güçlendirme Vakfı şirketleri yönetim kurulları üzerinden ordu-siyaset ilişkisinin dönüşümü ele alınmıştır.

Türkiye’de Ordunun Tarihsel Konumu

Türk ordusunun tarihsel mirasında toplum ve devletle özdeşleşme yanında, siyasete müdahale geleneği etkin olarak göze çarpmaktadır. 1826’da ortadan kaldırılana kadar Yeniçerilik kurumu siyasette etkin olmuş, padişahların iktidardan indirilmesinde bile görev almıştır. XVII. Yüzyıldan itibaren esnaf loncalarına katılan yeniçeriler ekonomik alanda da etkin olmuşlardır.² Yeniçeriliğin II. Mahmut tarafından 1826’da kanlı bir şekilde kaldırılmasından sonra ordunun yapısı büyük ölçüde değişime uğramıştır. Merkezi bürokrasi de güçlendirilerek ordunun siyasileşmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Ordu, Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminden itibaren siyasette daha fazla etkin olmaya başlamıştır. 1859 Kuleli Olayı ve 1876’da Abdülhamid’i anayasa ilanına zorlayanların başında Harp Okulu Komutanı Süleyman Paşa’nın olması bu dönemde askerlerin siyasetteki etkisini göstermektedir. Abdülhamid’e karşı muhalefet de yine askerler arasında doğmuş, 1889’da sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak, Osmanlı İttihat Cemiyeti dört askeri tıp öğrencisi tarafından kurulmuştur.³ Bu dernek ordu içinde teşkilatlanarak 1908’de II. Meşrutiyetin ilanı da sağlayacaktır.

Türk ordusunun bugüne kadar göz ardı edilen bir özelliği de tarihi boyunca güçlünün yanında mevzilenmiş olmasıdır. İttihat ve Terakki’nin Abdülhamid’e karşı çıkması onun iktidarının zayıflaması dolayısı ilelerdir. İttihat Terakki döneminde uygulanan ‘Milli İktisat’ politikasının ana amacı gayri Müslümlere karşı Türk eşrafın zenginleşmesidir. İttihat Terakki yönetimi; Batı milli burjuvazisinin liberalizmin

² Bülent Çelik, “Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler”, *Belgi Dergisi*, 2/18 (2019), s.1688.

³ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s.38.

serbest piyasası üzerinde yükseldiğini görerek, Milli İktisat politikasını yürütmek için liberal iktisatçı Cavit Bey'i Maliye Bakanlığı'na atamıştır.⁴

1914'de başlayan savaş, Osmanlı'nın yenilgisi ve İttihatçıların kendilerini tasfiyesi ile sonuçlandı. 30 Ekim 1918'de yapılan Mondros antlaşması ile yeni bir süreç başladı. 1919-1922 yılları arasında temelleri atılan yeni Türk Ordusu, Cumhuriyetin kuruluşunda ve reformların yapılmasında yeni rejimin yanında aktif roller üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda iktidar bloku; asker kontrolündeki bürokrasi liderliğinde, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Ürünü toprak sahibi üretiyor, ticaret burjuvazisi bunun dağıtımını gerçekleştiriyor, hegemon durumdaki bürokrasi de bu sistemin yasal zeminini garanti ederek iktidarını sürdürüyor, kaynaklar da çoğunlukla bu üç grup arasında dağıtılıyordu. Ordunun cumhuriyetin kuruluşunda sisteme bağlılığı Atatürk'ün ve bürokrasinin gücünü hissetmesi nedeniyledir.

Ordunun cumhuriyetin kuruluşunda sermaye ile ilişkisinin cisimleşmiş göstergesi İş Bankası'dır. 1924 yılında kurulan İş Bankası'nın ilk yönetim kurulunun 10 üyesi vardır ve bunun beşi askerdir.⁵ İş Bankasının kuruluşu aynı zamanda 'affairism'⁶ tartışmalarını da beraberinde getirmişti. Şeker fabrikalarının kuruluşu ve şeker üretim ve ithalatının aynı kişilerce yapılması dolayısıyla üretimin düşürülerek, ithalatın arttırılması ve dolayısıyla da İş Bankası grubunun da içinde olduğu bürokrat/işadamlarınca alınan yüksek komisyonlar, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sektöre tanınan avantajlar, limanlarda kurulan özel şirketler aracılığı ile yapılan yolsuzluklar bu dönemin 'affairism' örneklerindedir.⁷

1935 senesinde, Ordu Dahili Hizmet Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun askeri müdahalelerde dayanak olarak da kullanılan 34'üncü maddesinde "Silahlı Kuvvetlerin görevi Anayasa'da belirtilen Türkiye Cumhuriyeti'ni Türk Anayurdunu korumak ve kollamaktır" yazmaktadır. Bu görev, 1961 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetleri Kanununun 35'inci maddesinde de tekrarlanmıştır.⁸

1944 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nın önce Başbakanlığa, 1949 yılında ise Milli Savunma Bakanlığına bağlanması, Atatürk sonrası dönemin dönüm noktalarıdır. 1946 seçimlerinde bürokrasinin yerine iktidar blokunda hegemon duruma geçeceği görülen ticaret burjuvazisinin gücünü gören ordu, 1950 sonrası Demokrat Parti iktidarında Atatürk Devrimleri'nin ve laikliğin yıpratılmasına hatta irticanın güçlenmesine sessiz kalmıştır.

Tek parti dönemindeki ekonomik imtiyazlarını yetiren ordu, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Sanayi Sermayesinin yükselişine şahit olmuştu. Bu dönemin sermaye birikim rejimi olan İthal İkameci Sanayileşmenin hızlandırılması ve Sanayi

⁴ Abdüllatif Şener, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadi ve Mali Politikaları", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1 (1990), s.209.

⁵ M. Halis, Özer, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69/2 (2014), s.353.

⁶ *Affair*: Fransızca iş anlamına gelmektedir. *Affairism* ise, çıkarıcı anlamındadır. *Aferizm* Türkçeleşerek siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin kurduğu yakınlıkla devlet desteği ve kaynaklarından yararlanarak özel ekonomik girişimlerde bulunma anlamında kullanılmıştır.

⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 1. Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 11. bs., 1977, s.379-439.

⁸ Bu madde 13/7/2013 tarihinde yapılan kanun değişikliği ile değiştirilmiştir. Bkz. *TSK İç Hizmet Kanunu*, madde 35, erişim 26 Mart 2021, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>.

Sermayesinin iktidar blokunda hegemon güç haline gelmesi, ordu içindeki darbeci odakların 27 Mayıs 1960'da harekete geçmeleri ile mümkün olabilmıştır.

27 Mayıs müdahalesi, 1950'lerden itibaren önemli bir ekonomik güç durumuna gelen sanayi sermayesinin üretim ilişkilerinde ve siyasette de önemli bir güç olmasını sağlamıştır. Sanayi Sermayesinin isteği olan, 'kaynakların devlet tarafından denetlenmesi' ve 'kaynakların sanayi sermayesine aktarılması' amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) müdahalenin ilk aylarında kurulmasının 27 Mayıs yönetiminin ilk faaliyetlerinden olması, askerler ile Sanayi Sermayesi arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Sungur Savran'a göre de "27 Mayıs'ın tarihsel anlamı siyasal üst-yapının tarımsal/ticari sermaye birikiminden sınıai sermaye birikimine geçişin ihtiyaçlarına uyarlanması"dır.⁹ Böylece kaynaklar ticaret veya tarıma değil Sanayi Sermayesine yönlendirilebilmiştir.

MBK'nin Sanayi Sermayesi yanlısı icraatları, sanayi ve ticaret odaları yönetim kurullarına sanayi sermayesi lehine müdahale ederek de kendini göstermiştir. MBK, Vehbi Koç ve Nejat Eczacıbaşı gibi iki önemli sanayiciyi İstanbul sanayi Odası'na başkan ve başkan yardımcısı olarak atamıştır. MBK hükümetinde Sanayi Bakanının kim olacağını da sanayici Vehbi Koç belirlemiştir.¹⁰

Ticaret ve Sanayi Sermayesi arasındaki mücadelenin MBK'ne yansımaları, 27 Mayıs müdahalesinin daha 6 ayı dolmadan 14 MBK üyesi subayın, bir tür sürgün olarak, dünyanın çeşitli başkentlerine büyükelçilik müşaviri olarak atanmaları olmuştur.

1960-1971 zaman dilimi, İthal İkameci Sanayileşme modelinin yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde bir yandan 1961 Anayasası ile siyasi iktidar sınırlandırılmış, bireysel özgürlükler güvenceye alınmış, özgürlükçü çoğulcu ve sosyal liberal bir süreç yaşanmıştır. Türkiye batılı anlamda liberal demokrasiye en çok bu dönemde yaklaşmıştır. Ancak kapitalizmin gelişim düzeyindeki zayıflık birikim sürecinde tikanlıklar oluşturmuş, buna bağlı olarak mevcut üstyapı kurumları geçerliliklerini yitirmişlerdir. Buna bağlı olarak sanayi burjuvazisinin kişisel özgürlüklerdeki gelişim ve toplu sözleşme düzeninden duyduğu rahatsızlık bu dönemin sonunu getirmiştir. Sistemin bu çelişkileri 12 Mart 1971'de bir kez daha ordunun müdahalesi ile çözülmeye çalışılmıştır.

12 Mart müdahalesi öncesi ordudaki bazı radikal subaylar 9-10 Mart gecesi hükümeti devirerek kökten bir reform programı uygulamayı düşünmüşlerdir.¹¹ Bu reformların bir tür sol-sosyalist parlamento dışı bir iktidarcı yürütülmesi planlanmıştır. Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli'nin "Milli Demokratik Devrim" düşüncesi çevresince bazı aydınların da dâhil olduğu plan başarıya ulaşmayınca aralarında Tümgeneral Celil Gürkan ve Tuğamiral Vedii Bilget'in de bulunduğu beş general, bir amiral ve 35 albay 16 Mart 1971'de emekliye sevk edilmişlerdir.¹² 12 Mart 9 Mart hareketinin planlayıcısı olarak, 13 Kasım 1960'da sürgüne gönderilen MBK'nin radikal kanadından Numan Esin, İrfan Solmazer, Orhan Kabibay gibi bazı emekli subayların da olması dikkat çekicidir.

⁹ Sungur Savran, "1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", 11. Tez Kitap Dizini, 6, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, 1987, s.136.

¹⁰ Abdullah Köktürk, "Türkiye'de İktidar Bloğu'nun Değişim ve Dönüşümleri", *ICHES Uluslararası İnsani Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresi Tam Metin Kitabı*, Elazığ: Asos Yayınevi, 2019, s.700.

¹¹ Hale, *Türkiye'de Ordu*, s.162.

¹² Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981, s.466.

9 Mart hareketi başarılı olamayınca da, 12 Mart 1971’de Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları hükümete bir muhtıra vererek, hükümetin istifa etmesine neden olmuşlar ve Türkiye iki yıl boyunca Sanayi Sermayesine yakın bakanlar ve başbakanlarla yönetileceği iki yıllık bir ara rejim dönemine girmiştir.

12 Marttan sonra, benzerlerini 12 Eylül 1980’de göreceğimiz pek çok olay yaşanmıştır. Bunlar başlıca, emek üzerindeki baskılar, ücretlerin düşürülmesi, grevlerin yasaklanması, sendika liderlerinin hapsedilmesi, gençliğin önderlerinin hapsedilmeleri ve bazılarının idamı vb. dir.

12 Mart dönemi dediğimiz dönem, 12 Mart 1971’den, 1973 Ekim seçimlerine kadar geçen iki yıl olarak gözükse de CHP-MSP koalisyon hükümetinin yıkıldığı 1974 Kasım ayından sonra kurulan Sadi Irmak hükümeti de bu döneme dâhil edilebilir. 29 Kasım 1974 günü yapılan güven oylamasında 17 kabul oyuna rağmen, 358 red oyu ile meclisten güvenoyu alamamasına rağmen, 17 Kasım 1974 tarihinden, 31 Mart 1975 tarihine kadar 4.5 ay boyunca ülkeyi yönetmiştir.

Esasında 12 Mart 1971’de başlayan emeği baskılama programı, Aralık 1983’de Özal Hükümeti kurulana kadar (kısa süreli CHP-MSP koalisyon dönemi ayrı tutulursa) askerlerin kontrolünde devam etmiştir. 12 Mart dönemindeki Nihat Erim, Naim Talu, Ferit Melen ve sonraki Sadi Irmak hükümetlerindeki çoğu bakanın 12 Eylül hükümetlerinde de görev almaları bu programın devamını göstermektedir.

12 Mart ve 12 Eylül dönemlerindeki Bakanlar Kurullarının oluşumu incelendiğinde, 8 bakanın hem 12 Mart hem de 12 Eylül dönemlerinde görev aldıkları görülmektedir. Sivil yönetime geçiş kabul edilen Sadi Irmak hükümeti döneminde görev yapan bakanların 12 tanesi ya 12 Mart ya da 12 Eylül dönemlerinde görev almıştır. 12 Mart ve Sadi Irmak hükümetlerinin bu yapısı ile sürmekte olan ithal ikameci birikim rejiminin yaşadığı krizi bir müddet ertelese de, 1975-1980 arası “istisnai devlet”in sıkıyönetim gibi bazı özelliklerini de gösteren sivil hükümetler dönemindeki “olağan devlet” hegemonya krizini çözememiş ve bu kriz 12 Eylül 1980 iktidarı ile çözülmüştür.¹³

1973 sonrası kurulan koalisyon hükümetleri döneminde uygulanan popülist politikalar ile ücretlerin dünya ortalamasının üzerinde seyretmesi, döviz sıkıntısı, iç pazarın tıkanması ve ücret artışlarının işgücünün verimlilik artışı ile telafi edilememesi sonucu kâr oranlarının düşmesi ile iç pazara yönelik bir birikim modeli olan İthal İkameci Sanayileşme modelinin krize girmesi sanayi sermayesinin tam hegemonya kurmasını engellemiştir. Bu koşullarda İhracata Yönelik Sanayileşme adı verilen yeni bir birikim modeli 24 Ocak 1980’de bir istikrar programı ile yürürlüğe girmiştir. Ancak 24 Ocak Programının, iş adamlarınca yürürlükteki sendika, toplu sözleşme kanunları, süregelen grev ve işçi eylemleri gölgesinde olumlu sonuçlar vermeyeceği düşüncesi ve 70’lerden itibaren yükselen sınıfsal mücadelenin burjuvazi tarafından kendisine karşı bir tehdit olarak görülmesi, 12 Eylül Askeri Müdahalesinin gerekçelerini oluşturmuştur.¹⁴

12 Eylül’den sonra kurulan ve E. Ora. Bülent Ulusu’nun başbakan olduğu hükümette, 24 Ocak Kararlarının sorumlularından Turgut Özal’ın başbakan yardımcısı

¹³ Abdullah Köktürk, *Türkiye’de Ordu ve Sermaye İlişkisi*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2. bs., 2019, s.147-148.

¹⁴ Köktürk, *Türkiye’de Ordu*, s.156.

lığına getirilmesi ve bizzat Başbakan Ulusu tarafından TÜSİAD üyelerinden istenen birçok şirket yöneticisinin yeni hükümette bakan olarak yer alması Kasım 1983 seçimlerine kadar sürecek ara rejimden büyük sanayici ve iş adamlarının memnun kalmasını sağlamıştır.

Ordunun fiili olarak siyasal iktidarı elinde bulundurduğu 1980-1983 dönemi, Türkiye'nin hızla neoliberal politikalara eklenildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde İhracata Yönelik Sanayileşme sermaye birikim rejimine geçilirken devlete hâkim olan ordu "stratejik seçiciliğini"¹⁵ büyük sanayi sermayesi lehine kullanmıştır.¹⁶

12 Eylül'den itibaren sanayi sermayesinin ittifakı haline gelen ordu, iktidar blokunda kısa süreli ticaret sermayesinin hâkimiyetinin kurulduğu 1996-1997 yıllarında irtica ile mücadele adı altında, kültürel ve ideolojik söylemler de kullanarak siyasete müdahalede bulunmuş ve 28 Şubat sürecinde Necmettin Erbakan Hükümeti'nin iktidardan uzaklaştırılmasını ve Refah Partisi'nin kapatılmasını sağlamıştır. RP yerine kurulan Fazilet Partisi'nden (FP) kopan bir grubun kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP veya AK Parti) 2002 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkmasında 28 Şubat sürecinde oluşan tepkilerle muhafazakâr kitlenin AK Parti'ye yönlendirilmesinin de katkısı olduğu değerlendirilebilir.

OYAK, TSKGV Şirketleri ve Askeri Vakıflar sayesinde Sermaye ile Kurulan İlişki

Kapitalist ülkeler, toplumun belirli bir kesiminin üretim araçlarına sahip olduğu sınıf temelli toplumlardır. Üretim araçlarına sahiplik durumu, üretim ilişkilerinin yapısını ve o sınıfın devlet ile ilişkilerini belirler. Çünkü üretimden kimin ne kadar pay alacağı, kaynakların kime ne kadar dağıtılacağı, yani iktidar ilişkilerinin özü bu üretim ilişkileri ve üretim araçları sahipliği sonucu belirlenir.

Sınıfları Marx ve Weber ayrı ayrı incelemişlerdir. Tarihsel materyalist yaklaşımda üretim ilişkileri önemli iken, Weber'de piyasa önem kazanmıştır. Weber sınıflara mesleki farklılıklar ve sosyal statü üzerinden bakmıştır. Weber'e göre, insanların eğitimi, meslek ve yaşama biçimleri sosyal statülerini belirler. Yine ona göre, sınıf konumu, kişilerin mal ve yaşam koşulları gibi kişisel yaşantıları için sahip oldukları tipik olanaklar demektir.¹⁷

Türkiye'de TSK mensupları 1960'lara kadar meslek grupları hiyerarşisi içinde Weberyen anlamda, subay/astsubay "zümre"sini oluşturmuşlardır. Ancak bu zümre OYAK'ın kurulması ve üretim araçlarına sahip olmayla beraber sınıf özellikleri göstermeye başlamıştır.¹⁸

Askeri müdahaleler ile birikim rejimleri arasında ilişki kuran az sayıdaki yazardan birisi olan İsmet Akça, Bob Jessop'un 'Stratejik İlişkisel Yaklaşım' yöntemini kullanarak yazdığı çalışmasında "OYAK'ın kurulmasıyla (...) ordunun kapitalist ekonomiye eklenmesinde doğrudan bir mekanizma tesis edildiğini" savunmaktadır.¹⁹

¹⁵ Bob Jessop'un stratejik seçicilik kavramı için bkz. Bob Jessop, "Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects", *Kapitalistate*, 10/11 (1983), s.101.

¹⁶ Köktürk, *Türkiye'de Ordu*, s.163.

¹⁷ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev., Taha Parla, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008, s.282-283.

¹⁸ Abdullah Köktürk, "Militarizmin Öteki Yüzü: Askeri Şirketler", *Ayrıntı Dergisi*, 31 (2019), s.88.

¹⁹ İsmet Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma

1960'lı yıllardan itibaren emekli askerlerin bilhassa banka ve sanayi şirketlerinde istihdam edilmeleri 2000'lere kadar doğal karşılanmıştır. Ayrıca, savunma harcamalarının oldukça yüksek olduğu Türkiye'de, bu paranın kullanımında siyasete yön verenlerin üst rütbeli askerler olduğu düşünüldüğünde, incelenmesi gereken ayrı bir parasal ilişki olduğu görülmektedir.

Askeri vakıflar ve bunlara bağlı şirketlerde, askeri gemi üreten özel tersaneler dahil savunma sanayi ile ilgili şirketlerde ve OYAK'a bağlı şirketlerin yönetim kurullarında görev alan emekli askerler TSK'nın sermaye ile ilişkisinin bir diğer yüzünü oluşturmaktadır.

OYAK, 3 Ocak 1961'de 205 nolu yasa ile kurulmuş²⁰ ve bu kanun ile TSK'nın büyük sermaye ile ilişkisinin garanti altına alınmıştır. OYAK bugün 420 bin üyesi ve 32 bin çalışanı ile Türkiye'nin 3. Büyük holdingidir. Üyelerinin yarısından çoğu astsubay olmasına rağmen 7 kişilik yönetim kurulunda bir astsubay ile temsil edilmeleri astsubaylar arasında huzursuzluk sebebidir. Son yıllarda Silahlı Kuvvetlerdeki profesyonelleşme ile büyük sayılara ulaşan OYAK üyesi uzman erbaşların yönetim kurulunda hiçbir temsilcilerinin olmaması da eleştiri konusudur.

OYAK'a bağlı şirketler büyük oranda siviller tarafından yönetilmekte ancak yönetim kurullarında emekli general/amiraller başta olmak üzere emekli subaylar görev almaktadır.²¹

OYAK Kanunu gereği (md. 18), daimî üye aylık maaşlarından kesilen yüzde 10'lar OYAK'ın önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. OYAK, bir zorunlu tasarruf kurumu ve bir ek sosyal güvenlik ve hizmet kurumu olarak kurulduğu halde, bugün ağırlıklı olarak sanayi olmak üzere, finans ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren çeşitli şirketlere ortak olan bir holding haline gelmiştir. Bu şirketlerden sanayi şirketleri, demir-çelik, enerji, kimya, çimento, otomotiv, akaryakıt dağıtım ve gıda sektörlerinde, hizmet şirketleri ise, inşaat, lojistik, turizm ve özel güvenlik sektörlerinde, finansal şirketleri ise bankacılık, menkul kıymet ve portföy yönetimi ile finansal kiralama konularında faaliyet göstermektedir.²²

OYAK her yıl üye birikimlerini ettiği kâr oranında nemalandırmaktadır. Emeklilik yardımı nema oranı 1986'dan itibaren enflasyonun üzerinde seyretmiş (1991 ve 1994 hariç), 2003 yılından itibaren de enflasyonun iki katından fazla (2011 hariç) artış göstermiştir. 2007 yılında OYAKBANK'ın satılması ile nema oranı yüzde 54,2 gibi yüksek bir orana yükselmiştir.

OYAK bir sanayi holdingi olduğundan, TSK personelinin her yıl bu şirketlerin kârlarından aldığı nemalar, onları farkında olmadan sanayi sermayesinin yanında yer almaya zorlamaktadır. İdris Küçükömer, 1968 yılında, *Düzenin Yabancılaşması*

Denemesi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der., Evren Balta Paker ve İsmet Akça, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.384.

²⁰ "Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu", *Resmî Gazete*, sayı 10702, 9 Ocak 1961, erişim 21 Mart 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10702.pdf>.

²¹ 2011 yılına kadar, terfi sırasında olup Askeri Şura'da terfi edemeyen ve emekli olan general/amirallerin neredeyse tamamı, üç yıl boyunca bir OYAK grup şirketinde yönetim kurulunda görev yapmakta ve ayda bir toplantıya katılarak ikinci bir maaş elde etmekteydiler.

²² Köktürk, *Türkiye'de Ordu*, s.188.

eserinde, “OYAK’ın subayları kapitalist yapma girişimi olduğunu ve bu şekilde devam edilirse, subayların bir kısmının geniş halk kitlelerinin karşısına düşebileceğine” dikkat çekmiştir.²³

Bu oluşuma TBMM içinden ciddi tek eleştiri de yine 1968 yılında, o tarihte Cumhuriyet Senatosu üyesi olan, eski bir MBK üyesi Cemal Madanoğlu’ndan gelmiştir. Kontenjan Senatörü Madanoğlu senatoda yaptığı konuşmada; “OYAK sayesinde subayların halktan koparak, paragöz durumuna düşeceklerin” belirtmiştir.²⁴

OYAK üzerine yapılan eleştirilerden birisi de OYAK yüzünden ordunun sermaye içi çatışmaların içine çekilebileceğidir. Bu konuya dikkat çeken yazarlardan birisi olan Taha Parla; “ordunun büyük sermaye ile benzer ekonomik amaçlara sahip girişimciler olmasının ortak siyasi sonuçları olacağından kısa vadede büyük sermaye ile bir çelişki yaşanmayacağını, ancak ekonomide krizler yaşanıp pazar daraldığında uzun vadede sorunların su yüzüne çıkacağını” belirtmektedir.²⁵

Son dönemde Avrupa Birliği (AB) çevrelerince dile getirildiği söylenen ve bazı sermaye kesimlerince de desteklenen ordunun holding ve banka sahibi olmasına karşı çıkan görüşlerin nedenlerinden birisinin de sermaye içindeki kâr paylaşımına yönelik olduğu düşünülebilir. Benzer olarak 28 Şubat sürecinde İslamcı sermayenin gelişmesinin büyük sermayeye olduğu kadar, büyük sanayi sermayesi ile çıkar birlikteliği içinde olan OYAK için de tehdit oluşturduğu düşüncesi dile getirilmiştir. Örneğin İsmet Akça; 28 Şubat sürecinde, “sınıfsal çıkarların devam ettirilmesi uğruna kültürel-ideolojik motiflerin kullanıldığını”²⁶ vurgulamaktadır. Bu süreçte irtica ile mücadele altında sermaye içi fraksiyon çatışması yaşandığı söylenebilir.

TSK’nin üretim sürecinde sermaye tarafında yer alması, emek tarafında yer alan sendikalar başta olmak üzere birçok kesim tarafından eleştirildiği gibi, kendi iç işleyişinin de olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Kısaca, OYAK; “TSK’nin birikim rejimi krizlerinde sanayi sermayesinin yanında yer almasına aracılık eden, TSK üst kademesini iş dünyası ileri gelenleri ile tanıştıran, ayrıca sahip olduğu üretim araçları ve dağıttığı nemalarla, düşük rütbeli TSK personeli dâhil ordunun çoğunluğunun sınıfsal yapısının değişmesine yol açan bir kuruluştur.”²⁷

Emekli generallerin istihdam edildiği yerlerden birisi de özel şirketlerin yönetim kurulu üyelikleridir. 1990’ların sonuna kadar emekli general/amiraller devlet kurumları ile olan ilişkilerde kolaylık sağlamak amacıyla çoğunlukla banka ve holdinglerde istihdam edilmişlerdir. Ancak 2000’li yıllardan başlayarak emekli generallerin istihdam edildikleri alanların bilhassa savunma sanayi şirketleri, TSKGV ile ilgili şirketler, TSK Vakıfları ve OYAK şirketleri ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Bunun sebeplerinin, 1990’ların sonunda baş gösteren bankacılık krizi ile bankacılığın daha profesyonel kadrolar oluşturmasının, dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu döneminde emekli generallerin banka yönetim kurullarında

²³ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002, s.115-117.

²⁴ Köktürk, *Türkiye’de Ordu ve Sermaye*, s.186.

²⁵ Taha Parla, “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, Birikim’den Seçmeler:2*, İstanbul: Birikim Yayınları, der., Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, 2004, s.206.

²⁶ İsmet Akça, “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, Birikim’den Seçmeler:2*, İstanbul: Birikim Yayınları, der., Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, 2004, s.266.

²⁷ Köktürk, “Militarizmin Öteki Yüzü”, s.90.

çalışmasının yasaklanmasıyla ve AK Parti'nin güçlü bir hükümet kurmasıyla, şirketlerin devlet ile ilişki kurmasında emekli askerlerden ziyade sivil siyasetçileri öne çıkmaları ile alakalı olduğu düşünülebilir.

Türkiye'de TSK, bilhassa savunma sanayi şirketleri ile üst düzey kadrolarıyla irtibatlıdır. Savunma harcamalarında olduğu gibi, askeri ihaleler ve projelerde de kontrolün TSK'nın elinde olması sivil sermayenin elindeki savunma sanayi şirketlerinde istihdam edilen üst düzey subayların önemini arttırmıştır.

Askeri fabrikalar haricinde KİT, SSM veya TSGV şirketleri ile savunma sanayinde proje üreten özel şirketler ile yabancı ortaklı şirketlerde proje koordinatörü başta olmak üzere çeşitli kadrolarda emekli askerler istihdam edilmişlerdir.

Savunma sanayinde sivil girişimcilerin yanında TSK'nın de sermaye olarak hareket etmeye başlaması Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) kurulması ile ilgilidir. Bu vakfın bünyesinde veya büyük ortağı olduğu şirketler direkt savunma sanayine yatırım ve üretim yapmaktadırlar.

TSKGV'nin 6 adet bağlı ortaklığı, 7 adet iştiraki ortaklığı, 29 adet dolaylı bağlı ortaklığı ve 2 adet dolaylı bağlı ortaklık şubesi vardır. Yani toplamda 44 adet şirketi TSKGV dolaylı veya doğrudan yönlendirmektedir. TSKGV'nin doğrudan ortak olduğu bazı şirketlere ASELSAN, Türk Havacılık ve Uzay Sanayii, ROKETSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN ve İŞBİR'dir. HAVELSAN Teknoloji Radar, HAVELSAN EHSİM ve YİTAL ise TSKGV'na bağlı dolaylı ortak şirketlerdir.²⁸

TSKGV teşkilat yapısında diğer TSK ile bağlantılı şirketlerde olduğu gibi hiyerarşik bir rütbe yapılanması vardır. Kuruluşundan itibaren TSKGV genel müdürlerinin emekli korgeneral, genel müdür yardımcılarının emekli tümgeneral, vakıf hizmetleri grup başkanlarının emekli tuğgeneral/tuğamiral (iki dönemdir tuğamiraldir), mali işler ve iştirakler grup başkanlarının ise emekli tuğgeneral olduğu görülmektedir.

Emekli generallerin istihdam edildiği TSKGV harici diğer askeri vakıflardan bazıları; TSK Elele Vakfı, TSK Sağlık Vakfı, TSK Eğitim Vakfı, Mehmetçik Vakfı ve Kartal Vakfıdır. Bu vakıflar Gülsav, Türktıpsan, Mehmetçik Sigorta, Tınaztepe Gayrimenkul Şirketi, Güngören Park Alışveriş Merkezi gibi şirketlerde toptan pazarlamadan, enjektör üretimine, sigortacılıktan gayrimenkul pazarlamaya ve AVM yönetimine kadar çeşitli kollarında faaliyet göstermektedirler.

Ancak son 10 yılda OYAK dâhil, askeri şirket ve vakıf yönetim kurullarında askerlerin sayısı gözle görülür şekilde düşmektedir.

Askeri Şirketlerin Yönetim Kurulları ve Ordu Siyaset İlişkisinin Dönüşümü

Çalışmanın başında söylediğimiz gibi, ordu yönetim kademesi her zaman güçlüye biat etmiştir. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti'nin Türkiye'nin güçlü kurumu ordu ile de iktidarı paylaşması gerekmiş, ancak 2007 de başlayan Ergenekon ve 2010'da başlayan Balyoz davaları ordunun AK Parti'nin gücünü görmesini sağlamıştır. 2014 yılında davaların tüm sanıkları serbest kalmış, ancak 15 Temmuz 2016'daki kalkışma sonucunda TSK'dan 30 bine yakın subay/astsubay ihraç edilmiştir.

²⁸ "TSKGV Şirketler Grubu", *TSK Güçlendirme Vakfı Dergisi*, Aralık 2014, s 27.

TSK bu olaylar ile uğraşırken OYAK'ın 16 yıllık Genel Müdürü Coşkun Ulusoy 2016 yılında istifa ettirilerek yerine AK Parti hükümeti tarafından önerilen Süleyman Savaş Erdem getirilmiştir. Peşinden 2016 yılı OYAK Genel Kurulu'nda önemli bir karar alınmıştır. Bu kararda “dünyada oluşan fırsatlar konjonktürü sebebiyle” OYAK tarafından şirket ve varlık alımları yapılırken, OYAK'ın bu fırsatları gecikmeden değerlendirebilmesi için yurt içi 500 milyon TL, yurt dışı 300 milyon dolar olan alımlarda OYAK Yönetim Kuruluna yetki verilmiş, bu miktarların üzeri için Genel Kurul yetkili kılınmıştır.²⁹

Bundan önce yatırım kararlarına Genel Kurulda karar verilmesine rağmen, bu kararlar, belli limite kadar yatırım kararları kolay kontrol edilebilecek 7 kişilik yönetim kuruluna verilmiştir. Yönetim Kurulunun alım satımlara yönelik bu yetkisinin parasal sınırı 2017 ve 2018 Yılı Genel Kurulunda yükseltilmiştir. Yönetim Kurulu Yetki Sınırı, 2017 Genel Kurulunda Kurum Net Varlığının % 20'sine yükseltilmiştir.³⁰ 2018'de ise bu yetki Kurum Net Varlığının % 30'una çıkarılmıştır.³¹ Bu 50 Milyar TL net varlık üzerinden hesaplandığında, Yönetim kuruluna yaklaşık 2 Milyar dolarlık alım yetkisi vermek demektir.

OYAK Yönetim Kurulu bu yetkisini, 2020 yılında Demirören grubuna ait akaryakıt dağıtım şirketi TOTAL'i ve Likit Petrol gazı dağıtım yapan Milangaz'ı ayrı ayrı 450 milyon dolara alarak kullanmıştır. Demirören grubunun iktidara yakın medyaya sahip olması ve bu medya grubunu satın alırken Ziraat Bankası'ndan aldığı 700 milyon dolar krediyi ödemekte zorlanmasının bu alımda etken olduğu değerlendirilmektedir. Bu alım ile OYAK 2020 nemasının beklenenin 15 puan altında çıkması ile OYAK üyeleri arasında OYAK kaynaklarının iktidarın yönlendirmesi ile kullanıldığı kanaati oluşmuştur. Bazı üyeler bu durumu OYAK'a gönderdikleri dilekçeler ile protesto ederken, bazıları ise Ankara'daki OYAK Genel Müdürlüğü önünde gösteri yaparak protesto etmişlerdir. 2021 yılı Mart ayında bu sefer gıda sektörünün zor durumdaki şirketi Sagra'yı siyasetin isteği ile alması, OYAK kaynaklarının zor durumdaki şirket alımlarında kullanılacağı konusundaki kuşkuları arttırmıştır.³²

TSKGV bağlı şirketlerde yönetim kurulu başkanının emekli general olması geleneği, 2014 genel kurulundan itibaren Aselsan yönetim kurulu başkanlığına bir sivilin seçilmesi ile geçerliliğini yitirmiştir. Aynı şekilde 2016 yılından itibaren MKEK genel müdürlüğü de sivilleşmiştir. Havelsan yönetim kurulu başkanı da artık emekli general değildir.

Aşağıdaki tabloda, yıllar itibari ile bazı TSKGV ve OYAK'ın ortaklığı bulunan şirket yönetim kurullarında görev alan asker ve sivil sayıları gösterilmiştir.

Tablo 1. DİTAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, TUSAŞ, TUSAŞ TAİ, ROKETSAN, İŞBİR, OYKA, Hektaş, Ünye Çimento, Aslan Çimento, Adana Çimento, OYAK Beton, Mardin Çimento, Bolu Çimento, OYAK Çimento Yönetim Kurullarında Görev Alan Asker-Sivil Sayısının Yıllara Göre Dağılımı ve Asker/Sivil Üye Oranları.

Yıllar	Asker Üye	Sivil Üye	Asker/Sivil Üye Oranı	Yıllar	Asker Üye	Sivil Üye	Asker/Sivil Üye Oranı
--------	-----------	-----------	-----------------------	--------	-----------	-----------	-----------------------

²⁹ “Genel Kurul Kararları”, OYAK Dergisi, 131, Haziran 2016, s.47.

³⁰ “Genel Kurul Kararları”, OYAK, 57'nci Olağan Genel Kurul Bülteni, Mayıs 2017, s.48.

³¹ “Genel Kurul Kararları”, OYAK 58'nci Olağan Genel Kurul Bülteni, Mayıs 2018, s.74.

³² “OYAK Gıda Sektörünün Öncü Şirketi Sagra'yı Satın Aldı”, Hürriyet Gazetesi, erişim 29 Mart 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oyak-gida-sektorunun-oncu-sirketi-sagrayi-satin-aldi-41774410>.

	Sayısı	Sayısı	(%)		Sayısı	Sayısı	(%)
1978	3	13	23	2000	35	45	78
1979	5	10	50	2001	37	38	97
1980	6	13	46	2002	31	46	67
1981	6	14	43	2003	31	57	54
1982	9	15	60	2004	30	61	49
1983	10	13	77	2005	35	53	66
1984	12	17	71	2006	38	45	84
1985	11	22	50	2007	32	48	67
1986	9	21	43	2008	31	50	62
1987	10	20	50	2009	33	48	69
1988	9	26	35	2010	37	47	79
1989	14	42	33	2011	38	48	79
1990	14	49	29	2012	39	50	78
1991	20	53	38	2013	30	61	49
1992	18	46	39	2014	27	65	42
1993	17	61	28	2015	25	58	43
1994	22	62	35	2016	26	66	39
1995	26	57	46	2017	21	68	31
1996	29	59	49	2018	20	70	29
1997	33	55	60	2019	13	71	18
1998	31	51	61	2020	12	84	14
1999	30	54	56				

Kaynak: *Ticaret Sicil Gazetesi*³³ ve şirketlerin Kamu Aydınlatma Platformu'na (KAP) gönderdikleri yönetim kurulu listeleri³⁴

Aşağıdaki grafikte, Tablo 1 kullanılarak TSKGV ve OYAK'ın ortaklığı bulunan bazı şirket yönetim kurullarında görev alan üyelerin asker/sivil oranlarında yıllara göre değişim gösterilmiştir.

Grafik 1. TSKGV ve OYAK'ın ortaklığı bulunan bazı şirket yönetim kurullarında görev alan asker üyelerin, sivil üyelere oranında yıllara göre değişim.

³³ "Şirket Bilgileri", *Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi*, erişim 15 Mart 2021, <http://www.ticaret sicil.gov.tr>.

³⁴ "Tüm Şirketler", *Kamuyu Aydınlatma Platformu*, erişim 26 Mart 2021, <http://kap.gov.tr/sirketler/islem-goren-sirketler/tum-sirketler.aspx>.

Bu tablo ve grafikler incelendiğinde, askeri müdahalelerin olduğu 12 Eylül 1980'den ve 28 Şubat sürecinden sonra yönetim kurullarında asker/sivil oranının askerler lehine arttığı, son 10 yıldır ise azaldığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de ordunun ekonomi ve siyaset ile ilişkisi tarihsel bir gerçekliktir. Ordu siyasete yaptığı müdahaleler ile iktidarları değiştirmiş, OYAK ile üretim aracı sahibi de olduğundan sanayi sermayesine eklenmiştir. Müdahalelerden çoğunlukla sanayi sermayesinin fayda sağlamasının sebepleri ayrıca tartışılmalıdır.

Askeri müdahalelerin bir özelliği de birikim rejimleri ile olan ilişkisidir. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ticaret sermayesinin hegemonyasına son verirken, aynı zamanda yürürlükte olan ithal ikameci sanayileşme birikim rejiminin işleyişini hızlandırmıştır. 27 Mayıs müdahalesini yapanların ilk icraatlarından birisi kaynakların sanayi sermayesine kullanılmasını sağlayacak DPT'nin kurulması, diğeri de askerlerin üretim aracı sahibi gibi davranmalarını sağlayacak OYAK'ın kurulmasıdır.

İthal ikameci sanayileşmenin 1970'lerin başında girdiği kriz, 12 Mart 1971 müdahalesi ile yine sanayi sermayesi lehine çözülmüştür. 12 Eylül 1980 ise, 24 Ocak 1980'de alınan ekonomik kararların otokratik bir rejimde uygulamasını kolaylaştırmış ve ihracata yönelik sanayileşme birikim modelinin uygulanmasını kolaylaştırmıştır. 12 Eylül aynı zamanda iktidar blokunda sanayi sermayesinin tek başına hakimiyet kurmasını da sağlamıştır.

28 Şubat sürecindeki sermaye içi kar paylaşım savaşında kültürel ve ideolojik söylemler kullanarak ticaret sermayesine karşı sanayi sermayesinin yanında yer alan ordu, muhafazakâr kitlenin 2002 seçimlerinde AK Parti'yi iktidara taşımasının önünü açmıştır. Bununla beraber, 2007 de başlayan Ergenekon, 2011 yılındaki Balyoz davaları ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi süreçleri ile ordu-siyaset ilişkileri yeniden şekillenmiştir.

Askeri şirketler yönetim kurullarındaki asker/sivil üye oranları yıllar itibari ile incelendiğinde, askeri müdahale ve askere müdahale dönemlerinde kırılmalar olduğu görülmektedir. 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat sürecinde TSKGV ve OYAK şirket yönetim kurullarında asker üye sayıları artarken, 2011 yılındaki Balyoz davasından itibaren yönetim kurullarındaki sayının askerler aleyhine bozulduğu, bu durumun 15 Temmuz girişiminden sonra hızlandığı, 2020 yılında da artarak devam ettiği görülmektedir.

TSKGV ve OYAK şirketlerindeki sivilleşme, gerçek bir profesyonelleşme yerine, yönetim kurulu başkanı olan emekli korgenerallerin yerine, eski milletvekilleri veya bir şekilde iktidar ile iltisaklı kişilerin atanması şeklinde olmaktadır. Bu sivilleşmenin bir yönü de, artık TSKGV ve OYAK şirketlerinde işe alınacaklara emekli generallerin değil, siyasetin karar vermesi olarak da gözükmektedir.

OYAK ve askeri vakıf şirketleri yönetim kurullarındaki sivilleşme, ordunun üretim aracı sahipliğini etkilememiş, sadece yatırımların siyasi iktidar kontrolünde yapılmasını sağlamıştır. Siyasi iradenin askeri şirket yönetim kurullarına askerler yerine sivilleri yerleştirmesi durumu, OYAK nemaları gerçek enflasyonun birkaç puan üzerinde seyretmesi halinde çok sorun yaratmayacaktır. Ancak nemaların beklentilerin altında seyretmesinin bilhassa ordu alt rütbelerdeki personelde huzursuzluğa sebep olacağı değerlendirilmektedir.

Askeri şirketlerdeki kırılma olarak 2011 yılının alınmasının sebebi, o yıl başlayan Balyoz davasıdır. Bu dava sürecinde eski Genel Kurmay Başkanı dâhil, yüzlerce amiral, general ve yüksek rütbeli subay ortalama 4 yıl hapis yatmışlardır. 2011 yılında başlayan Balyoz davası ile, yargılanan üst rütbeli subay sayısı olarak en yüksek sayıya ulaşmıştır.

2011 yılında aynı zamanda Türkiye'nin güney komşusu Suriye'de iç karışıklıklar başlamıştır. Türk ordusu 2015-2020 yılları arasında Suriye'de 6 ayrı harekât yapmıştır. Balyoz Davası, bu süreçte Türk ordusunun Suriye'de kullanılmasına karşı çıkabilecek olası kadroların tasfiyesini sağlamış olabileceği gibi, ordu üzerinde sivil kontrolü sağlamaya da yardımcı olmuştur.

Bu süreçte, askeri şirketlerdeki sivilleşme yanında ordu-siyaset ilişkisinin dönüştüğünü gösteren başka göstergeler de bulunmaktadır. Temmuz 2016'da Kuvvet Komutanlarının, 2018 yılında da Genel Kurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Başkanlığı'na bağlanması askerler üzerinde siyasi otoritenin kurulması açısından önemlidir. Bugün için Milli Savunma Bakanı'nın emekli Genel Kurmay Başkanı olması bu geçişi kolaylaştırmış gözükmektedir.

Kaynakça

- Akça, İsmet. "Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri". *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu, Birikim'den Seçmeler: 2. Der.*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004: 225-269.
- Akça, İsmet. "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi". *Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. Der., Evren Balta Paker ve İsmet Akça. İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 351-406.
- Avcioğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni, 1. Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 11. bs., 1977.
- Çelik, Bülent. "Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler". *Belgi Dergisi*. 2/18 (2019): 1683-1700.
- "Genel Kurul Kararları". *OYAK Dergisi*. 131 (2016).
- "Genel Kurul Kararları". *OYAK, 57'nci Olağan Genel Kurul Bülteni*. (2017).
- "Genel Kurul Kararları". *OYAK, 58'nci Olağan Genel Kurul Bülteni*. (2018).
- Gevgilili, Ali. *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1981.
- Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. Çev., Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- Jessop, Bob. "Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects". *Kapitalistate*. 10/11 (1983): 89-112.
- Köktürk, Abdullah. "Militarizmin Öteki Yüzü: Askeri Şirketler". *Ayrıntı Dergisi*. 31 (2019): 82-91.
- Köktürk, Abdullah. *Türkiye'de Ordu ve Sermaye İlişkisi*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2. bs., 2019.
- Köktürk, Abdullah. "Türkiye'de İktidar Bloğu'nun Değişim ve Dönüşümleri", *ICHES Uluslararası İnsani Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresi Tam Metin Kitabı*. Elazığ: Asos Yayınevi, 2019: 693-706.
- Küçükömer, İdris. *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002.
- "Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu". *Resmi Gazete*, sayı 10702, 9 Ocak 1961.

- Erişim 21 Mart 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10702.pdf>.
- “OYAK Gıda Sektörünün Öncü Şirketi Sagra’yı Satın Aldı”. *Hürriyet Gazetesi*. Erişim 29 Mart 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oyak-gida-sektorunun-oncu-sirketi-sagrayi-satin-aldi-41774410>.
- Özer, M. Halis, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 69/2 (2014): 351-377.
- Parla, Taha. “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”. *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, Birikim’den Seçmeler: 2. Der.*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, (2004): 201-223.
- Savran, Sungur. “1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”. *11. Tez Kitap Dizini*, 6, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık. 1987: 132-168.
- Şener, Abdülatif. “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İktisadi ve Mali Politikaları”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8/1 (1990): 203-232.
- “Şirket Bilgileri”. Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi. Erişim 15 Mart, 2021. <http://www.ticaret sicil.gov.tr>.
- “TSKGV Şirketler Grubu”. *TSK Güçlendirme Vakfı Dergisi*. (2014).
- “TSK İç Hizmet Kanunu”. Erişim 26 Mart, 2021. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>.
- “Tüm Şirketler”. *Kamuyu Aydınlatma Platformu*. Erişim 26 Mart, 2021. <http://kap.gov.tr/sirketler/islem-goren-sirketler/tum-sirketler.aspx>.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. Çev., Taha Parla. İstanbul: Deniz Yayınları, 2008.

27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi'nin Tutumu

The Attitude of Akis Magazine on the Path to the Coup of May 27, 1960

HALİL EMRE DENİŞ*

* Asst. Prof., Hakkâri University, FEAS, Department of Political Science and International Relations. Keklikpınar Mah., Zeynelbey Kampüsü 30000 Hakkâri, Turkey, emredenis@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-9830-5624>

Öz: 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, iktidara gelmeden önce demokratikleşme vaatlerinde bulunmuştur. Bu vaatlerden bir kısmı da basına yönelik olmuştur. O dönem basın kuruluşlarının birçoğu da bu vaatlere karşılık vererek Demokrat Parti'yi desteklemiştir. İktidara geldikten sonra değiştirilen Basın Kanunu ile gazeteciler ve basın kuruluşları bir süre özgürce gazetecilik yapabilmişlerdir. Ancak ilerleyen dönemlerde çıkarılan farklı yasalar ve Basın Kanunu üzerinde yapılan değişiklikler vasıtasıyla gazetecilerin özgürce yayın yapma olanağı ortadan kalkmıştır. Demokrat Parti döneminde birçok gazetecinin hapse girdiği ve birçok basın kuruluşunun çeşitli sürelerle kapatıldığı bilinmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Akis Dergisi de 1954 yılında yayın hayatına başlamıştır. İlk sayılarda tarafsız bir yayıncılık politikası izlemiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde muhalif bir yayın politikası izleyen Akis Dergisi, gündem belirlemeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı Akis Dergisi'nin nasıl muhalif bir yayın politikasına geçtiğini ve özellikle 1960 yılının başından 27 Mayıs Darbesine kadar geçen süreçte nasıl gündem belirlediğini göstermeye çalışmaktır.

Anahtar kelimeler: Akis Dergisi, 1960 Darbesi, Demokrat Parti, Basın-Siyaset İlişkileri, Metin Toker

Abstract: Founded in 1946, the Democrat Party made promises of democratization before coming to power. Some of these promises were made to the press. Many of the media organizations at that time responded to these promises and supported the Democrat Party. With the Press Law amended after they came to power, journalists and press organizations were able to do journalism freely for a while. However, thanks to the different laws enacted in the following periods and the amendments made to the Press Law, the possibility of journalists to broadcast freely has disappeared. It is known that many journalists were imprisoned during the Democrat Party period and many media outlets were closed for various periods. Akis Magazine, which is the subject of this study, started its publication life in 1954. It followed an impartial publishing policy in the first issues. However, Akis Magazine, which followed an opposing publication policy in the following periods, started to set the agenda. This study aims to try to show how Akis Magazine adopted an oppositional publishing policy and how it set the agenda, especially in the period from the beginning of 1960 to the May 27 coup.

Keywords: Akis Magazine, 1960 Coup, Democrat Party, Press-Politics relations, Metin Toker

Gönderim 30 Nisan 2021
Düzeltilmiş gönderim 25 Haziran 2021
Kabul 26 Haziran 2021

Received 30 April 2021
Received in revised form 25 June 2021
Accepted 26 June 2021

Giriş

Çok partili siyasal hayata geçişte Demokrat Parti'nin (DP) Türkiye'deki etkisi ve kazandığı seçim başarıları tartışılmaz bir gerçektir. 1946 yılında kurulan DP, Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan 14 Mayıs 1950'de girdiği seçimlerde tek başına iktidara gelmiştir.

1954 seçimleri ile DP'nin yıldızının parladığı görülmektedir. Ancak hem iç ve hem dış siyasette gerçekleştirdikleri politikalar neticesinde DP'nin yükselişinin tersine bir istikamete evrildiği de görülmektedir. Ekonomik bunalım ile birlikte aydınlar ve ordu, DP'nin gerçekleştirdikleri politikalarından dolayı hükümetten soğumuşlardır¹

İç ve dış politikadaki uygulamalar elbette çokça tartışılmıştır. Ancak konumuzu ilgilendiren dönemin basın durumu ve DP iktidarının basın üzerine gerçekleştirdikleri politikalar, ilerleyen süreçte kutuplaşmış bir basın ordusunu karşı karşıya bırakmıştır. Keskin çizgilerle ayrılan basın kuruluşları ya iktidarı desteklemişler ya da karşısında yer almışlardır.

Halbuki DP 1946 yılında kurulduğunda vaatleri ve programında demokratikleşme yönünde önemli adımlar atacağını vaat etmiştir. 1950 yılında iktidara geldiğinde yeni bir Basın Kanunu'nu devreye soktuklarında, basın kuruluşları artık rahat bir nefes alacaklarını, özgürce yayınlar yapacaklarını düşünmüşlerdir. Bir süre bu hissiyat devam etmiş olsa da ilerleyen yıllarda DP iktidarlarının basına yönelik çıkarıcıları yasaların, basın kuruluşlarının objektif yayın politikalarına etki ettiği de bilinmektedir.

İktidarın icraatlarının bazı basın kuruluşları tarafından eleştirilmeye başlanması, DP ile basın arasındaki olumlu havayı ortadan kaldırmıştır. O dönemde DP iktidarı da hem örtülü ödenekten hem de resmi ilânlar vasıtasıyla, iktidarının icraatlarını olumlu şekilde yansıtan basın kuruluşlarına maddi kaynaklar aktararak yanlış bir basın ordusu yaratmayı da başarmıştır.² Süreç içerisinde maddi sıkıntılar yaşayan ve bazı basın kuruluşlarının da maddi kaynaklardan yararlanabilmek için iktidarın lehine yayın yapmaları kaçınılmaz olmuştur.

Çıkarılan kanunların antidemokratikliği de basın kuruluşlarının sahiplerini, gazetecileri ve çalışanları zor durumda bırakabilmiştir. DP iktidarı döneminde basın kuruluşlarına, sahiplerine ve çalışanlarına yönelik açılmış olan çok sayıda dava sonucunda, birçok gazeteci hapis cezası ve ağır para cezalarına çarptırılmış, kapatma cezaları vasıtasıyla da hem basın kuruluşları hem de çalışanları cezalandırılmıştır. Çünkü basılamayan bir gazete veya dergi satılmadığı takdirde, çalışanların maaşlarının ödenmesinin güçlüğü de bir gerçektir.

Akis Dergisi de 1954 yılında Metin Toker tarafından kurulmuş, yurtdışındaki ciddi siyasi dergicilik örneklerinden feyz alarak yayın hayatına başlamış, başlangıçta objektif bir yayıncılık politikası belirlemiştir.

*Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev., Yasemin Saner Gönen, 19. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.325.

² Gökhan Atılgan, "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.458.

Akis Dergisi yayınlandığı dönem itibariyle gündem belirlemeye çalışan bir yayın organı olmuştur. Gündem belirleme, medyadan izleyicilere yönelik olarak göze çarpanların transferidir.³ Gündem belirleme kuramı Maxwell E. Combs ve Donald L. Shaw'ın gerçekleştirdiği çalışmalarla başlamıştır.⁴ Gündem belirleme araştırmalarının çoğu, haber medyasında yer alan konuların, bu medyanın izleyicileri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır.⁵ Gündem belirleme kuramında, belirli konular arasında kitle iletişim araçları tarafından daha fazla ilgilenilen konuların, halk tarafından da daha fazla algılanacağı hususu üzerinde durulmaktadır.⁶

Bu çalışmada *Akis Dergisi*'nin irdelenmesindeki asıl amaç da objektif bir yayın politikası ile yayın hayatına başlamış olan bir derginin ilerleyen dönemlerde nasıl muhalif bir yayıncılık yaptığının incelenmesidir. Aynı zamanda 27 Mayıs darbesine giden süreçte gündemi nasıl etkilemeye çalışıldığına da değinilecektir.

Demokrat Parti İktidarı Döneminde Basın-Siyaset İlişkisi

Tek parti iktidarı döneminde de gerçekleştirilen kanunlar vasıtasıyla basın, yönetilen ve yönlendirilebilen bir konuma getirilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı eleştirilememiş, basın baskılar altında susmak zorunda kalmıştır.⁷ O dönem birçok gazetenin de kapatıldığı bilinmektedir. Bu gazetelerin en önemlilerinden biri de Zekeriya Sertel'in Tan Gazetesi'dir. Yine Zekeriya ve Sabiha Sertel'in çıkardıkları *Görüşler* isimli dergi ile Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev N. Boratav ve Sabahattin Ali'nin çıkardıkları *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* isimli dergiler sol görüşlü yayınlar yapmaya başlamışlar, yazıların başlıca konuları ise CHP'nin baskı, yasak ve yolsuzlukları olmuştur.⁸ 4 Aralık 1945'te gerçekleşen Tan Gazetesi olayında da CHP'nin yolsuzluklarla suçlanması ile DP'nin kuruluşuna verdikleri destekler, CHP'lileri rahatsız etmiş, gençlerin kıskırtıldığı ve Tan Gazetesi'nin matbaası basılarak birçok baskı aracına zarar verildiği ifade edilmektedir.⁹ Bu ve buna benzer birçok olay ve basına yönelik gerçekleştirilen baskı ortamının tek parti döneminde de gerçekleştiği bilinmektedir.

Çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde Demokrat Parti'nin kuruluşu ile birlikte, özellikle gazeteciler, yeni kurulmuş bu partiyi desteklemeye başlamıştır. Gazeteciler olası bir iktidar değişikliği sayesinde basın üzerindeki sorunların biteceğini düşünmüş, hatta CHP'yi destekleyen gazetecilerin bile DP'yi destekledikleri görülmüştür.¹⁰

DP, muhalefet partisi konumundayken demokratikleşme vaatlerini yoğun bir şekilde sıralamıştır. Ancak iktidara geldikten sonra, muhalefetteyken vermiş olduğu

³ Toshio, Takeshita, "Exploring the Media's Roles in Defining Reality: From Issue-Agenda Setting to Attribute-Agenda Setting", *Communication and Democracy*, ed: M. McCombs, D. L. Shaw, D. Weaver, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1997, s.20.

⁴ Maxwell E. McCombs, Donald L. Shaw, "The Agenda Setting Function of Mass Media", *The Public Opinion Quarterly*, Vol 36, No 2., 1972.

⁵ Maxwell E. McCombs, "The Agenda-Setting Approach", *Handbook of Political Communication*, ed: Dan D. Nimmo and Keith R. Sanders, London: Sage Publications, 1981, s.122.

⁶ Denis McQuail, Sven Windahl, *İletişim Modelleri*, çev: Konca Yumlu, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2010, s.133.

⁷ Refik Korkud, *Millî Mücadele, Cumhuriyet, İnönü, Matbuat*, Türkiye Fikir Ajansı, 1959, s.21

⁸ H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005, s.61.

⁹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s.181-183.

¹⁰ Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere*, s. 192.

demokratikleşme vaatlerini unutmuş, otoriter bir tutum takınmaya başlamıştır.¹¹

DP iktidarının ilk icraatlarından birisi, 1931 Matbuat Kanunu'nu değiştirmek olmuştur. 15 Temmuz 1950 tarihinde kabul edilen Basın Kanunu ile Matbuat Kanunu'nun yarattığı, gazetelerin baskı altında olduğu, yönetildiği ve yönlendirildiği ortamın dağıtılması, iktidarın basın üzerindeki etkisinin azaltılması istenmiştir. Ancak bu durumun çok uzun sürmediği anlaşılmaktadır.

Dönemin gazete ve dergilerinde DP iktidarınca gerçekleştirilen icraatlar için eleştiriler yer almaya başlayınca, iktidarın üst düzey yöneticileri ile basın organları arasında gerginlikler de başlamıştır. 1951 yılında Vur Abasıza isimli mizah dergisinin sahibi Samim Akay'ın tutuklanması ve hapis cezasına çarptırılması, Vatan Gazetesi'nin başyazarı olan Ahmet Emin Yalman'ın Malatya'da suikasta uğramasında da Adnan Menderes'in bir rolü olduğuna yönelik iddialar da bulunmaktadır. Buna sebep olarak da Yalman'ın Adnan Menderes aleyhine yayınlar yapmaya başlamasından sonra, Necip Fazıl'ın Ankara'ya çağırıldığı, belirli bir miktar para verildiği, dergisi Büyük Doğu'da Yalman aleyhinde “*dinsiz ve imansız*” denilerek kampanya başlatıldığı, bu kampanyanın da Malatya suikastını yarattığı, söz konusu durumdan da Menderes'in haberdar olduğu iddia edilmiştir.¹² İlerleyen dönemlerde, bu çalışmanın ana konusu olan *Akis Dergisi* ve yöneticileri hakkında da yasaklama, para cezası ve hapis cezalarının verildiği de görülecektir.

1954 yılında bazı yasal değişiklikler ile basına yönelik yaptırımların da getirilmeye başlandığı görülmektedir.¹³ “*Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun*” ile basına yönelik sert hükümler getirilmiş, para ve hapis cezaları da ciddi oranlarda artırılmıştır.¹⁴ Söz konusu kanunun basın özgürlüğünü zedelediği anlaşılmakla beraber, ileride tartışmalara konu olacak ispat hakkı hususunu da barındırmadığı görülmektedir. Herhangi bir gazetecinin, herhangi bir konuda görevin kötüye kullanılması ile alakalı yayın yaptığında, gazeteciye ispat hakkının tanınmaması, çeşitli cezalara maruz bırakılması da tartışmalara yol açmıştır.¹⁵

6-7 Eylül 1955 tarihinde gerçekleşen olaylar, basına yönelik sansür uygulamalarını artırmıştır. Kıbrıs'ın geleceği konusu üzerine o dönemde gerçekleştirilen müzakereler, basında milliyetçi bir havanın doğmasına neden olmuştur. Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yakınlarında bir bombanın patlaması da 6-7 Eylül tarihlerinde, ilk olarak İstanbul'da Rum vatandaşlara yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Akabinde İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹⁶ 10 Eylül tarihinde ise sıkıyönetim komutanı olarak görevde olan Korgeneral Nurettin Aknoz, gazetecilere yönelik yasaklamaları aktarmış, hükümetin tenkit edilmesi, sıkıyönetim çalışmaları ile ilgili haberler, çıkan olayları komünistlerden başkasının yaptığına yönelik haber ya da yorum-

¹¹ Sina Akşin, “Siyasal Tarih 1950-1960”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*, der., Sina Akşin, Cilt 1, Milliyet Kitaplığı, İstanbul: Kelebek Matbaacılık, 2007, s.215.

¹² Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990, s.165.

¹³ Korkmaz Alemdar ve Ruhdan Uzun, *Herkes İçin Gazetecilik*, Ankara: Tanyeri Kitap Yayıncılık, 2013, s.187.

¹⁴ 6334 Sayılı Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun, 1954.

¹⁵ Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere*, s.196.

¹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.334-336.

lar tamamıyla yasaklanmıştır. Hatta bu sebepler dahilinde yapılmış yayınlar nedeniyle bazı gazetelere kapatma cezaları da verilmiştir.¹⁷

Dokuz ay boyunca süren sıkıyönetimin sonunda iki yasanın yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi “*Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6333 Sayılı Kanunun Adı ve Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlavesine Dair Kanun*”dur. İkincisi ise 6733 Sayılı “*Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlavesine Dair Kanun*”dur. Bu kanun, Basın Kanunu’nun bazı maddelerini değiştirmiştir. Bu değişikliklerle basın üzerindeki baskıcı tutum ve cezai yaptırımlar artmıştır.

Elbette ki o dönem, ortaya çıkan baskıcı tutum uluslararası basın örgütleri tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Özellikle Uluslararası Basın Enstitüsü’nün 1956 yılının Temmuz ayında yayınladığı “*Türk Gazetecileri Vesayet Altında*” başlıklı yazı büyük yankı uyandırmıştır.¹⁸

DP iktidarının son yıllarında basına yönelik açılan davaların sayısında büyük artışlar meydana gelmiştir. Söz konusu davalar tarihe “*Pulliam Davaları*” olarak geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Indianapolis ve Arizona Republic gazetelerini çıkaran Eugene Pulliam, Adnan Menderes ile röportaj yapmak için ülkemize gelmiş, Menderes ile görüşme teklifi kabul edilmiş olsa da çeşitli nedenlerden dolayı görüşme gerçekleşmemiş, Menderes’in vapur ile İzmir’e gideceği, vapurda görüşmenin gerçekleşeceğinin söylenmesi üzerine, Pulliam vapurdaki yerini almış, ertesi gün güvertede Menderes ile karşılaşmış görüşme talebini iletğinde, Menderes’in cevabı “*Böyle bir görüşme isteğinden benim haberim yok!*” olmuştur.¹⁹

Bu olay üzerine Pulliam ABD’ye geri dönmüş, oyalamalar ve muamelelere yönelik iki sert yazı kaleme almıştır. Özellikle yazılarda 1957 seçimlerinden sonra iktidarın basına yönelik sert baskıların olduğu belirtilmiştir. Pulliam’ın bu yazıları Türkiye’de de yayınlanmıştır. Elbette ki bu yazılar Türkiye’de büyük ilgi uyandırmış, başka gazete ve dergiler de bu yazıları yayınlamıştır. İktidarın sert tepki gösterdiği bu yazıları yayınlayan bütün gazete ve dergiler hakkında davalar açılmıştır.²⁰ Ulus Gazetesi iki ay kapatılırken *Akis Dergisi* de bir ay süre ile kapatılmış, çeşitli gazetecilere de hapis cezaları verilmiştir.²¹

18 Nisan 1960 tarihinde ise DP’li bazı milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne CHP’nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerine yönelik tahkikat, tespit ve sebeplerinin saptanmasına yönelik Meclis tahkikatının yapılmasına dair önerge verilmiştir.²² Önerge okunduktan sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün o tarihi konuşması ortaya çıkmıştır:²³

Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demok-

¹⁷ Topuz, II. *Mahmut’tan Holdinglere*, s.199-200.

¹⁸ Topuz, II. *Mahmut’tan Holdinglere*, s.201.

¹⁹ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze*, s.177.

²⁰ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Cilt 2, İstanbul: Pera Turizm Ticaret A. Ş., 1997, s.1666.

²¹ Topuz, II. *Mahmut’tan Holdinglere*, s. 206-207.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, “Tahkikat Komisyonu Kurulması Talebi Üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Konuşması”, Devre: 11, Cilt: 13, İçtima: 8, 18.04.1960.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, “Tahkikat Komisyonu”, s.207.

ratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.

Gerçekleştirilen Meclis görüşmelerinden sonra 27 Nisan 1960 tarihinde “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun*” kabul edilmiş ve Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Bu kanun, tahkikat encümenlerine neşriyatların yasaklanması, basım ve dağıtımının engellenmesi, toplatılması gibi yetkiler vermiştir.

Bu süreç zarfında İstanbul ve Ankara illerinde sıkıyönetim ilan edilirken, birçok gazeteci tutuklanmış, sorgudan geçirilmiş, *Cumhuriyet*, *Dünya*, *Demokrat İzmir*, *Sabah Postası* gazeteleri ile *Akis* ve *Kim* dergilerinin basıldığı matbaaların kapatılmasına yönelik talimatlar verilmiş, 27 Mayıs darbesine giden süreç bu şekilde hızlanmıştır.²⁴ Görüldüğü üzere CHP döneminde gerçekleştirilen basına yönelik baskı ortamının DP iktidarı döneminde de gerçekleştirildiği ve DP’nin ilerleyen yıllarda halktan aldığı gücü de arkasına alarak bir anlamda CHP gibi tek parti iktidarı haline gelmeye çalıştığı ve baskı ortamını artırdığı anlaşılmaktadır.

Akis Dergisi’nin Demokrat Parti İktidarına Yönelik Muhalif Duruşu

Akis Dergisi yayın hayatına 15 Mayıs 1954 tarihinde başlamıştır. Yazı İşleri Müdürü Metin Toker’dir. Haftalık olarak çıkan dergi, içeriğinde hafta boyunca iç ve dış politikada yaşanan olaylar, ekonomi, sanat, moda, kadın, spor gibi konularda haber, yorum ve yazılara yer vermiştir. Dergide ABD’de yayınlanan *Time* dergisine benzer bir yayın anlayışı benimsenmiş, kapaklarında genellikle bir şahsiyetin fotoğrafına yer verilmiştir. Aynı zamanda *Akis*, Türkiye’nin ilk haftalık haber dergisi olması açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Başlangıçta yansız bir yayın politikası benimseyen *Akis*, ilk sayısında çıkış amaçlarının bir aktüalite mecmuası meydana getirmek olduğunu, bir hafta içerisinde ülkemizde olup bitenleri okuyucunun toplu bir şekilde gözden geçirebilmesi, politikaya, ekonomiye, spora, sanata ilgi duyan herkesin bir şeyler bulabilmesi olduğunu belirtmiştir.²⁵ Derginin birinci sayısında kapak resmi Celal Bayar, ikinci sayısında ise Adnan Menderes’tir. Kapak resimlerinin açıklaması olarak da “*Celal Bayar Türkiye’nin yeni 4 senelik Reiscumhuru*” ve “*Adnan Menderes Cumhuriyetimizin en muktedir Başvekili*” ifadeleri kullanılmıştır.²⁶

Derginin ikinci sayısında ise tarafsızlık anlayışları konusunda şu cümlelere yer verilmiştir:²⁷

Okuyucularımız ekseriyet itibariyle memnurluklarını beyan ettiler. Aynı yolda devam edeceğiz. Aldığımız mektuplar arasında siyasi bakımdan tarafsızlığımızdan dolayı bizi alkışlayanlar, miktarı en yüksek olanlar. Buna mukabil, bazıları Demokrat Partiyi, bazıları Halk Partisini “tuttuğumuzu” ileri sürerek tenkitte bulunuyorlar. Bunu da tarafsızlığın icabı olarak hoş karşıladık. Fakat inanılsın ki, ilk sayımızda ifade ettiğimiz gibi, fikirleri, rengi ne

²⁴ Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne*, s.95.

²⁵ *Akis Dergisi*, “Kendi Aramızda”, 15.05.1954, s.3.

²⁶ *Akis Dergisi*, 15.05.1954; *Akis Dergisi*, 22.05.1954.

²⁷ *Akis Dergisi*, 22.05.1954, s.3.

olursa olsun memlekette bir kıymet ifade eden şahsiyetlerin en aktüel meseleler hakkındaki düşüncelerini sütunlarımızda bulmakta devam edeceksiniz. Fikirler onlarındır, biz aksettiriyoruz. Haftanın her sahadaki icmali de aynı bitaraf gözle yapılmaktadır, yapılacaktır.

Metin Toker 1955 yılından itibaren tarafsız yayın anlayışlarının değiştiğini ve bir nevi “demokrasi kavgası” haline dönüştüğünü ifade etmiştir. Akis’in bu “demokrasi kavgası” sürecinde, DP’nin tek parti iktidarı olma yönündeki eğilimlerine karşı olarak bir savaşım haline geldiğini ve darbe sürecine kadar da durumun bu şekilde devam ettiğini ifade etmiştir.²⁸ 1955 tarihinden itibaren gündem belirlemeye çalışırken, DP’nin politikalarına yönelik sert, alaycı ve yerici bir tutum takındığı da gözlemlenmektedir.

Tarafsızlık sorununun ana konularından bir tanesi Toker’in derginin kuruluş aşamasında DP’nin yayın organı olan *Zafer Gazetesi*’nde çalışıyor olmasıdır. Aynı zamanda DP’nin savunduğu ideallere yakın bir duruşu bulunmaktadır. Derginin tarafsızlığını gösterebilmek adına ilk sayı için hem DP lideri Menderes’ten hem de ana muhalefet partisi olan CHP lideri İnönü’den birer yazı istemiştir. Menderes, Toker’in kendi ağzından yazıyı yazmasını, sonrasında inceleyerek altına imza atacağını beyan etmiş ve böyle de olmuştur. Ancak İnönü meşrebini ve sorumlusunu bilmediği bir dergiye yazı yazmayı reddetmiştir. İlk sayı Şubat ayında yayınlanmayı planlansa da bu durum gerçekleşmemiş, yazılar da yayınlanamamıştır.²⁹

Tarafsızlık sorunlarından bir diğeri, 1955 yılı itibariyle yayın politikasında değişikliklerin başlamasına sebebiyet veren iki olaydır. Bunlardan birincisi Toker’in İnönü’nün kızı Özden İnönü ile evlenmesidir. İkincisi ise DP iktidarının yanlış uygulamalarına yer verilmeye başlanması ile birlikte Dr. Mükerrerem Sarol ile ilgili başlatmış olduğu kampanyadır. DP’nin basın üzerindeki baskılarını artırmasının da etkisiyle *Akis*, siyasal bir mücadele yaparak muhaliflerin sesini duyurmaya ve muhalefet yapmaya başlamıştır.³⁰

Toker, Özden İnönü ile evlenmeden önce İsmet İnönü ile bir araya gelmiştir. İsmet İnönü görüşmede Toker’den *Akis*’in tirajı ve geleceği ile ilgili bilgi vermesini istemiştir. Bunun sebebi ise o dönemde siyaset çevresinde *Akis*’in çok fazla konuşulmasıdır. Toker o dönem yazarları arasında her partiden ve eğilimden kişilerin olmasına rağmen, birçok kişinin derginin tarafsızlığına inanmadığı için bir tarafa çekme gayreti içinde bulunduğunu ve bu hususta İnönü’nün böyle bir düşünce içerisinde olmadığını, dergiyi CHP saflarına çekmeye çalışmadığını, sadece İnönü’nün, kızıyla evlenecek olan kişinin insani yönü üzerinde durduğunu belirtmiştir.³¹ Ancak yine ilerleyen yıllarda yayınlanan dergiler incelendiğinde görüleceği gibi Toker’in İnönü’nün çok yakınında olması, birçok konu hakkında bilgi kanallarına ulaşabilmesi, İnönü hakkındaki haberlerde olumlu, Menderes’e yönelik haberlerde olumsuz ifadelerin kullanılması da derginin aslında CHP yanlısı bir yayın politikasına evrildiğini ve bu şekilde gündem belirlemeye çalıştığını bize göstermektedir.

²⁸ Muhsin Özcan, “Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Haftalık Haber Dergiciliğinin Gelişim Evreleri (Akis Dergisi Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996, s.28.

²⁹ *Akis Dergisi*, “Akis’in Hikayesi”, 31.12.1967, s.17.; Özcan, “Başlangıcından Günümüze”, s.137.

³⁰ Meltem Önder, “1960 Darbesi Sürecinde *Akis Dergisi*”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014, s.287.

³¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973, DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.17-18.

Mükerrem Sarol ile ilgili konudaysa dergi yayın hayatına başladığından itibaren hemen hemen her sayıda bir haber çıktığı görülmektedir. İlk sayıda yer alan haberde Türk Sesi Gazetesi'nin de sahibi olan Sarol'un Menderes'in yakını olduğu belirtilmiş, Menderes'in kabineyi Sarol ile birlikte hazırlayacağı ve Sarol'un da kabinede yer alacağı ifade edilmiştir.³² Kabine kurulduktan sonra Sarol'un Devlet Bakanı olarak görev yaptığı bilinmektedir.

Hatta *Akis*'in altıncı sayısında Sarol'un "*Basın ve Turizm Davamız*" başlıklı bir makalesi de yayınlanmıştır. Dergi, Sarol'un ve farklı şahsiyetlerin makalelerinin yayınlanmasını çeşitlilik olarak ifade etmiş, fikir onların, biz aksettiriyoruz denilerek, kamuoyunu ilgilendiren konularda ilgili kişilerin görüşlerini nakletmek istemişlerdir.³³ Hatta ilerleyen dönemlerde Sarol'un *Akis*'te çıkan yazısı nedeniyle, *Akis*'in hükümete yakın bir dergi olduğu, Sarol'un *Akis*'in arkasında yer aldığı iddiaları gündeme gelmiş, *Akis*'te de Sarol'un dergide daha önce yazısı yayınlanan şahsiyetlerden bir farkı olmadığını ifade eden bir yazı yayınlanmıştır.³⁴

Sarol'un, siyasete atılması ve DP iktidara geldikten sonra *Türk Sesi Gazetesi*'nin sahibi olması ile Devlet Bakanlığı görevinin yanı sıra, basın işlerini düzenleyen ve denetleyen bir memur haline gelmesi, *Akis*'in ilerleyen sayılarında sıkça konuşulmaya başlanmıştır. Dönemin resmi ilânlarının dağıtımını ile kamu kuruluşlarının hangi gazete ve dergilere abone olacağına karar veren de Sarol olmuştur. *Akis* yaptığı yayınlarla gazete sahibi bir Bakanın bu işlerle ilgilenmesine prensip olarak karşı çıkmıştır.³⁵ Hatta *Akis*, Sarol'un istifasını istemiştir.

İstifasının istenmesinin sebebi ise birçok ilkokulun *Türk Sesi Gazetesi*'ne üye yapıldığı haberlerinin ortaya çıkmasıdır. O dönemin en büyük gazetesi olan *Hürriyet*'te, *Türk Sesi Gazetesi*'nin abone sayısının 35.000 olduğu yönünde bir haber çıkmış, o dönemde abone yapılabilecek ilkokul sayısının da aynı olduğu ifade edilmiştir. Hiçbir ülkede böyle bir usulün uygulanamayacağı ifade edilerek *Akis* hem Sarol'u hem de dönemin Milli Eğitim Bakanı'ni istifaya davet etmiştir.³⁶

Bir süre sonra Sarol, *Akis*'i ve Toker'i "*şeref ve itibarını kırıcı*" yayın yapmaktan dolayı mahkemeye vermiştir. Dava görülmüş ve Toker 9 ay 10 gün hapis ve 9.516,55 Lira para cezasına çarptırılmıştır.³⁷ Bu süreçle birlikte *Akis* "*ispat hakkı*" konusunda da gündem belirlemeye çalışmış ve DP'nin uygulamalarına yönelik, daha fazla muhalif bir ses haline dönüşmüştür.

Mehmet Ali Birand, 32. *Gün* programı için çekmiş olduğu "*Demirkırat*" belgeselini aynı zamanda kitaplaştırmıştır. Belgeselde Toker'in ünlü bir gazeteci ve aynı zamanda İnönü'nün damadı olması ile birlikte sahip olduğu *Akis*'in DP'lilerin şimşeklerini çektiğini ve derginin etkisini yazdığı bir yazıyla, siyasetin seyrini değiştirmesiyle bir kez daha kanıtladığını söylemiştir. Bu yazının başlığının da "*Kedi olmayınca fareler cirit atar*" olduğunu, kedinin Menderes, farelerin de DP Meclis Grubu için kullanıldığını belirtmiştir.³⁸

³² *Akis Dergisi*, 15.05.1954, s.5.

³³ *Akis Dergisi*, 19.06.1954.

³⁴ *Akis Dergisi*, 10.07.1954, s.3.

³⁵ *Akis Dergisi*, 23.10.1954, s.6.

³⁶ *Akis Dergisi*, 13.11.1954, s.8.

³⁷ *Akis Dergisi*, 16.04.1955, s.4.

³⁸ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s.121.

7 Mayıs 1955 tarihinde yayınlanan *Akis*'te söylenen bu ifade bir başlık olarak kullanılmamış, "*Nihayet kimıldayan gurup*" başlığı altında bir ifade olarak kullanılmıştır. O dönem Adnan Menderes yurtdışındayken, DP Meclis Grubu içinde demokratik gidişat şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. *Akis*'te de DP'li bir milletvekilinin "*kedi yok ya, fareler cirit atıyor... Hele bir gelsin, hepsi kaçacak delik ararlar*" dediği belirtilmiştir.³⁹

Derginin yayınlanmasından birkaç gün sonra, dönemin Yazı İşleri Müdürü Cüneyt Arcayürek, Başbakan'a hakaret suçundan tutuklanmıştır. İnönü, damadı Toker ile Arcayürek'i ziyaret etmiştir. Bu konuda asıl hedefin Arcayürek değil, Toker olduğu iddia edilmektedir. Demirkırat belgesinde Menderes'in Meclis'te "*Biz bu heyete sıçan dedirtmeyeceğiz... Eğer dersiniz, bunu yapan çok yüce bir şahsiyetin damadı dahi olsa kulağından tutar, sıçan deliğine tıkarlar*" dediği ifade edilmektedir.⁴⁰

Adnan Menderes 21 Mayıs 1955 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:⁴¹

Sevgili arkadaşlarım; muhalefet ve iktidarı temsil eden partilerin arasında elbette fikir ayrılıkları, politika ayrılıkları, görüş ayrılıkları olacaktır... Binaenaleyh aramızda rejim üzerinde, memleketin idaresinde hâkim olan esas temel üzerinde kavgalarımız vardır... Yani, muhterem muhalefetin buradaki gurupunun Başkanı diyor ki: "bırakalım, bir başka usule gidelim, bir şiddet usulüne gidelim." Peki usulü bırakalım, fakat hangi şiddet usulüne gitmek istiyorlar? Bunu öğrenmek hepimizin hakkıdır. Muhterem arkadaşlar; artık bu lafları bırakalım., şiddetli nutuk çekmek, şiddetli tedbirler çekmek, bunların zamanı geçmiştir. Ne yapacak? Çıkacak meydana nutuk söyleyecek. İsteddiği kadar şiddetli olsun, fakat terbiye hududu içinde kalması lazımdır. Bu hududu geçtiği takdirde, adamı alır içeri korlar. Bu bir zatı âlikadirin damadı dahi olsa, kanunen bu farka itibar edilmez, kendisine lazım gelen cezayı verirler.

Bu söylemlerden Menderes'in doğrudan Demirkırat belgesinde anlaşılan ifadeyi kullanmadığı ortadadır. Kedi-fare konusuna ilerleyen söylemlerinde değinmiştir:⁴²

Bu memlekette tenkidin, fikir hürriyetinin hiçbir suretle tahdit edildiği vaki değildir. Fakat küfretmek, hakaret etmek yasaktır... Sevgili arkadaşlarım, kedi, fare hikayesi... Şimdi bu gen muharrir arkadaşımız, hikayesine eğer sabıkı tanzir etmek için yazmış olsaydı, bu teşbihleri maziye hatırlatmak için vermiş olsaydı, yerinde olurdu... Bendeniz huzurunuzda çıkıyorum. Siz buna, sizin iradelerinizi behemehâl yerine getirmek için bütün dikkatiyle çalışan bir mesul arkadaşımız gözüyle bakıyorsunuz, teveccüh ve itimat gösteriyorsunuz., siz benim sözlerime itimat ediyorsunuz, ben sizin sözlerinize itimat ediyorum. Bunda kedi ile fare münasebeti nerede? Bu ne demektir? Bu, sadece tehzil, sadece hakaret için kullanılıyor... Bunun yanında, sadece dedikodudan ibaret olan Menderes şunu dedi, bunu dedi, bu faredir, bu kedidir

³⁹ *Akis Dergisi*, 07.05.1955, s.4.

⁴⁰ Birand, Dündar ve Çaplı, *Demirkırat Bir*, s.121-122.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, "Bursa Mebusu Hulusi Köymen ve iki arkadaşının, Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına 1 Teşrinisani 1955 gününe kadar ara verilmesi hakkında takriri", Devre 10, Cilt 7, İctima 1, 21.05.1955, s.611.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, "Bursa Mebusu", s.614-615.

diyerek, bu memleketin dertleri, davaları ve meseleleri böyle mi izah ve ifade edilir? ...Bana getirdiler, hakaret var dediler. Ben de imza ettim. Belki memleket için hayırlı olur... Seçim kanunu, matbuat hürriyeti, şu veya bu. İstediginizi yazarsınız. Fakat biz muhterem heyete sıçan dedirtmeyeceğiz. Eğer dersenez, o vakit sizi kedi gibi kulağınızdan tutarlar, sıçan deliğine tıkarlar.

Birand'a göre Menderes'in sinirlenmesinin nedeni yazılanların büyük oranda gerçek olmasıdır. Gerginliğin ana nedeni ise halk arasında yaygınlaşan bakanlar hakkındaki yolsuzluk söylemidir. DP içinde halk ile yakın ilişkiler kuran genç milletvekilleri tepkileri ölçebilmişler ve "ispat hakkı" konusunda Meclis'e bir önerge vermişlerdir. "İspat hakkı" konusu büyük bir siyasi konu haline gelmiş ve grubun hareketlenmesini sağlamıştır. Grup dokunulmazlıkların, yolsuzlukların üzerinde bir kalkan olmasının önüne geçilmesini istemiştir. Bu konunun asıl hedefi de yukarıda da detaylarıyla bahsettiğimiz Mükerrerrem Sarol'dur.⁴³

İktidara geldikten sonra DP'nin çıkarmış olduğu yasalar vasıtasıyla basın kuruluşları ve gazetecilere yönelik yaptırımlarını CHP Tokat Milletvekili Dr. Faruk Ayanoglu, Meclis'e bir soru önergesi vererek sormuştur. Sorusunda 1950-1958 yılları arasında haklarında adli takibat yapılan gazeteci, hüküm giyenler, para ve kapatma cezalarını öğrenmek istemiştir. Dönemin Adalet Vekili Esat Budakoğlu, Ayanoglu'nun sorusuna cevap vermiştir.⁴⁴

Tablo 1. 1950-1958 Yılları Arasında Basın Kuruluşları ve Gazetecilere Yönelik Yaptırımlar⁴⁵

Mahkûmiyet	Beraat	Sukut	Duruşmanın Tatili	Derdest	Tevkif Edilen	Kapatma	Ademitaqip Kararı Verilen	Toplam
811	1.210	214	13	46	4	9	17	2.324

Görüldüğü üzere 8 yıllık süre zarfında görülen davalarda 811 gazeteci için mahkûmiyet kararı verilirken, 1.210 gazeteci ise beraat etmiştir. Burada dikkat çeken 9 kapatma kararıdır. Bu 9 kapatma kararının 4'ünün Akis için verildiği görülmektedir. Sahibi ve mesul müdür olarak Metin Toker, Yazı İşleri Müdürleri Yusuf Ziya Ademhan, Tarık Halulu ve Cüneyt Arcayürek'in ayrı ayrı toplamda 21 kez yargılandıkları, Toker'in toplamda 2 sene, 5 ay, 3 gün hapis, 23.924,50 Lira para cezası aldığı; Ademhan'ın toplamda 6 sene hapis, 24.333,30 Lira para cezası aldığı; Halulu'nun ise 1 sene 4 ay hapis ve 4.000 Lira para cezası aldığı ortaya çıkmaktadır. Akis ayrıca toplamda 6 ay kapatma cezası da almıştır.⁴⁶

Bu tarihlerde aynı zamanda DP Grubu içerisinde bulunan ılımlılar, Basın Kanunu üzerinde değişiklikler yapılmasını istemiş, "yalan ve heyecan uyandırıcı" haberlerin yayınlanmasını önleyici tedbirler, hapis cezalarının hafifletilip para cezalarının artırılması ile ispat hakkının kabul edilmesine yönelik çalışmalar yapılması için adımlar atmışlardır. DP 15 kişilik "tedbirleri tespit komisyonu" kurmuştur.⁴⁷

⁴³ Birand, Dündar ve Çaplı, *Demirkırat Bir*, s.122.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, "Tokat Mebusu Faruk Ayanoglu'nun, 1950 Senesinden Sonra Haklarında Adli Takibat Yapılan Basın Mensuplarına Dair Sualine Adliye Vekili Esat Budakoğlu'nun Tahriri Cevabı", Devre 11, Cilt 5, İçtima 2, 26.11.1958, s.447.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, "Tokat Mebusu", s.451.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, "Tokat Mebusu", s.452-752.

⁴⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 11.12.1958, s.1.

Toker, 811 gazetecinin DP iktidarı süresince mahkûm edilmesi ve “*tedbirler komisyonu*” ile ilgili bazı noktalara dikkat çekmiştir. DP’nin o dönem bu komisyon vasıtasıyla basın suçlarının daha da ağırlaştırılması hedefinde olduğunu belirtmiş, 6 Aralık 1958 tarihinde kendilerini ileride felakete götürecekt bazı kararların alındığını, kurulacak komisyonun basının hakkından gelecek kararları ve önlemlerin alınmasını sağlamaya çalıştığını ve bu komisyonun ileride oluşturdukları tahkikat komisyonunun çekirdeğini oluşturduğunu ifade etmiştir. Komisyonun içerisinde ılımlı üyelerin bulunduğunu, ispat hakkının ve basın affını getirilmesini savunanların olduğunu, ancak özellikle Menderes’in bu tekliflerin konuşulmasına bile tahammülünün olmadığını, teklifleri getirenleri azarladığını belirtmiştir. Nitekim Adalet Bakanı hükümetin bir basın affı düşünmediğini belirtmesiyle, basına yönelik normalleşme adımlarının ve tartışmaların havada kaldığı anlaşıldığını ifade etmiştir.⁴⁸

Akis’in yayınlarını inceleyenler görecektir ki gündem belirleyebilmek adına sert muhalif duruşu ve yayın politikası 1955 yılından 27 Mayıs 1960 darbesine kadar gündem güne artmıştır. Her ne kadar derginin aldığı kapatma cezaları ve genel yayın yönetmenlerinin tutuklanmasında anti demokratik uygulamalar olsa da verilmiş olan bazı cezaların hakaret ve alay içeren yayınlardan kaynaklandığı da tartışmasız bir gerçektir. Elbette basının denetleyen bir mekanizma olduğu düşünüldüğünde eleştirel haber yapması doğaldır, ancak sansasyonel habercilik yaparken muhalif tutumunun yapısı CHP yanlısı bir politikaya ve CHP’nin iktidara gelmesi için çabalayan bir dergi konumuna gelmesine neden olmuştur ki bu durum 1960 yılındaki yayınlanan sayılardan da anlaşılabilir.

Akis Dergisi’ nin 27 Mayıs Sürecindeki Yayın Politikası

Derginin yayın ve gündem belirleme politikası ve dilinin kamuoyunun dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Dergi haftalık çıkması nedeniyle, okuyucuların günlük gazetelerde görmedikleri içerikleri görmelerini sağlamış, alaycı ve sansasyonel bir dil ile de konular ilgi çekici hale getirilmeye çalışılmıştır.

Akis’in 1960 yılındaki yayın politikasına bakıldığında, 6 Ocak 1960 tarihli ilk sayı yeni bir seçim dönemine girildiğini ve liderlerin il gezilerine başladığını ve bu gezilerde yaşanan olayların ne olduğunun kamuoyuna göstermesi ile başlamaktadır. Bu dönemde Dergi, muhalefetinin dozunu artırmış, söylemleri keskinleşmiş, genellikle DP’ye yönelik haber ve yorumlarda alaycı bir tutum takınmıştır. Ancak 1960 yılının bu ilk sayısında en önemli konu DP’nin kurucularından Fuad Köprülü’nün, Kurtul Altuğ’a verdiği “*Ne Umdum Ne Buldum!*” başlıklı mülakatıdır.

Köprülü DP’nin 1954 seçimlerine kadar, muhalefetteyken vadettiği her şeye sadık kaldığını, 1954 seçimlerinde büyük bir başarı kazandıktan sonra 1957 seçimlerine doğru vaatlerinden ve programından uzaklaşmaya başladığını, gerçekleştirilen kanunlarla antidemokratik hükümlerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Köprülü, bu sebeple hükümetten ayrıldığını, “*memlekette esen havanın 1950 arifesinde esen havanın eşi olduğunu görmemek için kör olmak lazımdır. Millet, belki o zamandan da şuurlu bir şekilde Hürriyet ve Demokrasinin aleyhtarı olduklarını ilân etmiş kimse-leri başından uzaklaştırmanın kat’i kararı içindedir.*” diyerek bir durum tespiti

⁴⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973, Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.194-198.

bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁹

Görüldüğü üzere 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin parti programından ve vaatlerinden uzaklaşması ile antidemokratik uygulamalar gerçekleştirdiğine yönelik haberlerin yapılmaya başlandığı görülmekte ve bu sebeplerle bir iktidar değişikliğine yönelik gündem belirlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *Akis*’in de bu yönde yayınlarını yoğunlaştırmaya başladığı da görülmektedir.

1960 yılının ilk haftaları Menderes ve İnönü’nün seçim gezileri ile başlamış, yaptıkları nutuklar konuşulmaya ve irdelenmeye çalışılmıştır. İlk haftalarda Menderes Adana’ya, İnönü ise Bursa’ya gitmiştir. *Akis* bu gezileri ve konuşmaları irdemiş, CHP ve İnönü olumlu bir şekilde ön plana çıkarılırken, DP ve Menderes yönünde olumsuz ve alaycı ifadeler kullanılmıştır. Kullanılan fotoğrafların altındaki yazı dilinden dahi bu durum anlaşılabilir. Kullandığı fotoğrafların altındaki yazı dilinden dahi bu durum anlaşılabilir.

1960 yılındaki yayınlanan dergilerde İnönü’nün fotoğrafları altındaki ifadelerde, İnönü ve CHP olumlu şekilde gösterilmiş, yapılan seçim gezilerinde İnönü’nün çok çalıştığı, yorulmadığı, yaşına rağmen çelik gibi sağlam olduğu, milletin arkasında olduğu, gezilerinde yaptığı konuşmalarla iktidarın uykularını kaçırdığı şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Hatta bazı fotoğrafların altında DP’nin partizanca kullandığı radyodaki ifadelerle göndermeler yapıldığı, “*işte radyo gazetesinin 4 bin!*” ifadesiyle, radyoda yapılan yayınların yanlı olduğuna yönelik bir kanıt gösterme refleksinin oluştuğu görülmektedir.

Menderes’in fotoğraflarının altındaki ifadelerle baktığımızda ise daha önce de belirtildiği gibi Menderes’in radyoyu partizanca kullandığına ilişkin ifadelerin *Akis*’te “*insanın radyosu olunca*” şeklinde ima edildiği anlaşılmaktadır. Menderes’in yüksek rütbeli subaylarla çekilmiş bir fotoğrafının altına “*gösteri fotoğrafı*” ifadesi kullanılmıştır. Menderes’in seçim sürecinde yaptığı gezilerin nafîle olduğu, halk tarafından tasvip edilmediği, seçmenin yönünün CHP’ye döndüğü, çeşitli ifadelerle anlatılmaya ve gündem belirlemeye çalışıldığı da görülmektedir.

Elbette bu fotoğraf altı ifadelerdeki tarafgirlik belirli sayılarda derginin kapaklarına da yansımıştır. Bunun en belirgin örneklerinden birisi 287. sayıda görülmektedir. Bu sayının kapağındaki resmin ön planında CHP’nin altı oklu ambleminin olduğu bayrağın dalgalandığı, arka planında ise alkışlayan, kucaklayan, yüzleri gülen kalabalık vatandaş topluluğu gösterilmiş ve “*CHP İktidar Yolunda*” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁰

Aynı sayıda, daha önceden İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı görevinde de bulunan ve CHP’ye katılan Orhan Eyüboğlu’nun “*Niçin 1960’ta Halk Partisi’ne Girilir?*” başlıklı mülakatına yer verilmiştir. Eyüboğlu 1950 yılından önce yöneticilerin iktidar partisinden ziyade muhalefet partisinden çekindiklerini, görevlerini de tarafsızlıkla yaptıklarını, ancak idarecilerin şu anda bu şekilde davranmadıklarını belirtmiştir. Hem CHP hem de DP döneminde memur olarak görev yaptığını, 1960’a gelen süreçte ise DP’nin yapmış olduğu çalışmaların sonucunda memleketin selameti, vatandaşın emniyeti, hürriyet ve demokrasi olgularının geleceği ve hukuk düzeninin korunması için CHP’ye katıldığını beyan etmiştir.⁵¹

⁴⁹ *Akis Dergisi*, “Ne Umdum Ne Buldum!”, 06.01.1960, s.10-11.

⁵⁰ *Akis Dergisi*, 27.01.1960.

⁵¹ *Akis Dergisi*, “Niçin 1960’ta Halk Partisi’ne Girilir?”, 27.01.1960, s.10-11.

Bir başka CHP'nin lehine gündem belirleme çabası 293. sayının kapağında ve 294. sayının iç kapağında cereyan etmiştir. Bu kapaklarda Türkiye haritası üzerinde iller, günümüzde olduğu gibi, kazanacak partinin amblemi konularak gösterilmiştir. O dönem 67 il bulunmakta ve Akis'in yayınlamış olduğu haritada bu illerin 34'ünde CHP, 15'inde DP önde görünürken 17 ilin ortada olduğu gösterilmiştir. Sadece Kırşehir'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CMKP) önde olduğu belirtilmiştir.⁵²

Bu belirlemenin günümüzdeki modern seçim anketleri vasıtasıyla yapılmadığı açıktır. Akis bu haritayı, masa başı çalışmaları ve illerde gerçekleştirdikleri tetkikler vasıtasıyla gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Elde ettikleri sonuçları sentezlediklerini, daha önceki seçimlerdeki rakamlar, illerdeki seçmenlerin vaziyetleri, fikir ve düşüncelerinin karşılaştırılması ile bu haritanın ortaya çıkarıldığı ifade edilmiştir. Akis'in bu noktada 1960 yılı itibarıyla bir erken seçim havasını estirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Akis'e göre genel olarak bakıldığında şartlar DP'nin aleyhine gelişmiş, iktisadi zorluklar had safhaya ulaşmış, bu nedenle seçimlerin her geçen gün yapılmamasının DP'nin handikaplarını artıracakı söylenmiştir. Ancak bu durumun da CHP lehine bir gündem belirleme çabası olduğu aşıkardır.

Zaten İnönü de DP iktidarını zararlı ve tehlikeli olarak nitelendirmiş, iktidardan kurtulmanın yollarından biri olarak da iktisadi sıkıntıların vatandaşların gözünü açacağını, yoklukların, pahalılığın, geçim sıkıntısının siyasi iktidarla ilgili olduğunu vatandaşın bildiğini, özellikle ekonomik sıkıntılar giderilirse, seçimlerde kitlelerin desteğinin kolay kazanılmayacağından da emindir.⁵³ Toker bu durumu bildiğinden, dergisindeki bu erken seçim rüzgarının nedeni de anlaşılabilir. Ancak maalesef erken seçim değil 27 Mayıs darbesi gerçekleşmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesinin bildirisi bilindiği üzere, Albay Alparslan Türkeş tarafından okunmuştur. Türkeş darbenin gerçekleşmesinden önce İnönü'nün durumdan haberdar olduğunu, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) içindeki birçok kişinin devamlı İnönü'nün evine giderek kendisiyle görüştüğünü bildiğini ifade etmiştir. Toker de bir askeri tertibin yapıldığını İsmet İnönü'nün bildiğini ancak kesinlikle içinde yer almadığını belirtmiştir.⁵⁴ Toker'in de İnönü'nün yanında olmasından dolayı bu süreci bildiği anlaşılabilir. Dolayısıyla bu durumu yayın politikasına da yansıttığı görülmektedir.

Aynı zamanda Türkeş, 27 Mayıs darbesinden sonra, İnönü'nün iktidarı bir an evvel ele geçirmeye çalıştığını, sözcülüğünü yapan Akis'in de her şeyi karıştırarak, kendisi ve arkadaşlarını hedef aldığını, dergide çıkarlar uğruna insan haysiyetini ve şerefini hiçe sayan iftiralar sıraladıklarını ifade etmiştir.⁵⁵

28 Mayıs tarihinde İnönü'nün evi genç Harbiyeliler tarafından kordon altına alınmış, dönemin Yazı İşleri Müdürü Kurtul Altuğ kordonu yarmak için Harbiyelilere, üzerinde Akis Dergisi yazan basın kartını gösterdiğinde kolayca geçtiğini beyan et-

⁵² Akis Dergisi, 09.03.1960; Akis Dergisi, 16.03.1960.

⁵³ Toker, *Demokrasiden Darbeye*, s.145.

⁵⁴ Birand, Dündar ve Çaplı, *Demirkırat Bir*, s.161-162.

⁵⁵ Alparslan Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, İstanbul: Hamle Basın-Yayın, Tarihsiz, s.34-35.; Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977, s.41.

miştir. Bunun sebebi olarak da Akis'i darbe öncesinde ve sonrasında askerlerin dikkatle izlemelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵⁶ Hali hazırda 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren kadronun içerisinde yer alan Orhan Erkanlı'nın da darbe sonrasında "Biz ihtilali, Akis Dergisi'ni okuyarak yaptık" dediği ifade edilmektedir. O dönem Akis, İnönü'nün fikir ve eğilimlerini yansıtan bir dergi olarak kabul edildiği de belirtilmektedir.⁵⁷

MBK'nin muhalif kanadı olan, ilerleyen dönemlerde Komiteden ihraç edilip farklı ülkelere hükümet müşaviri olarak gönderilen ve "on dörtler" olarak adlandırılan grubun içerisinde yer alan Rifat Baykal'ın ifadelerine gazeteci Tekin Erer *Yassıada ve Sonrası* isimli kitabında yer vermiştir. Baykal asla diktacı olmadıklarını, keyfi idareye düşman olduklarını, iktidarın CHP'ye kayıtsız şartsız devredilmesine muhalefet ettiklerini söylemiş, bu hususlara rağmen demokrasi düşmanı olarak dışarıya gönderildiklerini, bu zaman zarfında Toker'in geriye kalan 23 MBK üyesi için teker teker altın heykel dikilmesini tavsiye ettiğini, çünkü onların CHP'nin eline düştüğünü ifade etmiştir.⁵⁸

27 Nisan 1960 tarihinde 300. sayısını yayınlayan Akis'in, DP hükümeti tarafından kurulan Tahkikat Komisyonu'nun tahkikat encümenlerine verdiği yetki vasıtasıyla 1 ay süreyle yayını durdurulmuştur. 301. sayısı 27 Mayıs darbesinden 3 gün sonra yayınlanmış ve kapağında yine Menderes'e yer verilmiştir. Ancak bu kez Menderes'in fotoğrafının üzerine çarpı işareti konulmuş, "Sabık Başbakan" ve "eden bulur" ifadeleri kullanılmıştır.

5 Haziran 1960 tarihli sayıya baktığımızda darbeyi gerçekleştiren Cemal Gürsel'in fotoğrafı konulmuş ve "milli kahraman" ifadesi kullanılmıştır.⁵⁹ 20 Temmuz tarihli sayıda ise Celal Bayar'ın fotoğrafı arkasında "darağacı" çizilmiş, "cürüm ve ceza" ile "kaybeden kumarbaz" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.⁶⁰ 7 Eylül tarihli sayıda, üzerinde DP yazan bir tabela olan kapıya vurulmuş asma kilit çizilmiş, "bir partinin sonu" ifadesi yazılmıştır.⁶¹ 17 Ekim tarihli sayının kapağında yine Menderes'e yer verilmiş, "hesap saati" ve "düşüklerin başı" ifadeleri kullanılmıştır.⁶² 21 Ekim sayısında Bayar ve Menderes'in sanık kürsüsündeki fotoğrafları yan yana konularak, "yerlerini buldular" ve "suçlular" ifadeleri kullanılarak yayınlanmıştır.⁶³ 24 Ekim tarihli sayının kapağında Bayar, Menderes ve Koraltan'ın fotoğrafları kullanılarak "sanık ayağa kalk" ve "cinayet şebekesi" ifadeleri görülmektedir.⁶⁴

Mehmet Arif Demirer'e göre Yassıada'da bir Yüksek Adalet Divanı bir de mahkeme kararlarını etkileyen, mahkemeyi yönlendiren ve kararlarını önceden ilan eden Akis bulunmaktadır. DP 29 Eylül 1960 tarihinde mahkeme kararıyla kapatılırken, Akis bunu 7 Eylül tarihinde açıklamıştır. Duruşmalar 14 Ekim tarihinde başlamış, Dergi 21 Ekim tarihinde "suçlular" kararını vermiş, 24 Ekim tarihindeyse "cinayet şebekesi" diyerek suçu açıklamıştır.⁶⁵

⁵⁶ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul: Koza Yayınları, 1976, s.18.

⁵⁷ Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984, s.128.

⁵⁸ Tekin Erer, *Yassıada ve Sonrası*, İstanbul: Rek-Tur Kitap Servisi, 1965, s.63.

⁵⁹ *Akis Dergisi*, 05.06.1960.

⁶⁰ *Akis Dergisi*, 20.07.1960.

⁶¹ *Akis Dergisi*, 07.09.1960.

⁶² *Akis Dergisi*, 17.10.1960.

⁶³ *Akis Dergisi*, 21.10.1960.

⁶⁴ *Akis Dergisi*, 24.10.1960.

⁶⁵ Mehmet Arif Demirer, *27 Mayıs Masallar ve Gerçekler*, İstanbul: Toplumsal Yayıncılık, 2012, s.537-538.

Ayrıca 26 Haziran 1961 tarihli *Akis*'te yayınlanan Toker'in "İdam Kararı Verilirse..."⁶⁶ başlıklı yazısında sanıkların idam cezasına çarptırılması gerektiğini, bu durumun huzursuzluk yaratmayacağını, eğer asılmazlarsa DP'lilerin çalımlarından geçilmeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁷ Mahkeme kararını 15 Eylül 1961 tarihinde açıklamış, Bayar ve Menderes'in aralarında bulunduğu 14 kişiye idam cezaları verilmiştir. Görüldüğü üzere burada da karar duruşmasından önce Metin Toker'in dergisi aracılığıyla mahkemeyi önceden etkilemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Nihayetinde 27 Mayıs'ın gerçekleşmesinde birçok neden vardır. Bu nedenlerden biri de *Akis*'in yayınlarıdır. Mükerrerrem Sarol da *Akis*'in 27 Mayıs'ta rolü olduğunu beyan etmiştir. Çünkü Yassıada Davalarında *Akis*'in yaptığı yayınların kendilerine soru olarak sorulduğunu ve suç delili olarak gösterildiğini söylemiştir. *Akis*, Demokrat Partililere karşı açılmış olan bir düşmanlık cephesinin sözcüsü olmuştur. Bunda da Toker'in ve dergisi *Akis*'in DP iktidarı döneminde aldığı hapis ve kapatma cezalarının etkisi de bulunmaktadır.⁶⁸ Aynı zamanda Gazeteci Cevat Fehmi Başkut'a göre darbeciler gıdalarını *Akis Dergisi*'nden almışlardır.⁶⁹

Akis, 1954 yılında başladığı yayın hayatını, ekonomik zorluklar ve basın endüstrisindeki gelişmelere, ekonomik nedenlerle ayak uyduramayacak olması nedeniyle 31 Aralık 1967 tarihinde son sayısını yayınlayarak noktalamıştır.

Sonuç

Türkiye'de Batılı tarzda ilk haber dergisi olan *Akis*, tarafsız ve bağımsız yayıncılık anlayışı ile yayın hayatına başlamıştır. Özellikle iç ve dış siyasette olan olaylar, bütün detaylarıyla kamuoyuna aktarılmaya çalışılmış, olayların sunuluş biçimi, anlatılar ve kullanılan dil de okuyucuların ilgisini çekecek türdedir. Çünkü günlük gazetelerde sadece haberin ana nüanslarından bahsedilirken, *Akis*'te aynı haberin iç yüzü ve arka planındaki hikayeler dahi anlatılmıştır.

DP ve Menderes'in iktidara gelmeden önceki vaatleri, programları ile demokratikleşme yönündeki faaliyetlerinin ilerleyen süreçte gerçekleşmediği, iktidar ve Menderes'in otoriter bir yönetim anlayışına büründüğü görülmektedir.

Eleştirilere tahammülü olmayan iktidar, basına yönelik çıkardıkları yasalarla eleştirel yayın yapan basın kuruluşlarına baskı kurmaya başlamış, taraftarlık yapan, olumsuzlukları es geçen, öven yazılar yazan basın kuruluşlarını da maddi anlamda taltif etmiştir.

1954 yılında yayın hayatına başlayan *Akis*'in sahibi Toker'in söylemiyle, objektif yayın anlayışından bir anda "demokrasi kavgası" içinde kendilerini bularak muhalif bir tavır takınmaya başladıklarını belirtmiştir. Ancak bu dönemden sonra *Akis* gündem belirlemek için yanlı ve alaycı bir yayın politikası ile DP iktidarını hedef alan yayınlar yapmıştır.

1960 yılında ise *Akis* erken seçim söylemlerini yaymaya çalışmış, iktidar değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu söylemeye başlamış, CHP ve İnönü'yü destekleyen bilinçli yayınlar yapılmıştır. Menderes ve İnönü için kullandıkları söylemlerden de bu durum anlaşılabilir. Bunun sebebi de olası bir iktisadi ve demokratik

⁶⁶ *Akis Dergisi*, "İdam Kararı Verilirse...", 26.06.1961, s.5.

⁶⁷ Demirel, 27 Mayıs, s.252.

⁶⁸ Altuğ, 27 Mayıs'tan, s.43-45.

⁶⁹ Cüneyt Arcaayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, 2. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.198.

iyileştirmelerin DP tarafından gerçekleştirilmesi durumunda CHP'nin yapılacak seçimlerde başarısız olma ihtimalidir.

27 Mayıs öncesinde ve sonrasında Toker ve arkadaşları, ordunun Dergiyi takip ettiklerini bilmektedirler. 27 Mayıs sonrasında yaptığı yayınlarla da DP'ye yönelik olumsuz ifadelerin dozu artmış, Yassıada'da gerçekleştirilen duruşmaları etkileyecek türde yayınlar yaparak, DP'lilerin tekrar siyaset sahnesine dönmesini engellemek istemişler ve idarecilerin idam cezasına çarptırılmasını isteyecek kadar ileri gidebilmişlerdir. Bu tutum darbe sonrasındaki yıllarda da farklı olaylarla kendini göstermiştir.⁷⁰ Yine *Akis* gündem belirlemeye devam etmeye çalışmış, mahkemeler ya da kurumlar etkilenmeye çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere *Akis Dergisi* çıktığı dönemde Türk basın tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmuş, yaptığı yayınlar ses getirmiş, kamuoyu yaratmış, CHP lehine ve DP aleyhine gündem belirlemiştir.

Kaynakça

6334 Sayılı Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun, 1954.

Akis Dergisi. “Kendi Aramızda”, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 15.05.1954.

Akis Dergisi. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 22.05.1954.

Akis Dergisi. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 19.06.1954.

Akis Dergisi. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 10.07.1954.

Akis Dergisi. Ankara: Desen Matbaası, 23.10.1954.

Akis Dergisi. Ankara: Desen Matbaası, 13.11.1954.

Akis Dergisi. Ankara: Yeni Matbaa, 16.04.1955.

Akis Dergisi. Ankara: Yeni Matbaa, 07.05.1955.

Akis Dergisi. “Ne Umdum Ne Buldum!”, Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 06.01.1960.

Akis Dergisi. “Niçin 1960'ta Halk Partisi'ne Girilir?”, Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 27.01.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 09.03.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 16.03.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 05.06.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Güneş Matbaacılık, 20.07.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Güneş Matbaacılık, 07.09.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Güneş Matbaacılık, 17.10.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Güneş Matbaacılık, 21.10.1960.

Akis Dergisi. Ankara: Güneş Matbaacılık, 24.10.1960.

Akis Dergisi. “İdam Kararı Verilirse...”, Ankara: Hürriyet Matbaası, 26.05.1961.

Akis Dergisi. “Akis'in Hikayesi”, Ankara: Hürriyet Matbaası, 31.12.1967.

Akşin, Sina. “Siyasal Tarih 1950-1960”. *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*. Cilt 1. Der., Sina Akşin. İstanbul: Kelebek Matbaacılık, 2007.

Alemdar, Korkmaz ve Ruhdan Uzun. *Herkes İçin Gazetecilik*. Ankara: Tanyeri Kitap Yayıncılık, 2013.

Altuğ, Kurtul. *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*. İstanbul: Koza Yayınları, 1976.

⁷⁰ Bakanız Talat Aydemir, *Hatıratım*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

- Arcayürek, Cüneyt. *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984.
- Arcayürek, Cüneyt. *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Atılgan, Gökhan. "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında". *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Aydemir, Talat. *Hatıratım*. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Basın Kanunu. Resmî Gazete, Sayı: 7564, 24.07.1950.
- Birand, Mehmet Ali, Can Dünder ve Bülent Çaplı. *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- Cumhuriyet Gazetesi. "Tedbirleri Tespit Komisyonu Dün Çalışmalarına Başladı". 11.12.1958.
- Demirer, Mehmet Arif. *27 Mayıs Masallar ve Gerçekler*. İstanbul: Toplumsal Yayıncılık, 2012.
- Erer, Tekin. *Yassıada ve Sonrası*. İstanbul: Rek-Tur Kitap Servisi, 1965.
- Kabacalı, Alpay. *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.
- Korkud, Refik. *Millî Mücadele, Cumhuriyet, İnönü, Matbuat*. Türkiye Fikir Ajansı, 1959.
- McCombs, Maxwell E., Donald L. Shaw. "The Agenda Setting Function of Mass Media". *The Public Opinion Quarterly*. 36/2, 1972.
- McCombs, Maxwell E. "The Agenda-Setting Approach". *Handbook of Political Communication*, Ed., Dan D. Nimmo ve Keith R. Sanders. London: Sage Publications, 1981.
- McQuail, Denis, Sven Windahl. *İletişim Modelleri*. Çev: Konca Yumlu. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- Önder, Meltem. "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XIV/28, 2014.
- Özcan, Muhsin. "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Haftalık Haber Dergiciliğinin Gelişim Evreleri (Akis Dergisi Örneği)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Şahhüseyinoğlu, H. Nedim. *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*. Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005, s. 95.
- Takeshita, Toshio. "Exploring the Media's Roles in Defining Reality: From Issue-Agenda Setting to Attribute-Agenda Setting". *Communication and Democracy*. Ed., M. McCombs, D. L. Shaw, D. Weaver. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1997.
- Taylak, Muammer. *27 Mayıs ve Türkeş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.
- TBMM Zabıt Ceridesi. "Bursa Mebusu Hulusi Köymen ve iki arkadaşının, Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına 1 Teşrinisani 1955 gününe kadar ara verilmesi hakkında takriri". Devre 10, Cilt 7, İçtima 1, 21.05.1955.
- TBMM Zabıt Ceridesi. "Tokat Mebusu Faruk Ayanoğlu'nun, 1950 Senesinden Sonra Haklarında Adli Takibat Yapılan Basın Mensuplarına Dair Sualine Adliye Vekili Esat Budakoğlu'nun Tahriri Cevabı". Devre: 11, Cilt 5, İçtima 2, 26.11.1958.
- TBMM Zabıt Ceridesi. "Tahkikat Komisyonu Kurulması Talebi Üzerine CHP

- Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Konuşması". Devre: 11, Cilt: 13, İçtima: 8, 18.04.1960.
- TBMM Zabıt Ceridesi. "Ankara Mebusu Avni Doğan ve 54 Arkadaşının, Basın Mevzuunda Meclis Tahkikatı Açılmasına Dair Tavrı". Devre: 11, Cilt: 11, İçtima: 3, 16.11.1960.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, DP Yokuş Aşağı 1954-1957*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Demokrasiden Darbeye 1957-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Türkeş, Alparslan. *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Hamle Basın-Yayın, Tarihsiz.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*. Cilt 2. İstanbul: Pera Turizm Ticaret A. Ş., 1997.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev., Yasemin Saner Gönen. 19. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı

The Symbol Name of the Opposition between 27 May and 12 March:
Osman Bölükbaşı

ADEM ÇAYLAK*

CANSU KAYMAL**

* Prof., Kocaeli University, Department of Political Science and Public Administration, Umuttepe Yerleşkesi, 41001, İzmit, Kocaeli, Turkey. E-mail: ademcaylak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3198-2353>

** Res. Asst., Kocaeli University, Department of Political Science and Public Administration, Umuttepe Yerleşkesi, 41001, İzmit, Kocaeli, Turkey. E-mail: kaymal.cansu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9265-8779>

Öz: Türkiye'nin siyasal hayatında muhalif duruş konusunda, akla ilk gelen siyasi aktörlerden biri Osman Bölükbaşı'dır. Çok partili hayata geçiş sürecinde siyasete Demokrat Parti'de başlayan Bölükbaşı, iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalefetini yetersiz gördüğü DP'ye karşı kendi müstakil hareketini kurmuştur. Makalenin amacı, Bölükbaşı'nın 27 Mayıs darbesi ile 12 Mart muhtırasına bakış açısını ve bu iki dönem arasındaki muhalefetini değerlendirmektir. Bu bağlamda, makale Bölükbaşı'nın başlattığı hareketin DP, CHP, 27 Mayıs cuntası ve Adalet Partisi tarafından bastırılmak istenmesine karşı verdiği mücadeleye odaklanmaktadır. İlk kısımda, Bölükbaşı'nın kişisel ve siyasi yaşamı gözden geçirilmiştir. Takip eden kısımlarda Bölükbaşı'nın benimsediği siyasi muhalefet tarzı, DP iktidarı öncesi, sırası ve sonrası, özellikle 27 Mayıs-12 Mart dönemi olmak üzere farklı evrelerde incelenmiştir. Doktora tezine dayanan bu nitel araştırmada döneme ilişkin Meclis ve gazete arşivlerinin yanı sıra birincil kaynak niteliğindeki hatıra ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osman Bölükbaşı, Muhalefet, Darbe, 27 Mayıs, 12 Mart

Abstract: Osman Bölükbaşı is one of the most eminent political actors that comes to mind due to his dissenting stance in Turkey's political life. He started politics in the Democratic Party during the transition to multiparty life and founded his own independent movement against the ruling Republican People's Party and the DP, whose opposition he deemed inadequate. The aim of the article is to shed light on Bölükbaşı's views on the May 27 coup and the March 12 memorandum, and his opposition between these two terms. In this context, the article focuses on the struggle of the movement initiated by Bölükbaşı against the suppressive attempts of the CHP, DP, the 27 May junta and the Justice Party. In the first part, the personal and political life of Bölükbaşı is reviewed. In the following sections, the style of the political opposition that Bölükbaşı had adopted was examined in various phases, namely before, during and after the DP's rule, especially the period from 27 May to 12 March. In this qualitative research based on the doctoral thesis, primary source memories and books were used, as well as the archives of the Parliament and newspapers of the period.

Keywords: Osman Bölükbaşı, Opposition, Coup, May 27, March 12

Gönderim 21 Nisan 2021
Kabul 10 Haziran 2021

Received 21 April 2021
Accepted 10 June 2021

Giriş

Türkiye'nin siyasal hayatının en önemli dönüm noktalarına damgasını vurmuş aktörlerden biri olan Osman Bölükbaşı, çok partili siyasi hayata geçiş, DP iktidarı, 27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası gibi dönemlerde siyasi muhalefetin odak noktası olmuştur. Dilinin kemiği olmayan, retorik ve hitabet yeteneğiyle dikkat çeken Bölükbaşı, çok partili siyasal hayatın başladığı 1946 yılından 12 Mart muhtırasına kadar üçüncü büyük siyasi partinin lideri olarak hem iktidar ve hem de muhalefete ilişkin eleştirel bir perspektifi haiz olan, uzlaşmaz ve sorgulayıcı yönü ile rakiplerinin karşısında konuşmaktan çekindiği bir lider portresidir.

Bölükbaşı, 1 Mart 1911'de Kırşehir'in Hasanlar köyünde doğmuştur. Babası Hacı Ahmet Ağa, varlıklı bir çiftçi ve tüccardır. Annesi Fatma Hanım, Bölükbaşı çok küçükken verem hastalığından ölmüştür. Bölükbaşı, Hasanlar köyünde okul olmadığı için 1922 yılında göç ettikleri Kırşehir'de ilkokula başlamıştır. Bölükbaşı'nın ilkokulda zeki ve başarılı bir öğrenci olarak başladığı eğitim hayatı, üniversiteyi bitirene kadar aynı şekilde devam etmiştir. Bölükbaşı, ortaokulu Kırşehir'de bitirmiştir. Fakat Kırşehir'de lise olmadığından 1927'de İstanbul Erkek Lisesi'ne gitmiştir. 1933'te liseyi "pekiyi" derecesiyle bitiren Bölükbaşı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın üniversite eğitimi için açtığı burslu sınavı kazanarak, üniversite tahsili için Fransa'ya gitmiştir. Bölükbaşı, Fransızca öğrenmek için Bordeaux'da Victor Hugo Lisesi'nde eğitim almıştır. Nancy şehrindeki Nancy Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik ve Astronomi Bölümü'nden 1937'de mezun olmuştur. İstanbul'a başarılı bir matematikçi olarak dönen Bölükbaşı, 1938 yılında Kandilli Rasathanesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Döneminin meşhur matematikçisi Kandilli Rasathanesi müdürü Mehmet Fatin Gökmen'in, Bölükbaşı'nın siyasete atılmasında büyük bir rolü olmuştur. Bölükbaşı 1940'ta Haydarpaşa Lisesi'ne stajyer matematik öğretmenini olarak atanmıştır. Aynı kurumda bir yıl çalıştıktan sonra öğretmenliğe yükselmiştir. 1941 sonlarından itibaren yapmaya başladığı askerlik görevini tamamladıktan sonra 1944 yılının ortalarına dek Haydarpaşa'da öğretmenlik görevine devam eden ve nihayetinde memleketi Kırşehir'e dönen Bölükbaşı, babasıyla beraber kendi çiftliklerinde tarımla ve ticaretle meşgul olmuş ve 1946 yılında siyasete atılmıştır.¹

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte, CHP'nin baskıcı tek parti yönetiminin 'jandarma dipçığı, hukuksuz uygulamaları ve vergi tahsildarının sömürsünden' müşteki olan ve "çevre"yi temsil eden ve ideoloji, felsefe, din ve dünya görüşleri açısından son derece heterojen bir yapı sergileyen aydın ve bürokratlar, yeni kurulan DP etrafında toplanmıştır. Bölükbaşı da tek parti dönemi CHP'sinin istibdadından rahatsız aydınlar arasındadır. Döneminin hürriyet mücadelesinde etkin olma arzusunda olan Bölükbaşı, babasından gelen tepkilere rağmen siyasete girmiştir.² Mehmet Fatin Gökmen hoca, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi hocalarından Mehmet Altay Köymen aracılığıyla Bölükbaşı'yı DP kurucularından olan Fuat Köprülü'ye tavsiye etmiş, Köprülü ise Bölükbaşı'yı DP'nin diğer kurucuları ile tanıştırmıştır.³ DP kurucuları, Bölükbaşı'nın güçlü hitabet kabiliyetinden etkilenmiş ve onu DP'nin Orta Anadolu müfettişliği ile vazifelendirmişlerdir.⁴ DP'den istifa

¹ Adem Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004, s.53.

² Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.60.

³ Samet Ağaoğlu, *Aşına Yüzler*, İstanbul: Ağaoğlu Yay., 1956, s.56.

⁴ Cihad Baban, *Politika Gazetesi: Büstler ve Portreler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, s.400.

edene kadar da Samet Ağaoğlu ile birlikte DP'nin Türkiye müfettişliği görevi çerçevesinde DP'nin pek çok il ve ilçe yönetimlerinin kuruluşunda aktif rol oynamıştır.

Karadeniz'de ve Orta Anadolu'da DP'nin teşkilatlanmasında aktif rol almış olan Bölükbaşı, henüz yolun başında olduğu dönemlerde bile “Anadolu Fırtınası” lakabıyla anılmıştır.⁵ Bölükbaşı'nın temel meselesi daima “hürriyet” ve “demokrasi” olmuş ve daima denetimsiz tek parti sistemini tasfiye etmenin milletin kurtuluşu olduğunu vurgulamıştır.⁶

DP, ilk kurulduğunda iktidar tarafından bir tehdit olarak algılanmamış⁷, fakat Bölükbaşı gibi tek parti ideolojisine karşı koyan sert üsluplu kimselerin katılmalarıyla birlikte CHP'nin DP ile ilişkileri gerilmeye başlamıştır. Kenan Öner, Hikmet Bayur, Bölükbaşı vb. bu isimlerin ortak özellikleri CHP içinden gelmemeleridir.⁸ CHP ile DP ihtilafları, iki partiyi de *mutediller* ve *müfritler* olarak iki kola ayırmıştır. DP'nin ve kurucu kesiminin İsmet İnönü CHP'siyle muvazaa hâlinde olduğunu iddia eden müfritlerin içinde yer alan Bölükbaşı, 1947 yılında DP'den istifa etmiştir. DP'nin içinden gelen Mareşal Fevzi Çakmak, Mustafa Kentli, Sadık Aldoğan, Hikmet Bayur, Osman Nuri Köni, Ahmet Tahtakılıç gibi muhaliflerle birlikte 1948'de MP'yi (Millet Partisi) kurmuştur. 1950 seçimlerinde Bölükbaşı, MP saflarından Meclis'e giren tek milletvekili olmuş ve şöhreti günden güne artmaya başlamıştır.

MP'liler, gerçek muhalefeti kendilerinin ettiklerini, CHP ile DP'nin aralarında anlaşmalarını iddia etmişlerdir. Siyasi kültürün gerçek bir muhalefete izin vermediği sosyo-politik şartlarda varoluş mücadelesi veren Bölükbaşı hareketinin ilk halkası olan MP, “*laikliğe aykırı politikalar ürettiği*” gerekçesiyle 1954 yılında kapatılmış ve yerine Bölükbaşı başkanlığında CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi) kurulmuştur. CMP, 1958 yılında Cumhuriyetçi Köylü Partisi ile birleşerek iki parti CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) adıyla yine Bölükbaşı liderliğinde hem iktidarın hem de muhalefetin muhalefeti olarak faaliyet göstermiştir. CKMP içinde çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Bölükbaşı bu partiden ayrılarak 1962 yılında tekrar MP'yi kurmuş ve 1965 yılında kurulan AP-YTP (Yeni Türkiye Partisi)-MP-CKMP koalisyon hükümetine katılmıştır. 1972 yılında MP Genel Başkanlığı'ndan ve partiden ayrılmış, 1973'te ise politikaya, 6 Şubat 2002'de ise hayata veda etmiştir.

Sert üslubu, hazır cevaplılığı, espri yeteneği ve ilkelerinden taviz vermemesiyle dikkat çeken Bölükbaşı'nın siyasi hayatı, Türkiye'nin siyasal hayatının dönüm noktalarında, Türkiye'nin siyasi kültüründe muhalefete karşı olan tutumu anlamak bakımından önemlidir. Zira Bölükbaşı'nın muhatap olduğu “müfrit”, “gerici” gibi yakıştırmalar, günümüze dek muhalefetin susturulma nedeni olagelmıştır. Ordunun, sivil siyasetin popülist ve dinî eğilimlerinin karşısında laikliğin bekçiliği misyonunu üstlendiği ve belli aralıklarla siyasetin darbeler, darbe girişimleri ve muhtıralar ile muhatap olduğu Türkiye siyasetinde; Bölükbaşı'yı, onun öncülüğündeki muhalif hareketin darbelere olan bakışını anlamak açısından çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

⁵ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.62.

⁶ Başkent, 18.11.1946.

⁷ Necmettin Sadak, “Demokrat Partiye Hoş Geldin Deriz”, *Akşam*, 09.01.1946.

⁸ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.64.

1946-1950 Yılları Arasında Osman Bölükbaşı

Cumhuriyetin kurucu partisi olan CHP'nin kurulma amacı, Osmanlı devlet sisteminden demokratik bir cumhuriyete geçiş için gerekli olan yeniliklerin yapılmasıdır.⁹ Ancak şekli reformlardan ibaret bu dönüşüm çabaları demokrasinin ruhunu yakalamak ve toplumsal düzeyde içselleştirmekten son derece uzak kalmıştır.

Çok partili siyasal hayatın başlamasıyla birlikte, tek parti idaresinden memnun olmayan toplum kesimlerinin DP'de toplandığı ve türdeş olmayan bir muhalefet kitlesinin oluşumu söz konusu olmuştur. DP, siyasal merkeze karşı, dağınık çevresel odakların sesi olan bir partiydi.¹⁰ Dönemin şartlarında muhtelif toplum kesimlerine dayanan¹¹ DP, halkta birikmiş muhalefeti açığa çıkardığı gibi, muhafazakâr bir gelenekten gelen aydınları da çevresinde toplamıştır. Bölükbaşı, bu aydınlardan biridir.

Orta Anadolu'nun bağrından gelmiş ve bu coğrafyadaki insanların dilinden anlayan, hitabeti güçlü bir siyasetçi olarak Bölükbaşı, DP'nin teşkilatlanmasında çok önemli bir rol oynadığı gibi, CHP'nin politikalarına yönelik eleştirileri CHP iktidarı ile DP muhalefeti arasındaki ilişkileri iyice germiştir. DP'nin hızlı teşkilatlanması CHP'yi endişelendirmiş ve tek dereceli seçimlerin 21 Temmuz 1946 yılında yapılmasına karar verilmiştir. 21 Temmuz seçimlerinde DP'nin Kırşehir dahil olmak üzere 16 ilde adayı yoktu ve bu yüzden Bölükbaşı Yozgat'tan milletvekilliğine aday olmuş ve 93 binden çok oyu olsa bile CHP'nin seçimlerde yolsuzluk yaptığı iddialarıyla seçim sonuçlarına itiraz ettiği için milletvekili seçilememiştir. Bu olayın sonucunda Bölükbaşı'ya, İnönü'ye hakaretten dava açılmış ve Bölükbaşı Sorgun cezaevine gönderilmiş; ardından, Yozgat Ağır Ceza Mahkemesi tarafından serbest bırakılmıştır.¹²

DP içindeki ilk bölünmenin, bu seçimlerden hemen sonra yaşandığı görülmektedir. Bütün DP'liler CHP'nin iktidar kaygısıyla apar topar seçim kararı aldığı ve seçimlerde yolsuzluk yaptığı konusunda hemfikir olsa bile, 21 Temmuz seçimlerinden sonra DP, "çözümü yine siyasette ve parlamentoda arama yanlıları" ile "meclisi terk etme yanlıları" olarak ikiye bölünmüştür. Çözümü siyasette ve parlamento içinde arayanlar, CHP'den ayrılıp DP'yi kurmuş olan Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan gibi isimler iken; meclisi terk etme ve sine-i millete dönme tarafında olup kurucuların mutedil politikalarından hoşlanmayanlar arasında; Kenan Öner, Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Bölükbaşı, Sabiha-Zekeriya Sertel gibi "müfrit" isimler vardı. Seçimlerden sonra beliren bu ayrışmayı, CHP'li Recep Peker hükümetinin varlığı daha da körüklemiştir.¹³ Peker'in politikaları DP içinde seçimlerle başlayan ayrılıkları körüklediği gibi, CHP içinde de ılımlı olanlar ile daha katı görüşlere sahip olanlar arasında ayrışmayla sonuçlanmıştır.¹⁴

DP'nin 7 Ocak 1947'deki ilk kongresinde 27 Mayıs darbesine kadar sürecek olan parti içi çatışmaların başlangıcı yaşanmıştır. Kongrede aralarında Bölükbaşı'nın da

⁹ Arda Can Kumbaracıbaşı, "Cumhuriyet Halk Partisi Oylarının Birikimli Düzey Analizi ve Türkiye'de Merkez Solun Seçim Coğrafyasının İncelenmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 47/4 (2014), s.65.

¹⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim, 1991, s.57.

¹¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim, Üçüncü Baskı, 1993, s.170.

¹² Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.64-66.

¹³ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yay., 1970, s.189.

¹⁴ Kemal, H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yay., 2010, s.258.

bulduğu “müfrit” isimlerin meclisten çekilme isteğine karşın, parti kurucularının meclisten çekilmeyle oluşabilecek ihtilal endişeleri gündeme gelmiştir.¹⁵ Kongre’ye Bölükbaşı’nın, iktidarı sert bir üslupla eleştiren konuşmaları damgasını vurmuştur. Bölükbaşı, daha sonra bir kişiyi değil, bir zihniyeti kastetmek istediğini ifade ettiği “*bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare olundu*” cümlesini kurmuştur. Kongrede DP, CHP’yi vatandaş hak ve hürriyetlerine ilişkin anayasal düzenlemeler konusunda daha duyarlı olmaya ve parti başkanlığı ile devlet başkanlığını birbirinden ayırmaya çağırın *Hürriyet Misakı*’nı sunmuştur. Bölükbaşı, Hürriyet Misakı’nın uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶

Celal Bayar, 21 Temmuz seçiminden sonra başlayan anlaşmazlıklar, çözüme kavuşturulmazsa çok partili rejim çıkmaza sürüklenebilir endişesine sahipti.¹⁷ Bu nedenle iktidarla muhalefetin uzlaştırmasına yönelik çabalar başlamıştır. İktidar ile muhalefetin iki akademisyeni olan Nihat Erim ve Fuat Köprülü arasında, kamuoyunda *bahar havası* olarak isimlendirilen ılımlı fasılalar, dönem içinde yaşanır olmuştu. Köprülü, Erim kanalıyla iktidara birtakım teminatlarda bulunmuş ve CHP’nin Demokratların istediği birtakım demokratik tedbirleri alması karşılığında DP’nin aşırı propaganda usullerinden vazgeçmesi ve içindeki müfritleri kontrol etmesi konusunda uzlaşmıştı. İnönü ve Bayar görüşmeleri sonucunda karşılıklı verilen vaatler ve anlaşmalarla *12 Temmuz Beyannamesi* bizzat İnönü tarafından halk efkârına ilan edilmişti.¹⁸

12 Temmuz Beyannamesi sonucunda CHP’de sertlik yanlısı olan Recep Peker’e karşı parti içi bir hizip bizzat İnönü tarafından harekete geçirilmiş ve istifa etmek mecburiyetinde kalan Peker yerine daha mutedil bir isim olan Hasan Saka hükümeti kurulmuştur. DP’de içinde ise çok daha büyük gerilimler yaşanmış, parti içinde Bölükbaşı’nın da aralarında bulunduğu müfrit grup Celal Bayar ve diğer DP’lileri “milli şef”e boyun eğen “muvazaacılar” olmakla suçlanmış¹⁹ ve Mareşal Fevzi Çakmak’ın fahri başkanlığında gerçekte bir Bölükbaşı hareketi olan Millet Partisi bu gelişmeler sonucunda kurulmuştu.²⁰ 20 Mayıs 1948’de resmen kurulan MP’nin kurucularından olan Yusuf Hikmet Bayur, partinin kuruluşunu; halkın mevcut iktidardan bıkmış olması, muhalefetin iktidarla işbirliği içinde olması ve muhalefetin yeterli görülmemesi gibi nedenlere dayandırmıştır.²¹ Bu kuruluşun itibaren parti kurucularının önlerine zorlukları çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki Celal Bayar ve İsmet İnönü’ye suikast hazırladığı iddialarıyla Bölükbaşı ve Fuat Arna’nın tutuklanmalarıdır. 17 Kasım 1949’da tutuklanan ve 21 Kasım günü serbest bırakılan Bölükbaşı, olayın MP’ye marşı kurulan bir tuzak olduğunu ifade etmiştir.²²

MP, siyasi alanda liberal görüşleri savunmasına mukabil, kültürel ve toplumsal konularda muhafazakâr bir tutum izlemiştir. 1949 yılında Kenan Öner ile 1950’de

¹⁵ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul: Baha Matbaası, 1969, s.71.

¹⁶ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.70-80

¹⁷ Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, İstanbul: İmge Yay., 1990, s.55.

¹⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim, 2000, s.311-312.

¹⁹ Türk solunun önde gelen isimlerinden Abidin Nesimi de bu iddiayı ileri sürmekte, başlangıçta muvazaa olmayı kabul eden Bayar’ın, verdiği sözü tutmayarak iktidar olmaya gayret etmesinin İnönü’yü kızdırdığını iddia etmektedir. Bkz. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s.211-212; bu kaynağa dikkatimizi çeken şu çalışmaya bkz. Cengiz Sunay and Emrullah Ataseven, “Prelude to a coup, the press and the May 27 1960”, *Current Research in Social Science*, 3/3 (2017), s.146.

²⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, s. 312; Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.81-138.

²¹ Hikmet Bayur, “Millet Partisi”, *Kudret*, 20.07.1948.

²² Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.162-168.

Mareşal Fevzi Çakmak gibi muteber kişilerin vefatı partiyi zayıflatmıştır. Ayrıca Mareşal'in cenaze törenindeki olaylar, MP'nin laiklik karşıtı söylem ve davranışlarının odağı olduğu izlenimi ile büyük bir antipati uyandırmıştır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde MP, 8 milyon oydan ancak 240.209'unu alabilmiş ve sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir.²³ Bu milletvekili ise 14 Mayıs seçimlerinde seçim meydanlarının yıldızı olan ve kendi memleketi olan Kırşehir'den seçilen Bölükbaşı'dır.

MP, kuruluşundan itibaren laiklik karşıtlığı ve dini siyasete alet etme gibi tenkitlerle karşı karşıya kalmıştır. Bölükbaşı, Cumhuriyet maskesiyle zümre saltanatını sürdürenlerin “*siyasi irticayı*” yaşattıklarını, MP'nin, CHP ve DP'nin ortak iftiralarına maruz kaldığını, MP'yi yok etme amacıyla “*dini irtica*” yalanlarını ortaya attıklarını ifade etmiştir.²⁴

Birtakım gerçekler göz önünde bulundurulduğunda Bölükbaşı'nın haklılık payı olmadığını söylemek mümkün değildir. Cumhuriyet'in kurucuları her ne kadar orduyu siyasetin dışında tutma politikası gütmeye çalışmışlarsa da orduyu laikliğin nihai koruyucusu olarak sunmuşlardır. Ordunun profesyonelliği henüz cumhuriyetin erken dönemleri olan tek partili yıllarda bozulmaya başlamıştır. Bu zaman zarfında cumhuriyet aydınlanması ve modernleşmesine entegre olan memurlar, yirmi yıldan fazla bir süre devam eden tek parti yönetiminin demokrasiden tatmin olmamışlar ve bu aydınlar DP'yi desteklemişlerdir.²⁵ Ancak yine de aralarına DP'nin kurucularının da dahil olduğu bu aydınların pek çoğu laiklik konusunda tek parti döneminin yönetici kadrolarından pek farklı politikalar gütmemişlerdir.

Çoğunluk seçim sistemine göre yapıldığı için temsilde adalet ilkesiyle pek bağdaşmayan 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP'nin oyu %55,2'dir. Tek başına iktidar olan DP, 416 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise %39,6 oy oranı ile 69 milletvekili çıkarmıştır. MP, %4,6 oy oranı ile sadece Bölükbaşı'yı meclise gönderebilmiştir. Böylece MP ile başlayan hareket “*muhalefetin muhalefeti*” bir hareket olarak, Bölükbaşı ise sivri dili, uzlaşmaz tavrı ve eteğinde taş bırakmaz üslubu ile Türkiye'nin siyasal hayatındaki nev-i şahsına münhasır yerini almıştır.

1950-1960 Arasında Osman Bölükbaşı

14 Mayıs seçimlerinden sonra Bölükbaşı, mecliste MP'nin tek temsilcisi olmuş ve DP milletvekillerinin karşısında etkili bir muhalif söylem geliştirmiştir. Bölükbaşı, Menderes hükümetini “*tek parti zihniyetini devam ettirmek*” ile suçlamıştır. Menderes'in ilk meclis konuşmasında “*devr-i sâbık yaratmayacağız*” biçiminde özetlenebilecek sözlerinden yola çıkarak, Bölükbaşı, “*devr-i sâbık yaratılmadıkça demokrasinin memlekette tam anlamıyla kurulup gelişmesinin mümkün olmadığını*” ifade etmiştir. Bu bakımdan Bölükbaşı'nın DP ve Menderes'ten çok daha keskin ve farklı bir içerikte, Atatürk ilke ve inkılapları temelinde olmasa da tek parti dönemine damgasını vuran devrimci çizginin karşısında tam bir karşı-devrimci çizgiye sahip olduğu söylenebilir. Bölükbaşı'nın iddiasına göre DP kurucuları “46 Ruh”nu söndürmüş ve demokrasi davasına ihanet etmiştir. Bu itibarla DP, içinden çıktığı CHP'ye benzemiştir.²⁶ Bu durum, DP henüz muhalefette olduğu dönemlerdeyken

²³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.508.

²⁴ *Kudret*, 29.04.1950.

²⁵ Metin Heper, “Special Issue on Civil Military Relations in Turkey Introduction”, *Turkish Studies Journal*, 12/2 (2011), s.175. (erişim 3.06.2021)

²⁶ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.197-200.

partinin içerisinde beliren farklı görüş ve düşünceleri antidemokratik yollarla sürdürdüğü gerçeğine bakılarak daha iyi anlaşılabilir.

1950 seçimleri sonrasında MP saflarından Meclise giren yegâne vekil olan Bölükbaşı'nın şöhreti günden güne artmaya başlamıştır. Ona göre esas şöhret kazandıran niteliği etkili hitabet sanatıdır. Bölükbaşı, 1950-1960 yılları arasında adından sıklıkla bahsettirmiştir. Bölükbaşı, DP'nin *çoğunluğun tiranlığına* varabilecek uygulamalarına karşı yalnız ve dimdik muhalefet etmeyi başarabilmiştir. Menderes'in, başbakan olduğu yıllardaki en büyük kâbusunun Bölükbaşı olduğu iddia edilmektedir.²⁷

Bölükbaşı, mecliste muhalefet yapmaya başladığı 1950'den itibaren çift meclis sistemine geçilmesi, nispi temsil usulüyle seçimlerin yapılması gerektiğini, anayasaya aykırı yasaların iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasının zorunlu olduğunu savunmuş, yıkıcı sol cereyanları reddettiklerini belirtmiştir. Din işlerinin siyasi meselelere karışmasının sakıncalı olması gibi, siyasetin de din alanını tahakkümü altına almasının sorunlu olduğunu vurgulayarak dinin cemaatlerin elinde özerk bir kurum olarak kalması gerektiğini vurgulamıştır. Partisinin dış politika ve iktisadi sahadaki görüşlerini anlatan Bölükbaşı, kimi zaman Menderes tarafından kindar olmakla suçlanmış ve cevap vermek üzere söz istediğinde kendisine söz hakkı tanınmayınca çoğu kez, CHP milletvekilleriyle beraber Genel Kurul'dan ayrılmıştır.²⁸

1951 yılında Kırşehir'de Ticaniler tarikatı mensupları tarafından Atatürk heykelinin kırılması,²⁹ siyasi partiler arasında din, laiklik, Atatürk ilke ve inkılapları gibi konularda tartışmalara yol açmış, tenkit ve itham okları özellikle MP ve Bölükbaşı'ya yönelmiştir. Bölükbaşı, hadiseyi kınayan sert bir beyanname yayınlamıştır.³⁰

MP'nin ilk ve ikinci kongrelerinde Atatürk'ün mezarına çelenk konulma konusunda tartışmalar yaşanmıştır. İkinci Kongre'de partide dinin siyasete alet edilmesini reddetme, çok eşliliğe karşı olma, harf inkılabı gibi Atatürk devrimlerini benimsemeye ilişkin konular gündeme gelmiştir.³¹ İkinci Kongre'nin sonucunda MP içinde ileride yaşanacak olan büyük bir anlaşmazlığın ilk kıpırtıları yaşanmış ve parti içinde “devrimci” ile “muhafazakâr-dinci” iki grubun var olduğu meydana çıkmıştır.³² Bu iki grup arasındaki tartışmalar Üçüncü Kongre'de daha da alevlenmiştir. Hükümetten ve hükümete yakın kesimlerden MP'nin irticayı desteklediğine ilişkin kampanyaların başladığı bir süreç içinde MP'nin Dördüncü kongresi yapılmış ve kongrede Bölükbaşı, “*tek parti zihniyetinin devam ettiği, hükümetin idareyi baskı altına aldığı*” yönünde konuşma yapmıştır. Bununla birlikte Bölükbaşı, Bayar ile Menderes'in sözlerini tutmadıklarını ifade etmiş, 14 Mayıs'tan yalnızca şahısların değiştiğini belirtmiştir.³³

MP ve temsil ettiği kesimin sesini duyurmak adına Bölükbaşı'nın yaptığı “gerçek”

²⁷ Baban, *Politika Galerisi, Büstler ve Portreler*, s.449-450.

²⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 1, D: 9, Toplantı: Olğ, Beşinci Birleşim (2. 6.1950), s.142-143.

²⁹ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul: Bilgi Üniv. Yay., 2003, s.191-193, 203.

³⁰ *Kudret*, 03.03.1951.

³¹ *Vatan*, 31. 05. 1951.

³² Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.221.

³³ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.222-249.

muhalefet, partinin “laiklik karşıtı olmak” bahanesiyle kapatılmasına neden olmuştur.³⁴ Menderes Hükümeti 1954 seçimlerinden önce iktidarını sağlamlaştırmak için muhalefet üzerinde sıkı bir baskı kurma politikası izlemiştir.³⁵

MP kesin olarak kapatıldığı sıralarda, partililer MP hareketinde başarılı olunamayacağını anlamış ve 1954 seçimlerine yaklaşıırken kadronun yeniden toparlanması ve hareketin dağılmaması için yeni parti kurma çalışmalarını hararetlendirmişlerdir. Yapılan çalışmaların ardından 9 Şubat 1954’te CMP kurulmuştur. CMP’nin programı, MP’yi kapatılmaya kadar götüren süreç göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. CMP’nin programında, laiklik ve cumhuriyetçilik prensipleri açık bir şekilde belirtilmiştir.³⁶

Kurulur kurulmaz 1954 seçimleri ile karşı karşıya kalan CMP açısından seçimler bir rejim davasıydı. Seçimler için CHP ile CMP işbirliği arayışı içerisine girse de CHP’nin güçlü olduğu bölgelerde CMP’li adayları listeye koymaktaki isteksizliği ve partiler arasındaki ideolojik uyumsuzluklar yüzünden işbirliği gerçekleşmemiştir. 1954 seçim kampanyalarında Bölükbaşı iktidara yüklenmiş “*ne tek parti zihniyetinden vazgeçtiler, ne tek parti zihniyetine mesnet olan kanunları kaldırdılar*” biçiminde konuşmuştur.³⁷

1954 seçimleri sonucunda DP’nin oyları %58,4’e yükselmiş ve CHP’nin oyları %35,1’e düşmüştür. Bu da çoğunluk sistemine göre mecliste DP’nin 503, CHP’nin ise 31 sandalyeye sahip olması demekti. CMP %4,8’lik oy oranı ile 5 milletvekilliği almış ve hepsini de Bölükbaşı’nın memleketi Kırşehir’den sağlamıştı. DP’nin zirvede olduğu 1954 seçimleri aslında büyük bir düşüş olan sonunun başlangıç noktası olmuştu. Büyüyen ekonomik bunalım ve baskıcı politikalar egemen sınıfın bir kesiminin, aydınların ve ordunun hükümetten soğuması, DP’nin sonunu hazırlamıştı.³⁸ DP’nin muhalefete karşı tahammülsüz politikaları, Kırşehir’i destekleyen halkı cezalandırmak için Kırşehir vilayetini yerel hizmetler açısından hiçbir fayda/zarar durumunu göz önüne almadan, tamamen siyasi bir kararla ilçe yapabilecek duruma getirmiştir.³⁹

1957 seçimlerinin kaygısıyla DP, Kırşehir’i yeniden vilayet yapmak yönünde çalışmalara başlamıştır. Gergin bir ortamda geçen çalışmalarda Bölükbaşı söz istemiş, kendisine söz verilmeyince “*utanın, zalimlerin uşakları, utanın, son söz milletvekilinindir*” çıkışında bulunmuştur. Meclis başkanının “*artık kimseye söz vermiyorum*” demesi üzerine Bölükbaşı “*topunuz ne olduğunuzu gösterdiniz. Haysiyetten mahrum insanlar*” şeklinde konuşmuş ve “*haysiyetiniz olsa bu kanunu çıkarmazdınız*” şeklinde ağır sözler söylemiştir. Bu gelişmeler sonucunda Bölükbaşı, dokunulmazlığı kaldırılarak tevkif edilmiştir. 21 gün tutuklu kalan Bölükbaşı, 23 Temmuz’da tahliye edilmiştir. 25 Temmuzda yeniden tevkif edilmesine karar verilen Bölükbaşı, 1957 seçimlerini tutuklu olarak geçirmiştir.⁴⁰

1957 seçimleri öncesinde de muhalefetin işbirliği arayışları sonuçsuz kalmıştır. 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde DP %47,7’lik oy oranıyla 424, CHP

³⁴ Adnan Ferruh Pancaroğlu, *Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948–1977)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, 2006, s.48.

³⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, s.324-325.

³⁶ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.272-273.

³⁷ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.274-281.

³⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, s.324-325.

³⁹ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.282-300.

⁴⁰ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.351-379.

%40,8 ile 178, CMP %7,19'luk bir oranla 4 sandalye kazanmıştır. DP açısından kulak asmadığı bir uyarı niteliğindeki bu seçimlerin akabinde seçimlerden bir ay sonra 30 Kasım 1957 tarihinde Bölükbaşı serbest bırakılmıştır. 1958 yılında iktidarla muhalefet arasındaki ilişkiler azami düzeyde gerilmiştir. DP, iyice otoriterleşmiş, toplantı ve gösterilerin yasaklandığı ve basın gibi hükümet dışı unsurlar üzerinde de baskı tesis edildiği bir siyasal ortamda muhalefetin serbestçe kendini ifade edebileceği biricik yer olan meclisin iç tüzükte değişiklik yapılarak sınırlandırılması, meclis gruplarının lağvedilmesi ve radyonun partizanca bir hale dönüşmesi türünden hadiseler DP iktidarının darbeye kadar gidecek olan sonunu belirlemiştir. CMP, bu dönemde DP iktidarı ve yetersiz CHP muhalefeti karşısında bir "üçüncü kuvvet"e olan ihtiyaç doğrultusunda TKP (Türkiye Köylü Partisi) ile birleşerek CKMP olarak yoluna devam etmiştir.⁴¹ Gerek bu birleşme ve gerekse Bölükbaşı'nın baskın lider karakteri, parti içinde huzursuzluklara neden olmuştur.

27 Mayıs Darbesi'ne giden süreçte muhalefet partilerinin aralarında *Güç Birliği* ismiyle birleşmesi DP tarafından endişe ile karşılanmış ve muhalefetin karşısında "Vatan Cephesi" kurma gayreti içine düşmüştür. Buna göre radyoda partiye üye olanların adları okunmuştur. CKMP de, "Milletçe Demokrasiyi Kurma Davamızda Çıkar Yol Beyanname" adlı tebliği yayımlamış, tebliğde halihazırdaki anayasanın yetersizliği, milli bir anayasanın milletçe yapılması gerektiği ve seçimlerin nispi temsil sistemiyle yapılmasının daha adil olacağı düşüncelerine yer verilmiştir.⁴²

Muhalefete karşı sert tedbirlerini devam ettiren DP, 18 Nisan 1960'ta muhalefetin faaliyetlerini soruşturmak üzere geniş yetkileri olan *Tahkikat Komisyonu*'nu kurmuştur. Bu komisyon hukukçular tarafından anayasaya aykırı olmakla suçlanmış ve hukuk profesörlerine verilen disiplin cezaları öğrenci ayaklanmalarıyla karşılanmıştır.⁴³

Bütün bu hadiselerle dek suskun kalan ordu, en sonunda hükümet değişikliği, demokrasiye uygun olmayan kanunların kaldırılması, siyasi suçluların affedilmesine ilişkin taleplerde bulunmuştur.⁴⁴ 23 Mayıs 1960'ta Bölükbaşı hükümet hakkında 28 Nisan'da gerçekleşen öğrenci ayaklanmalarında yaşanan ve ölümle sonuçlanan ihlallerle ilgili meclis soruşturması isteyen bir önerge vermiştir. 25 Mayıs 1960'ta Bölükbaşı, iktidarı darbeye yol açmakla itham etmiş, dürüstçe bir seçim için karar alınmadığı takdirde memleketin kardeş kavgasına gideceği uyarısında bulunmuştur.⁴⁵ Bu uyarılar yapıldığında artık iş işten geçmiş olsa da önceden yapılan hiçbir eleştiri ve uyarıya kulak asmayan DP iktidarı, 27 Mayıs 1960 tarihinde MBK (Milli Birlik Komitesi) tarafından ülkenin yönetimine el koymasıyla son bulmuştur.

27 Mayıs ile 12 Mart Arasında Osman Bölükbaşı

27 Mayıs darbesi sonrasında MBK'nin kabul ettiği geçici anayasa süresi boyunca, tüm siyasi faaliyetler yasaklanmıştır. CHP ve CKMP varlığını korumuşsa da il ve ilçe teşkilatları haricinde teşkilatlanmaları yasaklanmıştır. MBK içinde, darbeden sonra "yönetimi derhal sivil bir idareye bırakmanın gerekli olduğunu düşünenler"

⁴¹ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.397-408.

⁴² Cumhuriyet, 21.01.1959.

⁴³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, s.349-350.

⁴⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.247.

⁴⁵ *Kudret*, 13.10.1960.

ile “demokratik nizam tesis edilinceye dek yönetimin orduda kalması gerektiğini düşünenler” arasında bir gerilim yaşanmıştır.⁴⁶

Bölükbaşı 27 Mayıs darbesini alkışlamamışsa da, darbe sonrası yapılan anayasada kendisinin yıllardır savunduğu ilkelerin yer alması ve hepten otoriterleşen DP'nin tüm uyarılara kulak asmaması karşısında Bölükbaşı'nın darbeye tepkisi olumsuz olmamıştır. Zira MP, CMP, CKMP programlarında en baştan beri var olan çift meclisli sistem, anayasa mahkemesinin kurulması, güçler ayrılığı, nispi temsil sistemi vb. yeniliklere darbenin sonucunda kabul edilen 1961 Anayasası'nda yer verilmiştir. Bununla birlikte DP döneminde partisi kapatılmış, sadece kendisini seçmiş olması gerekçesiyle memleketi ilçeye dönüştürülmüş, birkaç kez hapse mahkûm edilmiş, sürekli olarak iktidar tarafından baskı altında kalmış olan Bölükbaşı, “1946 ruhu” söylemiyle DP'nin kuruluşuna katkı sağlamış liderlerden biri olduğu için, kendi hareketinin DP oylarını tevarüs edebileceğini düşünmüştür. Ancak olaylar, Bölükbaşı'nın beklediği gibi olmamış, Cemal Gürsel'in onayıyla Ragıp Gümüşpala liderliğinde AP (Adalet Partisi) ve Ekrem Alican liderliğinde YTP (Yeni Türkiye Partisi), DP'nin mirasçıları olarak kurulmuşlardır. Bu olaylar sonucunda “meşruiyetini yitirmiş bir iktidara karşı” darbe yapan MBK ile arasını iyi tutan Bölükbaşı'nın, askerle de arası açılmış ve böylece Bölükbaşı 1960'lı yıllarda da muhalefet bayrağını taşımıştır.⁴⁷

Aslında CKMP ile MBK arasındaki ilk anlaşmazlık Kurucu Meclis'in oluşum tarzı konusunda ortaya çıkmıştır. Kurucu Meclis'in seçim yapılmadan oluşturulması yönündeki söylentiler Bölükbaşı'yı rahatsız etmiş ve böylesi bir durumun siyasi krizi kaldırıp güvenilir bir düzen kurmaya hizmet etmeyeceğini ve Kurucu Meclis'de bir partiye ağırlık vermenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bölükbaşı, isim vermeden CHP'yi kastetmek istediği ortadadır.⁴⁸

Bölükbaşı, AP ve YTP'nin, DP oylarını paylaşıp CKMP'ni iktidara getirmemek kastıyla kuruldukları düşüncesindeydi.⁴⁹ AP kurulduktan kısa süre sonra propagandalarını askeri rejime ve yeni anayasaya karşı yürütmüştür. Yeni dönemde DP'nin en güçlü mirasçısı olarak işaret edilen AP, MBK'nin tepkisini çekmiş ve MBK 31 Ağustos 1961 tarihinde siyasi parti temsilcileriyle bir toplantı düzenlemiştir. MBK ve siyasi parti temsilcilerinin hazırladığı ortak bildiri 5 Eylül'de yayımlanmış ve 27 Mayıs'ın ve Yassıada'da alınacak olan kararların meşruiyetinin tartışmaya kapalı olması kararlaştırılmıştır. Aynı gün Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, siyasi parti liderleriyle yuvarlak masa toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıya Bölükbaşı katılmamış, yerine Ahmet Oğuz'u göndermiştir. Sonrasında yapılan hiçbir yuvarlak masa toplantısına Bölükbaşı dâhil olmamış ve böylece askeri yönetimin dayattığı metinleri imzalamasından sorumluluğundan kendini kurtarmıştır. Gürsel'in tarafsızlığına güvenmeyen Bölükbaşı ile Gürsel arasındaki gerginlik bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bölükbaşı Yassıada'dan Menderes, Zorlu ve Polatkan için çıkan idam cezalarının başka cezalara çevrilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna karşın Gümüşpala'nın, yuvarlak masa toplantılarında bir taraftan Yassıada'dan idam kararı çıkacak olsa bile kararın meşruiyetini tartışmamaya söz verip

⁴⁶ 27 Mayıs'tan MBK içindeki tasfiye sürecine kadar olan sürecin iyi bir özeti için bkz. Cengiz Sunay, “27 Mayıs'tan 13 Kasım'a Milli Birlik Komitesi”, (MECAS II, Sempozyumunda Sunulan Bildiri, International Vision University, Ohri, Ekim 10-13, 2017, cilt 1, s.155-167.

⁴⁷ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.446.

⁴⁸ *Kudret*, 25.11.1960.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 10.10.1961.

diğer taraftan da DP'nin seçmen kitlesine kendisini partinin mirasçısı olarak göstermek adına “şefkat toplantıları” düzenleyip Menderes ve arkadaşlarının kurtarılması için çalıştıkları imajını verdiğini iddia etmiştir.⁵⁰

1961 seçimlerine giderken Bölükbaşı'nın seçim propagandalarında kullandığı üslup MBK'ni taraflı olmakla suçlar nitelikteydi. Ayrıca Bölükbaşı, AP'yi MBK ile bir tutarak halkın gözünde itibarsızlaştırma çabalarına girmiştir.⁵¹ Seçim yaklaştıkça Bölükbaşı, ilk başlarda övgüyle söz ettiği 27 Mayıs'a karşı üslubunu sertleştirmiştir. Tahakküm alışkanlığından kurtulamayanların “devlet biziz” şeklindeki tutumlarıyla baskıya başvurduklarını ifade Bölükbaşı, 1961 Anayasası hakkında müspet tutumunu sürdürmeye devam etmiş ama haklara ve özgürlüklere önem veren 61 Anayasası'nın sadece haklara ve özgürlüklere samimiyetle bağlı olanlarca uygulanabileceğini belirtmiştir. Kimseden korkmadığını, hiçbir gücün himayesinde bulunmadığını vurgulayan üslubuyla Bölükbaşı, 15 Ekim 1961 seçimlerine gelene kadar sık sık MBK ile karşı karşıya kalmış ve Gümüşpala'nın MBK ve CHP ile muvazaa içinde olduğuna ilişkin algı oluşturma çalışmalarına girişmiştir. Parti programında köylü sorunlarına, ilim ve teknikle beraber milli ve ahlaki değerlere dayanan eğitime ve özel girişime dayanan ama aynı zamanda planlı ve devlet destekli olan milli bir ekonomiye yer veren Bölükbaşı, MBK'ne darbenin kansız sonuçlanmasını ve Yassıada'daki idam cezalarının onaylanmamasını talep eden bir mektup göndermiştir.⁵²

Böylesi bir atmosferde nispi temsil sistemine göre gerçekleştirilen 1961 CKMP %13,96'lık bir oy yüzdesiyle mecliste 54 sandalye kazanmıştır. AP %34,80 oy yüzdesiyle 156 vekil, CHP %36,80 ile 173 vekil, YTP ise %13,70 oy yüzdesiyle 64 vekil kazanmıştır.⁵³ “Kapatılan Demokrat Parti'nin ardılı siyasetçi ve seçmen açısından zafer” olarak nitelendirilen seçimlerden DP'nin mirasçısı olarak görülen AP ve YTP'nin yüksek oylarla çıkmaları orduda tedirginliğe neden olmuştur.⁵⁴ CKMP ise 1,5 milyona yakın seçmen kitlesiyle güçlü ve hükümetin kurulmasında kilit rol oynayan bir muhalefet parti durumuna gelmiştir.

CHP'nin tek başına iktidar olamamasının ordu içinde yarattığı tedirginlik, 27 Mayıs'tan sonra yönetimi sivil idareye devretmek istemeyenlerin harekete geçmesine neden olmuştur. SBK (Silahlı Kuvvetler Birliği) adında orduda etkili olan bir grup subay meclis yeniden açılmadan önce bir müdahalede bulunma kararı almış ve 21 Ekim 1961 günü toplanarak bir protokol imzalamıştır. Protokole göre, meclis toplanmadan duruma el konulacak, siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanacak, seçim sonuçları geçersiz sayılacak ve MBK feshedilecekti.⁵⁵ Ordunun vesayeti altında toplanan mecliste Cemal Gürsel, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hükümetin kurulmasında kilit role sahip olan Bölükbaşı, koalisyona katılmayacağını, ancak hükümet kurulmasını da güçleştirmeyeceğini belirtmiştir. Güven oylamasında çekimser oy kullanan Bölükbaşı, CHP-AP koalisyon hükümeti kurulduktan kısa bir süre sonra partisinden istifa etmiştir. Bölükbaşı istifa nedenini açıklamamıştır. Ancak söz ko-

⁵⁰ Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.474-480.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 05.10.1961.

⁵² Çaylak, “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”, s.483-486.

⁵³ Nermin Abadan, *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1966, s.335.

⁵⁴ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1976, s.329.

⁵⁵ Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yay., 3. Baskı, 1999, s.222-223.

nusu dönemde CKMP içinde çıkan anlaşmazlıklar olduğu bilinmektedir. Bölükbaşı, iddialara göre geri dönmek için partideki muhaliflerin ihraç edilmesini şart koşmuş ancak nihayetinde ısrarlar üzerine istifasını geri almıştır. Bu dönemde CKMP'nin muhalefeti 27 Mayıs Darbesi'nin siyasi mahkûmlarının affı konusunda hükümete baskı yapmak üzerine şekillenmiştir.⁵⁶

CKMP içinde, 1950'li yıllardan itibaren mevcut hizipleşmeler 27 Mayıs sonrasında yapılan seçimlerde alınan düşük oylar nedeniyle yeniden su yüzüne çıkmıştır. Partinin seçimlerdeki başarısızlığında ekip ruhu tanımayan, şahsi ve keyfi bir tutum sergilediği iddia edilen Bölükbaşı sorumlu tutulmuş ve onun güçlü liderliği eleştirilmiştir. Parti içinde yaşanan bu huzursuzluk ve hizipleşmeler sonucunda Bölükbaşı, 1962 yılının mart ayında parti başkanlığından kesin olarak istifa etmiştir. I. İnönü Hükümeti'nin siyasi suçluların affı meselesindeki anlaşmazlıktan dolayı, İnönü'nün istifasıyla yıkıldığı sırada Bölükbaşı partisinden tamamen istifa etmiş ve sadece Ankara milletvekilliği görevini yürütmeye başlamıştır. Bölükbaşı, DP tarafından 1954 yılında kapatılan MP'yi 16 Haziran 1962 yılında yeniden kurmuştur. Yeni kurulan MP'nin, eskisinden büyük bir farkı yoksa da din konusunda daha ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır. MP'nin siyasal sistemde yerini almasıyla birlikte CKMP ile MP arasında çatışmalar başlamıştır. İnönü istifa etmeden önce yeni bir koalisyon için çalışmalarına başlamıştır. CKMP, koalisyona girerek Bölükbaşı karşısında güç kazanma hesapları içine girmiştir. İnönü, koalisyon kurmadan önce Bölükbaşı ile görüşmek istemiş, Bölükbaşı CKMP'nin olduğu hükümeti MP'nin desteklemeyeceğini söylemiştir. Hükümet kurması iyice zorlaşan İnönü istifa etmek istemiş ancak Gürsel, istifayı kabul etmemiştir. İnönü de milletvekillerinin desteğini sağlayarak CHP-YTP-CKMP ve bağımsızlardan oluşan koalisyon hükümetini kurmuştur. Ancak bu hükümet uzun süre varlığını devam ettirememiş ve 2 Aralık 1963'te İnönü bir kez daha istifa etmiştir.⁵⁷

Cemal Gürsel, hükümet kurma görevini Rağıp Gümüşpala'ya verse de, Gümüşpala hükümet kuramamış ve nihayetinde İnönü 25 Aralık 1963'te bağımsızlardan müteşekkil üçüncü koalisyonu kurmuştur. Ancak Eylül 1964'ten itibaren Kıbrıs sorunu nedeniyle bu hükümet zor zamanlar yaşamıştır. Kıbrıs meselesinin vahamet kesp etmesi üzerine Bölükbaşı, bütün partileri bir tür "milli cephe" kurmaya çağırılmış, fakat AP bu çağrıya yanaşmamıştır. Gümüşpala'nın vefatı üzerine 1964 yılının Kasım ayına AP başına Süleyman Demirel geçmiştir. Demirel'in geldiğinden itibaren ilk icraatı İnönü hükümetini yıkmaya yönelik olmuştur. Bölükbaşı "*CHP'siz hükümet kurulamaz ve kurdurulamaz şeklinde, ihtilalden beri devam ettirilen propagandalarla... vatandaş kitlesinde rejimin yarımı hakkında bir endişe hâkim olmuştur*" şeklindeki sözlerinden anlaşıldığı üzere CHP'siz hükümet kurulması konusunda son derece isteklidir. Bu çerçevede Bölükbaşı, CHP'nin başında olduğu koalisyon hükümetini yıkmak üzere çalışmalar yapan Demirel'i desteklemiştir. Sonucunda III. İnönü hükümeti 13 Şubat 1965'te bütçe aleyhine verilen 225 oyla düşürülmüştür.⁵⁸

1965 seçimlerine gelene kadar geçen süreçte AP'li Suat Hayri Ürgüplü hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 20 Şubat 1965'ten 27 Ekim 1965 tarihine kadar görev yapan bu hükümet dönemi, Bölükbaşı'nın ve partisi MP'nin iktidarı ilk ve son kez

⁵⁶ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.488-499.

⁵⁷ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.499-527.

⁵⁸ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.527-542.

tattığı dönemdir. Bu dönemde Bölükbaşı, 1 Mayıs 1964'te kurulan TRT'yi CHP'nin sözcüsü olarak görmüş ve TRT'yi sert bir üslupla eleştirmiştir. Bununla birlikte, komünizmin Türkiye için en büyük tehlike olduğunu belirten Bölükbaşı, Rusya ile imzalanan kültür antlaşmasının büyük bir siyasi basiretsizlik örneği olarak görmüştür. Bölükbaşı'ya göre, sosyalizmle mücadele hayati bir öneme sahiptir ve bunun için en etkin yöntem, sosyal adaleti tesis etmektir.⁵⁹

1965 yılında seçim sisteminin küçük partileri temsil sisteminde daha avantajlı kılan "milli bakiye sistemi" şeklinde değiştirilmiştir. 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimlerde MP, Bölükbaşı'yı destekleyen sabit seçmen kitlesini kaybetmemiş, %6,26 oy oranıyla meclise 31 milletvekili göndermiştir. %52,87 oyla, milli bakiye sistemine rağmen tek başına hükümet kurmayı başarabilen AP, DP'nin mirasçısı olduğunu ispatlamış ve Bölükbaşı'nın iktidar beklentisi gerçekleşmemiştir. DP döneminde yaptığı gibi, yeniden muhalefet bayrağını eline alan Bölükbaşı, geçiş döneminin bitmediğini ve hükümetin suni bir iyimserliğe kapıldığını söylemiştir. Bölükbaşı, AP hükümetini ölçsüz vaatler vermekle suçlamıştır. Ayrıca, AP'nin milli bakiye seçim sisteminde yapmak istediği değişikliklerle muhalefeti tasfiye etmek istediğini ve tıpkı selefi DP gibi tek başına meclise hâkim olmak istediğini iddia etmiştir. Bölükbaşı ayrıca, Demirel'i din istismarı yapmakla suçlamış ve Batı ile işbirliği içinde olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰

28 Mart 1966'da Cumhurbaşkanı seçilen Cevdet Sunay'ı, Bölükbaşı desteklememiştir. Bölükbaşı bunun *nedenini* "gerçek demokrasi ile yönetilen ve milli iradenin saygı gördüğü hiçbir memlekette, Ordu'nun başında bulunan bir zatin Cumhurbaşkanı olduğu görülmemiştir" sözleriyle ifade etmiştir.⁶¹ Bölükbaşı, her ne kadar AP'nin ve Demirel'in Batı emperyalizminin maşası olduğunu vurgulayan ve askeri vesayeti olumsuzlayıp millet iradesi ve demokrasiyi öven konuşmalar yapsa da kısmi senato seçimleri MP için hüsrarla sonuçlanmış, AP oyların yarısından fazlasını (%56,29) alarak 35 senatörlük kazanırken, MP, çekirdek oylarının da altına düşerek %5,9 oy yüzdesiyle sadece 1 senatörlük kazanmıştır.⁶²

1965 genel seçimleri ve 1966 kısmi senato seçimlerinde hayal kırıklığı yaşayan Bölükbaşı, 1966 yılının sonlarında sağlık gerekçesiyle MP genel başkanlığından istifa etmiştir. Altı ay kadar istirahata çekilen Bölükbaşı, yeniden genel başkan seçileceği Mart 1967'ye dek sadece önemli meclis oturumlarına katılmıştır. Partinin seçimlerdeki başarısızlığı parti içinde anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bölükbaşı'yı en çok üzen mesele ise, parti içindeki yol arkadaşlarının istifa edip başka partilere kaçmalarıdır. Ancak Bölükbaşı her şeye rağmen pes etmemiş ve 1969 seçimlerine partisini güçlü bir şekilde sokmak adına 1967'den itibaren bir hayli ilgi gördüğü yurt gezilerine başlamıştır. Gezilerde yaptığı konuşmalarda, rakiplerine sert bir şekilde yüklenmiştir. Bölükbaşı'nın rakiplerini tenkitleri, AP ve CHP gibi partilerin Batılı güçlerin ve komünizmin işbirlikçiliğini yaptığı yönünde olmuştur. 1969 seçimlerine yaklaşıldığı günlerde, MP, 1965 seçimlerinde parlamentoya soktuğu milletvekillerinin çoğunu kaybetmiştir. Bölükbaşı'nın sayesinde meclise giren vekiller bir bir partilerini ve Bölükbaşı'yı terk etmişlerdir.⁶³

⁵⁹ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.547-560.

⁶⁰ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.564-575.

⁶¹ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.575.

⁶² Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronojisi:1945:1971*, s.313.

⁶³ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.585-598.

12 Ekim 1969 seçimlerinde Bölükbaşı yine istediği başarıyı elde edememiş, sert bir düşüşle %3,22'lik bir oy oranıyla mecliste 6 sandalye kazanabilmiştir. Seçim, yine AP'nin zaferi ile sonuçlanmıştır.⁶⁴ Bu dönemlerde Konya'dan bağımsız olarak meclise giren Necmettin Erbakan tanınmaya başlamış ve Bölükbaşı, Erbakan'ı partisine çekmek isterken, Erbakan, MP'nin genel başkanlığını istemiş ve Bölükbaşı bu isteğe olumlu bakmamıştır. Yaşanan bu gelişmeler, MP içerisinde "Bölükbaşı taraftarları" ile "Bölükbaşı karşıtları" şeklinde bir kutuplaşmayla sonuçlanmıştır. Ancak Mayıs 1970'te partinin Dördüncü Büyük kongresinde büyük tartışmaların ardından Bölükbaşı yine genel başkan seçilmiştir.⁶⁵

Diğer taraftan, ülkede sağ-sol çatışmaları ve Ordu'yu siyasete sokacak olayların artışıyla, 1971'in başlarından beri, Cumhurbaşkanı Sunay'ın önderliğinde, partilerin liderleri toplanmaya başlamışlardır. Gergin bir duruma gelen öğrenci hareketleri meselesinde, Sunay'ın parti liderleriyle ve üniversite temsilcileriyle yaptığı görüşmelerle alakalı Bölükbaşı açıklama yapmıştır. Sunay'ın parti liderleriyle olan görüşmelerine davet edilmeyen Bölükbaşı, açıklamasında Cumhurbaşkanı seçilmesinden itibaren Sunay'ın iktidar partisiyle birlik halinde olduğu ve ülkeyi çıkmaz bir yola sokan hükümetin ve medyanın pervasızlığının dayanağının Sunay olduğunu ifade etmiştir. Bölükbaşı, AP iktidarı döneminde, Türkiye'nin zorbalardan kol gezdiği, kışkırtılmış ve teşkilatlandırılmış kitlelerin sokaklarda vuruşturulduğu, hükümet merkezi Ankara'da bile can emniyetinin kalmadığı bir ülke durumuna düşürüldüğünü söylemiştir. Demokrasiyi uçuruma götüren menfaatçi siyasetin karşısında, bir "milli cihat" zorunluluğunu belirten Bölükbaşı, bütün bu hadiselerin müsebbibi olan Sunay'ı istifaya çağırmıştır.⁶⁶

Sonuçta Ordu 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlarına muhtıra vermiş ve AP Hükümeti istifa etmiştir. Sonrasında, Cumhurbaşkanı Sunay, demokratik bir çözüm bulunabilmesi hususunda parti temsilcilerinden görüş talep etmiştir. Bu hususta Bölükbaşı, tarafsız birinin başkanlığında ve meclisin iki kanadında büyük çoğunluğa sahip olan partilerin katılacağı bir koalisyon hükümeti temenni ettiğini belirten bir yazı göndermiştir.⁶⁷

Bölükbaşı'nın katıldığı son kongre ve partisi MP adına yaptığı son konuşma 20 Kasım 1972 tarihindeki Beşinci Kongre'de olmuştur. Yaptığı konuşmada, muhtıranın nedenlerine değinen Bölükbaşı, "12 Mart'ta subayın yaptığı harekette bir saltanat yoktur... Amma biz intibaha gelmezsek, geçmişte ne olmuşsa gelecekte de, o olacaktır" demiştir. Yaşanan olaylar sonucunda siyasetten soğuyan Bölükbaşı, 14 Ekim 1973 tarihindeki seçimi bile beklememiş, 9 Eylül 1973'te partisinden ve milletvekilliğinden istifa etmiştir.⁶⁸

Siyasete atıldığı ilk yıllardan itibaren, tek kişi, tek zümre yönetimine karşı çıkan ve iktidarın anayasal denetime tabi olduğu, hukuk devleti ilkesine dayalı çoğulcu milli irade yönetimi savunan söylemleriyle, DP ve AP iktidarlarına ve onların muvazacıları olarak gördüğü muhalefetlere karşı en sert ve en gerçek muhalefeti etmiş Bölükbaşı'nın serizat siyasi hayatı böylece sona ermiştir.

⁶⁴ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s.376.

⁶⁵ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.598-603.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 06.01.1971.

⁶⁷ *Zafer*; *Cumhuriyet*, 17.03.1971.

⁶⁸ Çaylak, "Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı", s.606-611.

Sonuç

CHP'nin tek parti iktidarından çok partili demokratik bir sisteme geçme noktasında CHP'den kopan milletvekilleri DP'yi kurmuşlardır. Ancak DP bünyesinde yer alan ve onu destekleyen herkes, tek parti iktidarı döneminde CHP'den memnun kimseler değildir. İşte Bölükbaşı, bu memnuniyetsizler arasındadır. Siyasi hayatının başlangıcından itibaren demokrasi, hürriyet, çoğulculuk, iktidarın denetlenmesi gibi hassasiyetler taşıyan Bölükbaşı, siyasi hayatına bünyesinde başladığı ve kuruluşunda aktif rol oynadığı DP'yi, yine aynı hassasiyetler nedeniyle terk etmiştir. Bölükbaşı DP'yi, muhalefette olduğu yıllarda CHP ile muvazaa hâlinde olmakla; iktidara geldiği yıllarda da CHP'nin, tek parti zihniyetini farklı söylemlerle devam ettiren bir kopyası olmakla suçlamıştır. Bu açıdan Bölükbaşı ve liderliğini yaptığı hareketi, sadece iktidara karşı bir muhalefetten ziyade, muhalefete karşı bir muhalefet olarak da değerlendirmek gerekir.

Siyasete başladığı ilk yıllardan beri, nispi temsil sistemi, anayasa mahkemesi, çift meclis gibi temsilde adaleti sağlayan ve iktidarı denetleme mekanizmalarına önem veren kurum ve ilkelerini savunan Bölükbaşı, 27 Mayıs darbesini ilkesel olarak olumsuz karşılamamıştır. Zira onun başından beri savunduğu ve dile getirdiği kurum ve ilkeler, darbeden sonra kabul edilen 1961 Anayasası'nda aynen kabul edilmiştir. Bu noktada Bölükbaşı'nın, "demokrasi gelsin de nasıl gelirse gelsin" gibi bir anlayışa sahip olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca ona göre darbe, zaten meşruiyetini yitirmiş bir iktidara karşı yapılmıştır. Bu yüzden ilk zamanlarda 27 Mayıs'ın meşruiyetini sorunlu görmeyen Bölükbaşı, sonrasında kendisinin güçlenmemesi için Ordu desteğiyle iki muhalefet partisi açılınca, Kurucu Meclis'te en büyük ağırlık CHP'ye verilince ve yuvarlak masa toplantılarında 27 Mayıs'ın meşruiyeti Yasıada'da çıkacak idam kararlarına rağmen tartışmaya kapatılınca, darbenin bir zümrenin iktidarının yerine başka bir zümrenin iktidarını geçirmekten başka bir amaca hizmet etmediğini çok geçmeden anlamıştır.

27 Mayıs'ın umduğu demokratik hukuk devleti mekanizmalarını sadece göstermelik olarak getirdiği sonucuna varan Bölükbaşı, 12 Mart muhtırasına kadar geçen süreçte (1965'te kurulan 29. Hükümet hariç) muhalefet olarak kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde Bölükbaşı'nın muhalefetinin hedefinde Ordu'nun taraflı tutumu, AP'nin Amerikan emperyalizminin maşası olması ve iktidar ve muhalefetin komünizmle etkili bir biçimde mücadele edememesi vardır. Bu doğrultuda dış ilişkiler ve ekonomi alanında yürütülen politikalara muhalefet eden Bölükbaşı, 12 Mart'ı da, tek parti zihniyetinin asla son bulmamış olmasının doğal bir sonucu olarak görmüştür.

CHP, DP, AP ve Ordu'ya karşı en güçlü oldukları dönemlerde bile korkusuzca ve sert bir üslupla muhalefet eden Bölükbaşı, dinin devletin egemenliği altında olmasını sorunlu olarak görmüş ve parti liderlerinin oy kaygısıyla dini kullanmalarına karşı çıkmıştır. Bu yüzden "laiklik karşıtı" ve "gerici" olmakla suçlanmışsa da Bölükbaşı hiçbir zaman şartlara göre pragmatik davranmakla suçlanamamıştır. O, asla ikbal kaygısıyla başından beri savunduğu demokrasi, hürriyet ve çoğulculuğa ilişkin değerlerden taviz vermemiştir. Sert ama esprili üslubuyla meydanlarda halk tarafından büyük bir teveccüh gören ve coşkuyla karşılanan Bölükbaşı, inandığı değerler uğruna, uzlaşmaz ve taviz vermez tutumuyla, elde ettiği iktidar fırsatlarını değerlendirmemiştir. Böylece 27 yıllık siyasi hayatında hep muhalefet bayrağını

elinde tutan Bölükbaşı, siyasal akılda: “MP, tek başına iktidar olma şansı yakalaysaydı, halâ nispi temsil sistemi, anayasa mahkemesi, çift meclis gibi demokratik mekanizmaları savunacak mıydı?” sorusunu bırakmıştır.

Kaynakça

- Abadan, Nermin. *1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1966.
- Ağaoğlu, Samet. *Aşına Yüzler*. İstanbul: Ağaoğlu Yayınları, 1956.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1976.
- Baban, Cihad. *Politika Gazetesi: Büstler ve Portreler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940.
- Başkent Gazetesi, 18.11.1946.
- Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*. İstanbul: Baha Matbaası, 1969.
- Bayur, Hikmet. “Millet Partisi”. *Kudret*. 20.07.1948.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 06.01.1971.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 17.03.1971.
- Çaylak, Adem. “Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti*. İstanbul: İmge Yayınları, 1990.
- Heper, Metin. “Special Issue on Civil Military Relations in Turkey Introduction”. *Journal of Turkish Studies*. 12/2 (2011) (erişim 3.06.2021).
- Karatepe, Şükrü. *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yay., 3.b. 1999.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim, 3. Baskı, 1993.
- Kudret Gazetesi*, 03.03.1951.
- Kudret Gazetesi*, 29.04.1950.
- Kumbaracıbaşı, Arda Can. “Cumhuriyet Halk Partisi Oylarının Birikimli Düzey Analizi ve Türkiye’de Merkez Solun Seçim Coğrafyasının İncelenmesi”. *Amme İdaresi Dergisi*. 47/4 (2014): 59-92.
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim, 1991.
- Nesimi, Abidin. *Yılların İçinden*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977.
- Pancaroglu, Adnan Ferruh. “Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948–1977)”. Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, 2006.
- Sadak, Necmettin. “Demokrat Partiye Hoş Geldin Deriz”. *Akşam*. 09.01.1946.
- Sunay, Cengiz ve Ataseven. Emrullah. “Prelude To A Coup, The Press and The May 27 1960”. *Current Research in Social Science*. 3/3 (2017): 143-153.
- Sunay, Cengiz. “27 Mayıs’tan 13 Kasım’a Milli Birlik Komitesi” MECAS II, Kongresinde Sunulan Bildiri, International Vision University, Ohri, Ekim 10-13, 2017.
- TBMM Tutanak Dergisi. C. 1, Dönem: 9, Toplantı: Olg, 5’inci Birleşim (2. 6.1950).
- Toker, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Cereyanı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.
- Vatan Gazetesi*, 31.05.1951.
- Zafer Gazetesi*, 17.03.1971.
- Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2000.

27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına Gidiş ve Sebepleri

The Way from the May 27 Coup d'état to the March 12 Memorandum and the Underlying Causes

CENGİZ SUNAY*

EMRE EZGİN**

* Assoc. Prof., Kocaeli University, Department of Political Science and Public Administration, Umuttepe Yerleşkesi, 41001, İzmit, Kocaeli, Turkey. E-mail: cengizsunay@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8205-7518>

** Dr., Political Science and Public Administration, Turkey. E-mail: mr.ezgin@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9455-4263>

Öz: 12 Mart, aslında daha radikal ve otoriter bir düzeni kurma yönünde; örgütlü sivil inisiyatifin etkilediği ordu içi bir zümre tarafından tasarlanan ve 9 Mart'ta gerçekleştirilmesi planlanan radikal, kalıcı bir darbeyi yumuşatan ardından asker-sivil bu eğilimdeki kadroları hedef alan bir darbe olarak biliniyor. Darbenin görünüşte, iş başındaki sivil iktidarı hedef almasıyla birlikte, söz konusu iktidara muhalif kesimlerin başlangıçtaki olumlu algısının aksine doğrudan solun bütün tonlarına karşı olduğu ve onlar üzerine yürüdüğü biliniyor. Ordu içi hiyerarşik düzenden çıkma eğilimi içinde olan kadroların, üstelik muhtıranın verilmesinin üzerinden henüz üç gün geçmişken, müstafi başbakan imzasıyla emekliye sevk edilmeleri, süreç takip edildiğinde pek de şaşırtıcı gözükmemektedir. Bu çalışmada, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a giden yolun önemli köşe taşları irdeleniyor ve özellikle her iki darbenin arkasındaki dış dinamikler konusu hakkında yeni sorular soruluyor, alternatif yanıtlar veriliyor.

Anahtar kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, 1965 Seçimleri, 1969 Seçimleri, 9 Mart Darbe Planı, 12 Mart Muhtırası

Abstract: The March 12th Memorandum can be considered as a preventive coup against a group of military officers who themselves aimed to establish a radical and authoritarian regime by a military coup which failed to take place on its planned date, March 9, 1970. The 12 March coup not only targeted this group within the army but also its civilian mentors who constituted the civilian initiative for establishing such a radical and authoritarian system. Even though the 12 March coup plotters initially moved against the civilian government in power causing for rejoicing among all opposition groups, it then went on to suppress the entire political spectrum of the Turkish left. After giving the March 12th Memorandum and forcing the prime minister to resign, the next step for the coup plotters was to force certain cadres within the army, which had leftist tendencies and had already showed signs of rejecting the army chain of command, into retirement with the signature of the resigned prime minister. This study examines the basic milestones of the road from the coup d'état of May 27th 1960 to the March 12th Memorandum of 1970 by formulating new questions on the external dynamics of both coups and bringing alternative views.

Keywords: The 1960 Turkish Coup d'état, The Turkish Elections of 1965, The Turkish Elections of 1969, the March 9th Coup Plan, the March 12th Memorandum

Gönderim 30 Nisan 2021
Kabul 5 Haziran 2021

Received 30 April 2021
Accepted 5 June 2021

Giriş

Türk siyasal hayatının en tartışmalı konularından biri olan 27 Mayıs'ı, mağdurları haricinde,¹ darbe olarak zikretmenin tarihi, henüz çok erken sayılır.² 27 Mayıs'ın tek hatasının idamlar olduğu hususu bile 1965 seçimleriyle tek başına iktidara gelen ve sadece kendisi tarafından değil, hasımları tarafından da Demokrat Parti'nin devamı olarak görülen Adalet Partili dönemdedir. İmralı'daki üç mezarın³ yasını tutmak bile 27 Mayısçılar tarafından uzun süre tahrik unsuru sayılmıştır. 27 Mayısçılar; kendi deyimleriyle, ihtilalin meşruiyetini gölgeleyecek her eleştiriye nifak sokmak olarak nitelendirip üzerine hücum etmelerine rağmen kurmaya çalıştıklarını iddia ettikleri demokratik Türkiye'ye yönelik kalkışmaların tamamının yine ordu içinden gelişine mâni olacak tedbirleri ihdas edememişlerdir.⁴ Bilakis üzerinden henüz altı ay geçmeden 13 Kasım 1960'taki tasfiyeyle kendi anayasalarını ihlal edici duruma düşmüşler.

27 Mayısçıların müdahale gerekçeleri kısa bir liste haline getirildiğinde, sıralananların pek çoğunun, 27 Mayıs 1960-25 Ekim 1961 arasındaki neredeyse bir buçuk yıllık Milli Birlik Komitesi iktidarında, on yıllık DP iktidarında olduğu iddia edilen pek çok olumsuzluğun çok ötesinde olduğu görülür.⁵ Bu durumda, DP'nin günah galerisini (!) süslemeyi dillerine persenk edenlerin bu koşullarda birkaç kez darbeye muhatap olmaları gerekmez miydi?⁶

En fazla telaffuz edilenler nelerdi? Ezanın yeniden aslı gibi okunmasının önünü tıkayan ceza yasasını kaldırma (mecliste CHP oyları da aynı istikametteydi); Atatürk'ün manevi hatırasına yönelik yaygınlaşan Tıcani saldırıları (Tıcanilerin lideri konumundaki Pilavoğlu ailesi CHP'lidir); ölçsüz iktisadi yatırımlar ve artan enflasyon (oysa alınan dış borcun kat be kat üstünde 8,1 milyar dolarlık yatırım, 27 Mayıs itibarıyla sadece yüzde 5,4 enflasyon; döviz rezervi 14 Mayıs 1950'deki miktarın üzerinde ve altın stoku iddia edilenin aksine neredeyse alındığı miktarda duruyor, üstelik bunca yatırıma rağmen). Basına yönelik baskılar (Milli Şef dönemiyle kıyası bile kabil değil); partizanlık (Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesi, evet bir hataydı ancak bundan dönüldü); Tahkikat Komisyonu kurulması (komisyonun kurulmasından ziyade, üyelerin bir kısmının muhalefete mensup milletvekillerinden olmaması hata sayılabilir). Üniversite öğretim üyelerine ve subaylara baskı (oysa 147'ler ve EMİNSU uygulamalarının mimarları kendileriydi).⁷

Darbeye muhatap iktidar, örgütlenmiş rekabete açık bir rejimde mi işbaşına gelmiştir? Bu rejimde, serbest seçimler dönemi geçirmeden tekrarlanıyor mu? 1961

¹ Sözelimi bkz. Celal Bayar (Anlatan), *Bir Darbenin Anatomisi: 27 Mayıs İhtilali*, Yazan: İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları, 1991. Demokratlar Kulübü, *27 Mayıs Askeri Darbesinde Gerçeği Savunun Yazarlar ve Yazıları*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1996.

² Darbede bizzat rol oynamış sivilin anlatımları için bkz. Bedri Baykam, *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.

³ Turhan Dilligil, *İmralı'da Üç Mezar*, İstanbul: Dem Yayınları, 1989.

⁴ Bkz. Talât Aydemir, *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*, İstanbul: May Yayınları, 1966. Ömer Gürcan, *Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri*, İstanbul: İleri Yayınları, 2005. Öner Gürcan, *Ben İhtilalcim: Fethi Gürcan*, Ankara: Süvari Yayıncılık, 2005. Nesrin Turhan, *İhtilalin Süvarisi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2004. Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat-21 Mayıs*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964. Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Konya: Milli Ülkü Yayınevi, 1966.

⁵ bkz. Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul: BATEŞ Dağıtım, 1965.

⁶ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*, haz., Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

⁷ Mehmet Arif Demirer, *27 Mayıs: Masallar ve Gerçekler*, İstanbul: Toplumsal Yayıncılık, 2012.

senesinde vakti gelecek bir seçimin aşılmadığı aşikâr, üstelik dönemin başvekili tarafından erken seçimlerin sonbaharda yapılacağı birçok defa dillendirilmişken bir darbe tasarlamak ve uygulama safhasına geçirmek neden?⁸ Meşruiyeti olmayan ve lev ki halis niyetlerle yapılsın, böylesi bir müdahalenin sonuçlarının bazılarına değinilecek olan bu çalışmada, 27 Mayıs'a iliştirilen kutsiyetin mevcudiyeti sorgulanacak ve Türk siyasi kültürü⁹ ekseninde Türk askeri darbe geleneğinin; sadece 12 Mart'a ilişkin olan boyutu analiz edilmeye çalışılacaktır.

27 Mayıs'tan 15 Ekim'e

27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte kurulan Milli Birlik Komitesi, bünyesinde meydana gelen ve 14 üyesinin tasfiyesiyle sonuçlanan 13 Kasım 1960 tarihli iç darbeyle büyük bir güç ve itibar kaybına uğramıştı. İddiaya göre: Komitedeki bölünmenin muhataplarından 14 üye, verdikleri sözü unutmuş; kalıcı bir diktaya gitme eğilimleri içine girmişlerdi. Üstelik tasfiyeye uğramamış olsalardı, kendilerini tasfiye edeceklerdi. Bu da demokrasiye paydos demek olacaktı. 13 Kasım Tasfiyesinin Geçici Anayasada Milli Birlik Komitesi üyeliğinin sona erme şartlarını belirleyen esaslara aykırı olduğu pekâlâ söylenebilirdi ancak daha büyük bir musibeti savmak mevzu-bahisse bunun pek bir önemi olmasa gerekti.¹⁰

14'lerin; bilhassa özel mektuplarındaki ifadesiyle, 23'lere karşı yönelttikleri ithamlardan ilki karşı cenahın hain ve CHP kuyruğu olmalarıydı. İhtilalin mana ve ruhunu anlayamayan veya daha başlangıçta İnönü'ye yakın partililer tarafından komite içine sokuşturulan bu isimler, satılığa çıkardıkları itibarlarıyla senelerdir yapılmayan reformlardan bihabermişçesine; riyakârca, musibetin müsebbibi olma noktasında sadece düşük iktidarı suçlayan, ömrü statükoyu muhafazayla geçmiş İnönü'ye ram olan bir güruhtu. Tabii Senatörlüğü kabul ile kıymetlerinin seviyesini de göstermiş oluyorlardı.¹¹

13 Kasım öncesinde Türk Silahlı Kuvvetleri belki beline kadar siyasete müdahildi ama 13 Kasım sonrasında artık boğazına kadar siyasetin içindedir. Bu tarihten itibaren dışarıdaki sivil akıl hocaları ve işbirlikçileriyle birlikte orduda birçok cuntanın kurulduğu, bunların içinde kendisine Türk Silahlı Kuvvetler Birliği ismini verenin en başat mevkie geldiği biliniyor. SKB Cuntası gücü ve etkisini gün geçtikçe arttırırken, sayıca eksilmesinin çok üstünde tesiri azalan MBK, cılız bir hamlede

⁸ Bkz. Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul: Uycan Matbaası, 1966. Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973. Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi: Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980*, İstanbul: Güneş Yayınları, 1987.

⁹ Kültür ve askeri iktidar ilişkisi için bkz. Theo Farrell, "Culture and military power", *Review of International Studies*, 24 (1998), s.407-416.

¹⁰ Bkz. Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı*, İstanbul: Mikado Yayınları, 2008. Şükran Özkaya, *Adım Adım 27 Mayıs*, İstanbul: İleri Yayınları, 2005. Kâmil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, İstanbul: Güner Yayınları, 2007. Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi: Diktadan Demokrasiye*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996. Sıtkı Ulay, *Harbiye Silâh Başına! 27 Mayıs 1960*, İstanbul: AR Matbaası, 1968. Sıtkı Ulay, *Giderayak*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.

¹¹ Bkz. Alparslan Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, İstanbul: Hamle Basın Yayın, 1996. Ahmet Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye*, İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2007. Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973. Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi: Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980*, İstanbul: Güneş Yayınları, 1987. Hulusi Turgut, *Türkeş'in Anıları: Şahinlerin Dansı*, İstanbul: ABC Yayınları, 1995. Mustafa Kaplan, *Devrim Anıları*, haz., Vecdi Çıracıoğlu, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2019. Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi: Bir 27 Mayısçının Anıları*, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ., 2005. İbrahim Metin, *İhtilalciler Hesaplaşıyor: 27 Mayıs-Ondörtler ve Dündar Taşer*, İstanbul: Töre-Devlet Yayınları, 2012.

bulunuyor ancak gördüğü aksülamel karşısında tam anlamıyla mefluç hale geliyordu.¹² Yeni cuntanın en etkin ismi sayılabilecek olan dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'i görevden el çektirerek Washington'da dış göreve yollama hamlesi karşısında çok sert bir ultimatoya yiyen komite, boynunda davul asılı ancak tokmağı başkasının elinde bir peyke dönüşüyordu.¹³ Yassıada'da, süren sözde muhakeme neticeleri içinde dört idam hükmünün olması, hükmün infazı öncesi tasvibinde kimin yetkili olduğu tartışmasını da beraberinde getiriyor, anayasayı yapmakla görevli Kurucu Meclis'in sivil kanadını oluşturan Temsilciler Meclisi'ni tatile çıkararak cunta, infazları onaylatmak üzere bütün gücüyle komiteye abanıyordu.¹⁴

İnfazlara mâni olma yönündeki gayretlerin sadece yurt sathında değil yurtdışında da sürdüğü biliniyor. Özellikle 14'lerin Türkes Kanadı, siyasi katlin çağdışı olduğu, memlekete hiçbir faydası olmadığı gibi dikenli bir yolu açacağı, kendilerinin usul dışı tasfiyeleriyle birlikte aslında MBK'nin de topyekûn mülga sayılması gerektiği dolayısıyla böylesi bir kararda salahiyeti bulunmayan bir uzvun keenlemeyekün (yok hükmünde) olduğunu savunuyorlardı. Nitekim Türkes, sürgünde bulunduğu Yeni Delhi'den gönderdiği bu içerikteki mektubunu Cemal Gürsel'e iletmiş, basında da yayınlanmasını temin etmişti.¹⁵ Alelacele Yassıada'dan İmralı'ya nakledilen 15 isimden 11'inin cezası, hükmün oy çokluğuyla alınmaması gerekçesiyle müebbet hapse, 4'ünün infazına ancak bu dört isimden Celal Bayar'ın 65 yaşını aşmış olduğundan onun da cezasının ömür boyu hapse tahviline karar verildi.¹⁶ Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın 15 Eylül 1961'de; Adnan Menderes'in intihara teşebbüsü ve kurtarıldıktan sonra tam olarak iyileştigiğine yönelik gayriciddi bir sihi heyet raporuyla bir gün sonrasında hakkında verilen hüküm infaz edildi.¹⁷

Seçim neticeleri belli olmaya başladığında, son bir buçuk yıllık süreçte kuyruk denilmek suretiyle aşağılanan, hor görülen DP'li seçmenle birlikte 1957 seçimlerinde yeniden CHP'ye tevessül etmiş bir kısım seçmenin oylarının da büyük oranda AP'ye aktığı anlaşılmış oldu. AP, Türk siyasetinde, özellikle 12 Eylül sonrasında kurulan ve kapatılan Büyük Türkiye Partisi kurucu Genel Başkanı Ali Fethi Eşener'le bir kez daha gündeme gelen Gümüşpala Modeli'ni uygulamaya¹⁸ soktu ve seçimlere Cevdet Sunay'ın selefi eski Genelkurmay Başkanı E. Org. Ragıp Gümüşpala başkanlığında gitti.

15 Ekim 1961 Seçimleri ve Yeni Krizler

Seçimlerde DP'nin ardılı olmakla suçlanan AP, tüm baskılara rağmen seçmenin teveccühünü celp etmeyi bilmiş, 1961 rejiminin ihdas ettiği iki meclisli sistemin millet meclisi boyutunda, CHP'nin sadece 2 puan ve 15 sandalye gerisindeyken, çoğunluk sisteminin uygulandığı senatoda seçimle gelen 150 üyeliğin 71'ini elde etmesini bilmişti.¹⁹ Böylece 158+71=229 sandalyesiyle, CHP'nin 20 sandalye önüne

¹² Yılmaz Öztuna ve Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, s.139.

¹³ Emin Aytekin, *İhtilâl Çıkmazı*, İstanbul: Dünya Matbaası, 1967, s.166.

¹⁴ Mehmet Arif Demirel, *27 Mayıs: Masallar ve Gerçekler*, İstanbul: Toplumsal Yayıncılık, 2012, s.60.

¹⁵ Mektubun tam metni için bkz. Turgut, *Türkes'in Anıları: Şahinlerin Dansı*, s.333-334.

¹⁶ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye*, s.148.

¹⁷ Bkz. Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adımı Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Hun Yayınları, 1978.

Orhan Cemal Fersoy, *Fatin Rüştü Zorlu: Devlet ve Hizmet Adamı*, İstanbul: Hun Yayınları, 1979.

¹⁸ Bkz. Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri: Bir Dönemin Perde Arkası*, İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986.

¹⁹ Muzaffer Ayhan Kara, *Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar: Türk Siyasal Yaşamında 1961*

geçmiş bulunuyordu. Parlamentonun ortaya koyduğu kompozisyonun 27 Mayıs'tan intikam almaya pek elverişli olduğu endişesine kapılan cunta, karşı hamlesini 21 Ekim tarihli bir protokolle ortaya koyuyordu. Protokolün tam metni şöyleydi:²⁰

Harp Akademisi 21 Ekim 1961

ZABİT VARAKASI

1. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları "Aşağıda açık imzaları bulunan" 21 Ekim 1961 günü saat 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır:
 - a. Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel duruma fiilen müdahale edecektir.
 - b. İktidar, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edilecektir.
 - c. Bütün siyasî partiler faaliyetten menedilecek, seçim neticeleri ile MBK feshedilecektir.
 - d. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki güne tehir edilmeyecektir.
2. İşbu Zabıt Varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir.

21 Ekim 1961

38 ismin bulunduğu metnin imzacıları milletin hakiki ve ehliyetli mümessilleri arasında kimler yoktu ki, ilerleyen yıllarda terfi eden ve yine müdahaleci eğilimler içinde olan yahut bugün popüler olan kimi isimlerin yakınları olanlar sözgelimi: Tüma. Bahattin Özülker (E. Büyükelçi Uluç Özülker'in babası), Tuğg. Faruk Gürler (12 Mart Muhtırasını veren komuta kademesinde KKK), Tuğa. Celal Eyicioğlu (12 Mart Muhtırasını veren komuta kademesinde DzKK), Tuğg. Faruk Güventürk (9 Subay Olayının önemli aktörlerinden), Tuğa. Kemal Kayacan (12 Mart süreci devam ederken Celal Eyicioğlu'na daha bir bilenmiş olarak halef olan), Kur. Alb. Namık Kemal Ersun (Evren'in hiç hesapta yokken Genelkurmay Başkanlığına kadar gidecek yolunu açan, darbeci eğilimleri nedeniyle erken emekliliğe sevk edilen KKK), Kur. Alb. Emin AYTEKİN (28 Şubat'ın İstanbul Üniversitesi rektör yardımcısı kadın akademisyenin babası), Kur. Alb. Turan Çağlar (Barış Manço'nun kayınpe-deri), Kur. Alb. Zarif Çetindağ (Dz.KK'na kadar yükselbilmiştir), Kur. Alb. Bedrettin Demirel (12 Eylül'e gidişte, şartların olgunlaşmasını beklediklerini ifadeyle, dökülen kanda sorumluluk sahibi olduklarını itiraf etmekle suçlanan ordu komutanı), Kur. Alb. Emin Alpkaya (Hv.KK'na kadar yükselmiştir).

Müdahale edeceklerini ifade edenler arasında, dönemin tabiriyle son derece ateşli olan ve rütbeleri genellikle albay düzeyindekileri teskin etme eğiliminde olanların da bulunduğu biliniyor. Bir taraftan müdahale etmeksizin de bir şeyler yapılabileceği doğrultusunda mezkûr zevatın elinin güçlendirilmesinin sağlanması amacı güdüldükçe, diğer taraftan yeni parlamento aritmetiği eşliğinde hamle yapma arzusuna matuf temayüllerin bertarafı amacıyla Cevdet Sunay, tabir yerindeyse, bir

Sonrası Bir Olgu, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004, s.53.

²⁰ Talat Aydemir, *Hatıratım*, İstanbul: YKY, 2010, s.82; Talat Aydemir, *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*, İstanbul: May Yayınları, 1966, s.106-109.

taşla iki kuş vuruyordu. Ünlü Yuvarlak Masa Toplantısı'yla Cemal Gürsel'e cumhurbaşkanlığı, İsmet İnönü'ye başbakanlık garantisi veriliyor; eski Demokrat Partililerin affı meselesinin gündeme asla getirilmeyeceği teminatı, İnönü'nün şimdilik şerhiyle, kayıt altına alınıyordu.²¹

Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in²² cumhurbaşkanı olarak öne sürülmesi hadisesi ise bir tür nabız yoklaması gibi gözüküyordu ancak çok sert bir karşılık gördü. Başgil eski MBK üyeleri, yeni tabii senatörler olan Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay tarafından ordunun nahoş tepkiler verebileceği konusunda uyarıldı. Sıtkı Ulay, aday olmuş bir Başgil'in seçilmesinin garanti olduğu bilinciyle, böyle bir şey hasıl olduğu takdirde kendisinin bile meşruiyet sınırlarının dışına çıkabileceğini ima eden dağa çıkacağı tehdidini savurdu.²³ Bu olaydan sonra sadece altı yıl daha yaşayacak olan Başgil, direnme dirayetini gösteremedi hem adaylıktan çekilerek hem de senatörlükten istifa ederek İsviçre'nin yolunu tuttu.

Türk siyasal hayatının ilk koalisyon hükümetleri 1961-1965 dönemi içinde kuruldu. Hükümetlerin performansını tartışmaya el vermeyecek gelişmelerin yaşandığı birkaç vaka önemlidir. Bunlardan ilki: AP Genel merkezine yapılan saldırıdır ki, Gümüşpala sonrasının lideri Süleyman Demirel'in bile siyasetten soğumasına neden olacak Vandalizm içeriyordu.²⁴ Nitekim genel başkanlık yarışına girdiği favori rakibi tarafından, genel merkez binasının kuşatıldığı ve canla başla müdafaa pozisyonuna geçildiği anda cepheyi terk ettiği suçlaması süreç içinde muhatap olduğu müdahalelerde şapkasını alıp kaçırması şeklinde, rakip ve hasımları tarafından sürekli gündeme getirilecektir.²⁵ Kore göreviyle yurtdışındayken meydana gelen 27 Mayıs'ın idare mekanizmasının başında bulunan MBK'ne giremeyişi telifi kabilinden uhdesine verilen Harp Okulu Kumandanlığı boyunca hemen her cuntasal faaliyet içinde bulunan, 9 Şubat 1962 Protokolü gereğince 22 Şubat 1962'de, ilkinde; 21 Mayıs 1963'te ikincisine giriştiği darbelerde başarısız olan E. Kur. Alb. Talat Aydemir İsyancıları söz konusudur.

12 Mart Muhtırası'nı veren komuta heyetinin en tepesindeki Org. Memduh Tağmaç'ın selefi olan ve bir darbe hazırlığı içinde olduğu hususunda güçlü emareler gözükken Org. Cemal Tural Olayı da hafızalardadır.²⁶ Tarihe bilimsel bakış zaten olayların arkasında bireylerin değil nesnel süreçlerin olduğunu ortaya koymaktadır. Rejime bir şekilde istikamet verilebiliyorsa darbeye gerek olmamakta, tıkanma veya direnç söz konusuysa sistemin analizi ve göstereceği refleksleri öngörmek suretiyle arzulanan dönüşüm sağlanabilmektedir. Bireyin tarihteki rolünün önemsiz olduğu tabii ki söylenemez lakin bu etki bir üslup ve hız sorunu olmaktadır.

²¹ Cihat Baban, *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, s.319.

²² Bkz. Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri-Görüp Yaşadıklarım*, çev., Cemal Aydın, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2006.

²³ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına! 27 Mayıs 1960*, İstanbul: KİTAŞ, 1968, s.229.

²⁴ Şu iki esere bkz. Celâl Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, haz., Yücel A. Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999. Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, Ankara: Serajans Yayınları, 1997.

²⁵ Demirel antipatisiyle yüklü kitapların bazıları şunlardır: Hayrettin Bulut, *Demirel'in Hikâyesi: 32 Kısım Tekmili Birden*, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1991. Burhan Cenkeçi, *Gene Mi Demirel?* İstanbul: Can Ofset, 1991. Yesevizâde, *Süleyman Demirel veya Yalan Üzerine Kurulu Bir Politik Hayat*, Ankara: Hakikati Arayış Neşriyatı, 1990. Ahmet Kahraman, *Devr-i Süleyman*, İstanbul: Sel Yayınları, 1993.

²⁶ Adı geçen dönemin etkili yazarlarından biri olan Gazeteci İlhami Soysal'ı dövdürecek kadar pervasız olduğu biliniyor, bkz. İlhami Soysal, *Sifıra Sifır Elde Sifır*, İstanbul: Kitap Yayınları, 1969.

1965 Seçimleri ve Siyaset Sahnesinin Yeni Aktörleri

1961–1964 devresi, Türk siyasi hayatındaki ilk koalisyon hükümetlerine ve İnönü'nün son başbakanlığına tanık olunan bir dönemdir.²⁷ Ragıp Gümüşpala'nın beklenmeyen ölümüyle,²⁸ AP içinde yeni genel başkanın kim olacağı konusunda aslında pek bir sürpriz beklenmiyordu. Yeni Genel Başkan, Saadettin Bilgiç'in önünde ipi göğüsleyerek Adalet Partisi'nin başına geçen Süleyman Demirel oluyordu. Demirel'in liderliği döneminde hakkında ileri sürülen iddiaların çoğu zaten bu genel başkanlık yarışı esnasında Bilgiç ve etrafı tarafından ortaya çıkarılmış veya iddia edilmişti. Masonluk ve Morrison firması mümessilliği mazisi nedeniyle yaf-talanmasının mucidi aslında sol değil kendi dava arkadaşlarıydı (!).²⁹

Demirel, DP'li yılların Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün genç ve istikbal vaat eden yöneticisiydi. AP Genel Merkezinin taşlı sopalı saldırıya uğraması karşısında ise siyasetten yılmış ve kendini müteahhitliğe vermişti. Genel Başkanlık yarışı lehine neticelendikten sonra yaptığı ilk iş: İnönü liderliğindeki CHP azınlık hükümetini düşürmek oldu. Henüz milletvekili olmadığı için yeni kurulan seçim hükümetinde Başbakan değil, Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakan yardımcısı oldu.³⁰

1965 seçimleri, Türkiye'deki siyasi manzaraya oldukça değiştirmişti. Milli Bakiyeli Nispi Temsil sistemi tek bir partinin iktidara gelmesini oldukça zorlaştırmıştı ama yine de oyların yaklaşık yüzde 53'ünü alan AP, millet meclisinde elde ettiği 240 sandalyeyle tek başına iktidar oluyordu.³¹ 1965 seçimlerinin bir diğer önemli sonucu: Türk solunun ilk kez yasal partisi olan Türkiye İşçi Partisi'yle, yaklaşık yüzde 3'lük oyla millet meclisinde 14 senatoda ise 1 sandalyeyle temsil imkanına kavuşmuş olmasıydı.³² TİP, salt bir işçi partisi olarak kurulmuş ancak sendika liderleri bir müddet sonra partiyi çekip çevirme noktasındaki eksikliklerini görmüşler; köklü bir aileye ve sol mücadelenin geçmiş cılızlığına rağmen ismini duyurmasını bilmiş, bunda da bedel ödemiş bir ismi partinin başına davet etmişlerdir.³³ Zincirli Hürriyet'in eski sahibi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin yine eski öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Ali Aybar.

²⁷ Metin Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961–1965: Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944–1973*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

²⁸ Demirel hakkındaki yayınların övgü içeriği bol olanlarından bazıları ise şunlardır: Sırrı Yüksel Cebeci, *Silahların Gölgesinde Demirel*, İstanbul: Latin Matbaası, 1975. Tanju Cılızoğlu, *Demirel: Zincirbozan'dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde*, İstanbul: Matay, 1988. Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*, İstanbul: Merkez Yayınları, 2005. Yavuz Donat, *Demirel'in Yokluk Yılları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993. Tekin Erer, *Lider Demirel*, İstanbul: Ceylan Matbaası, 1977. Uğur Gümüştekin, *Ufuk ve Çizgi: Milliyetçi Bütünleşme Hedefinde Ufuklu ve Kırksız Çizgide Bir Demirel Belgeseli*, İstanbul: Gümüştekin Yayınevi, 1976. Turgut Yılmaz Güven, *Demirel'li Yıllar: Hamzakoy'dan Demokrasi Mahzenine 12 Eylül 1980–24 Eylül 1987*, Ankara: Başak Matbaası, 1999. Nazlı Ilıcak, *Zincirbozan Mektupları: Demirel'den Nazlı Ilıcak'a Nazlı Ilıcak'tan Demirel'e*, İstanbul: Dem Yayınları, 1990. Füzulan Tekil, *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*, İstanbul: Göktürk Yayınları, 1978. Rahmi Turan, *Baba'dan Fıkralar: Süleyman Demirel'den Duyulmuş, Duyulmamış Nükte ve Yergiler*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 2000. Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası: Bir Liderin Doğuşu 1924–1962/Bir Liderin Yükselişi 1962–1971, C-1*, İstanbul: ABC Yayınları, 1992. Hulusi Turgut, *Güniz Sokağı: Demirel'in Dünyası*, İstanbul: ABC, 1987.

²⁹ Gazeteci İlhami Soysal, Demirel'in masonluğunu belgelemişti, bkz. İlhami Soysal, *Masonluk ve Masonlar: Dünyada ve Türkiye'de*, İstanbul: Der Yayınları, 1988, s.391-407. Soysal, bizzat Bilgi Locası Kayıt Defterinde yer alan fotoğraflı üye kaydını da kitabında gösteriyor (s.513).

³⁰ Ayrıntılar için bkz. Özdemir Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar-III: İnönü-Ürgüplü-Demirel*, Ankara: Nüve Matbaası, 1969.

³¹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961–1982*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986, s.22.

³² Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, haz., Kıvanç Koçak, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.10.

³³ Mehmet Ali Aybar, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi-1*. İstanbul: BDS Yayınları, 1988, s.174.

TİP'e karşı en keskin muhalefet beklenilenin aksine anti komünist çevrelerden değil soldan geldi. Bir kere TİP, 1961 Anayasası'nın tüm özgürlükçü teviline rağmen cari TCK 141-142'nci maddelerinin³⁴ cenderesiyle yüz yüze olmanın yarattığı terdirginliğe mensup bir geleneğe dayanıyordu ve bunun için çok dikkatli olmak zorundaydı. Bu sebeple Reşat Fuat Baraner, Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli gibi isimler, kendilerine karşı bırakılan mesafenin burukluğunu sert muhalefete dönüştürmeyi bildiler.³⁵ TİP en sert muhalefeti, mevcut sosyoekonomik yapısal durum mevcut oldukça sandıktan bu ve buna benzer iktidarların ortaya çıkacağı, devrimci bir dönüşüm ve güçler ittifakı tesis edilmedikçe 12 Mart'ı önceleyen günlerin müstehtehzi ifadesiyle; sandıksal, cici ve Filipin demokrasisi kısır döngüsünün devam edeceği istikametinde, YÖN³⁶ Çevresinden gördü.³⁷ Parti çatısında var olan M. Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren ittifakı da özellikle 1968'deki Prag'a Sovyet müdahalesine takınılacak tavır konusundaki farklılıkla açık bir çatışmaya dönüştü.³⁸

1969 Seçimleri ve 12 Mart Darbesine Giden Yol

1969 seçimleri neticeleri aslında 12 Mart'tan çok, 9 Mart darbesini planlayanların nezdinde başka bir çarenin olmadığı doğrultusundaki tezi destekledi..³⁹ Seçim sonuçlarıyla birlikte öteden beri, böylesi bir toplumsal yapının sürmesi halinde sandıktan çıkacak iktidar tipolojisinin asla değişmeyeceği, dolayısıyla sistemin koyduğu oyun kurallarına tabiyetin gerçekten de sistemi besleyeceğini, sömürüye dayalı toplumsal rızayı sağlama doğrultusunda yapılanın aslında rejimin meşru olduğuna yönelik propagandayı destekleyeceğini iddia eden kesimlerin elini güçlendirdi.⁴⁰ Partinin Kürt sorunu gibi tabu sayılan bir meseleyi ünlü Doğu Mitinglerinde gündeme getirmesinin, bölgede bile oylarını arttırmadığı bilakis 12 Mart Ara Rejimi tarafından kapatma gerekçesi sayıldığı hatırlandığında; partinin, devrimi hızlandıracak ne öncülük ne de araçsallık vasfına sahip olmadığı istikametindeki kanının güçlendiği gözlenmektedir.⁴¹

Türk siyasal hayatının en düşük katılımlı seçimlerinden biri olan 1969 seçimleri; AP'nin, sağdaki bölünmüşlüğe, yüzde 46'ya gerileyen oy oranına rağmen meclisteki temsilci sayısını 256'ya çıkarmasını sağlamıştı. Seçimin tek mağlubu TİP değildi, 1965 seçimlerine, program ve ideolojisinde yapılan önemli bir açılımla giren Cumhuriyet Halk Partisi de umduğunu bulamamıştı; Ortanın Solu açılımı, bir kez

³⁴ Bkz. Çetin Özek, *141-142*, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1968 ve Halit Çelenk, *141-142 Üzerine*, Ankara: Anka Yayınları, 1976.

³⁵ Bkz. İlhan Akdere ve Zeynep Karadeniz, *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi-1*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 1994, s.175-176.

³⁶ Yön Hareketine dair araştırmalarda bir ilk olma özelliğini koruyan şu eser hararetle tavsiye edilir: Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986. Şu üç eser de son derece önem arz etmektedir: Gökhan Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*, İstanbul: TÜSTAV, 2002. Muzaffer Ayhan Kara, *Yön'ün Devrimi Devrim'in Yönü*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008. Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, İstanbul: Yordam Kitap, 2015. Bkz. Mustafa Türkes, "A Patriotic Leftist Development Strategy Proposal in Turkey in the 1930s: The Case of the Kadro (Cadre) Movement", *Internationa Journal Middle East Studies*, 33 (2001), s.91-114.

³⁷ Ergun Yıldızoğlu, *Türk Solu 1960-1971: Eleştirel Bir Tarih Denemesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s.64.

³⁸ Bkz. Mehmet Ali Aybar, *Neden Sosyalizm: Bir Son Sözle*, İstanbul: BDS Yayınları, 1987.

³⁹ Sonuçlara rağmen Aybar, başarısızlığı kabul etmemektedir, bkz. Mehmet Ali Aybar, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi-3*, İstanbul: BDS Yayınları, 1988, s.68.

⁴⁰ Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s.199.

⁴¹ Özellikle bkz. Tarık Ziya Ekinci, *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010. Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.

daha seçmenin teveccühünü kazanamamıştı. Ortanın Solu Moskova Yolu şeklinde takdim edilerek seçmen nezdinde sevimsizleştirilirken, CHP içinde de Turhan Feyzioğlu ve Kemal Satır grupları tarafından başarısızlığın sorumlusu olarak takdim edildi ancak İsmet İnönü bu eleştirilere rağmen Bülent Ecevit'in arkasında durmaya devam etti. Ecevit'in yanı sıra, Haluk Ülman, Turan Güneş, Ahmet Naki Yücekök, Besim Üstünel, Deniz Baykal gibi isimler tarafından kuramsallaştırılan dönemin ünlü tabiriyle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri olmaları gerekçesiyle parti içindeki muhalefet tarafından Mülkiye Cuntası⁴² olarak isimlendirilen bu ekibe karşı devam eden parti içi muhalefet nihayet; Turhan Feyzioğlu'nun Güven; Kemal Satır'ın ise Cumhuriyetçi Parti'yi kurmak suretiyle 1969 seçimleri öncesinde hizip olmaktan çıkıp partileşen bir ayrılığa dönüşüyordu.

Siyasi yelpazenin sol kanadındaki hayal kırıklığı, ortanın solundan radikal sola kadar uzanan çizgide yeni ancak örtülü bir tartışma başlattı. Kuramsal öncülüğünü Doğan Avcıoğlu ve ekibinin yaptığı bu görüş; 1960'ların başında Yön ve sonunda Devrim isimli dergi ve gazeteleriyle;⁴³ TİP'e hücum ederken, parti içindeki lider kadro: Behice Boran, Mehmet Ali Aybar ve Sadun Aren arasındaki görüş ayrılıkları göz önündeki gelişmelerdi. Diğer taraftan, parlamento dışı muhalefetin, radikal sol boyutunu temsil eden Ant, Ekin, Aydınlık, Proleter Devrimci Aydınlık gibi belli başlı dergilerde toplanmış çeşitli unsurlar ve Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun Devrimci Gençlik Federasyonu'na (DEV-GENÇ) tekâmülüyle birlikte devrimci mücadelenin yöntemi konusundaki fikir ayrılıkları çeşitlenmeye başladı.⁴⁴

Avcıoğlu, Madanoğlu ve Belli ekipleriyle birlikte özellikle senatoda Milli Birlik Grubu olarak yer alan eski MBK'nin 23'ler kanadının geriye kalanıyla 14'ler ekibi içinde yer almalarına rağmen anti Türkesçi tutumlarıyla farklı eğilimlere sürüklenen Numan Esin, İrfan Solmazer⁴⁵ gibi isimler; Türkiye'de gerçekleştirilecek düzen değişikliğinin zor gücü olarak ordunun başatlığına vurguyla ordudaki radikal ilericiler unsurunun dahline yönelik çabalar içerisine giriyorlardı.⁴⁶ Avcıoğlu, diğerlerinin haricinde, hızlı kalkınmanın sağlanmasının eski düzenin tamamen tasfiye edilerek yüzde yüz devletçi bir politikayla imkân dâhilinde, bunun da disiplinli otoriter bir modelle mümkün olduğunu, bu politikanın çok partili parlamenter rejim

⁴² Erol Çevikçe, *CHP ile Bir Ömür*, der., İrfan Aydın, İstanbul: Medyamen, 2012, s.109.

⁴³ Bkz. Erol Bilbilik, *Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013, s.47.

⁴⁴ Bkz. Sadun Aren, *TİP Olayı: 1961-1971*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993. Doğan Avcıoğlu, *Devrim Üzerine*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971. Mihri Belli, *Milli Demokratik Devrim*, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1966. Sevim Belli, *Boşuna mı Çiğnedik? Anılar*, İstanbul: Belge Yayınları, 1994. Tuncay Çelen ve Ömer Gürcan, *68 Gençliği ve Katledilişi: Hesaplaşma*, Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006. Cem Çobanlı, *Mahir Deniz İbo: Anlatılan senin hikayendir*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008. Necmeddin Erişen, *Türkiye'de Altıncı Filo Hadiseleri ve Gerçek Emperyalizm*, İstanbul: Mücadele Birliği, 1969. Vehbi Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014. Turhan Feyzioğlu, *FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2015. Fatma Hikmet İşmen, *Parlamento'da Dokuz Yıl: TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları*, Ankara: Çark Matbaası, 1976. Sarp Kuray, *İsyan ve Tevekkül*, İstanbul: Birharf Yayınları, 2008. Ali Yıldırım, *FKF Dev-Genç Tarihi: 1964-1971 Belgeleriyle Bir Dönemin Serüveni*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.

⁴⁵ Bkz. Bilbilik, *Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*, s.104.

⁴⁶ Devrimci Subaylardan biri olması açısından tanıklığı önemli olan bir ismin anlatımı için bkz. Orhan Savaşçı, *Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

yerine atamayla oluşturulan az mevcutlu bir devrim meclisiyle tatbik edilebileceğini savunuyordu. *Türkiye'nin Düzeni* kitabı,⁴⁷ orduda, *Akis* dergisinin yarattığı etkiyle kıyaslanabilecek bir etki yaratmıştır.

Cemal Madanoğlu ise 27 Mayıs'a girişi ve etkisi hâlâ tartışmalı bir isim olduğu gibi 27 Mayıs'ta, gerekli reformlar yapılmadan iktidarın sivillere bırakılmaması yönündeki 14'lerin görüşlerine karşı en sert tutumun takınılması gerektiğini savunanlar arasındaydı.⁴⁸ 13 Kasım tasfiyesini bizzat yönetmişti. İnönü'nün bulduğu formülle ihdas edilen MBK üyelerine verilen tabii senatörlüğü kabul etmeyen, Madanoğlu; Cevdet Sunay tarafından bir dönem kontenjan senatörlüğüne atanmış, ordunun ilerici unsurlarıyla temas kurulmak suretiyle 27 Mayıs sonrasında yapılan hataların bu kez yapılmayarak, yeni bir müdahalede, bulunulması, böylece anayasanın öngördüğü reformların tatbik edilebileceği noktasına kadar gelmişti.⁴⁹ Mihri Belli, soldaki tartışmaların odak noktasındaydı, ona göre Türkiye henüz milli demokratik devrimini yapamamış, emperyalizmin tasallutundan kurtulamamış bir vaziyettedir. Emperyalizm karşısında çıkar birliği içinde bulunan işçi, köylü, milli burjuvazi gibi sosyal sınıfların elbirliğiyle savaşım vermesi kaçınılmazdır. Bu savaşım-daki öncü rol, Türkiye'deki ilerici her hamlenin başrolünü oynayan da ordudur.⁵⁰

12 Mart Muhtırası özünde, bu tasavvurların ortak bileşeni olarak ortaya çıkan ve ordunun çengel atılmış belli unsurlarının eliyle yapılacak radikal sol bir darbeye mâni olmak için, girişilmesi planlanan 9 Mart darbesini önleme operasyonudur. Muhtırayı veren heyet de kendi içinde bölünmüş vaziyettedir; dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Celal Eyi-ceoğlu'nun ne başında ne de sonunda cuntacı oluşumlarla hiçbir irtibatı yoktur. Buna karşın gerek Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, gerekse Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, planlanan doğrudan müdahale planlarının bizzat içinde ve odağındadırlar. Lakin her iki yüksek komutan, bu eylemin içinde bulundurulmalarının sadece omuzlarının diğerlerinden daha kalabalık olmasından kaynaklandığının da farkındadırlar.

Türkiye Radyolarında spiker Çetin Çeki'ye⁵¹ okutturulacak muhtıra metnine imzasını atarken Tağmaç'ın gözleri, iki göz iki çeşmedir. Tağmaç'ın 2 Eylül 1972'de dolacak görev süresinin ardından 1. Ordu Komutanı Org. Kemal Atalay'ın yerine mutadın dışında 2. Ordu Komutanlığından Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirilen Gürler'in de emekliliği söz konusudur ve Tağmaç 30 Ağustos gelmeden görevden ayrılarak Gürler'in önünü açmaya karşı direnmektedir. Direnç çok açık bir

⁴⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969. Eserin kritiği için bkz., Hikmet Özdemir, "Bir İlk Yapıt: Türkiye'nin Düzeni", *Yapıt*, 2/47, Aralık-Ocak 1983-1984.

⁴⁸ Cemal Madanoğlu, *Anılar-1: 1911-1938*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982.

⁴⁹ Bkz. Örsan Öymen, *Bir İhtilâl Daha Var... 1908-1980*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987. Mahir Kaynak, *Yel Üfürdü Su Götürdü: Ailem, Çocukluğum, Gençliğim, Mesleğim, Yaşadıklarım ve Gördüklerim...*, İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2003, s.73.

⁵⁰ Türk solunun bu ilginç siması hakkında ayrıntılı bilgiler edinmek önemlidir, bkz. Mihri Belli, *Mihri Belli'nin Anıları-1: İnsanlar Tanıdım*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999 ve Mihri Belli, *Mihri Belli'nin Anıları-2: İnsanlar Tanıdım*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999. Mihri Belli, *Savcı Konuştu, Söz Sanığıdır: Türkiye Komünist Partisi ve İleri Gençlik Birliği Davaları ile İlgili Yayına Cevap*, Ankara: Başnur Matbaası, 1967. Ayrıca bkz. Rasih Nuri İleri, *Mihri Belli Olayı-I: MDD-Yön Tartışmaları Sosyalist Aydınlik Davası*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976. Rasih Nuri İleri, *Mihri Belli Olayı-II: Marksist-Leninist Haziran Hareketi*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976. Rasih Nuri İleri, *Mihri Belli Olayı-III: Öz Eleştiri Türkiye Emekçi Partisi*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.

⁵¹ Jülide Gülizar, *TRT Meydan Savaşı*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995, s.29.

tehditle kırılır, Batur'un emriyle yurt savunmasına tahsisli jetler, Genelkurmay binası üzerinde alçaktan uçurulur. Gürler cumhurbaşkanlığına soyunurken halef olarak Batur'u tercih etmeyince, seçim sürecinde bu tip desteği artık Batur veremeyecektir.

12 Mart Muhtırası öncesinde özellikle Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerinin yanı sıra bölgenin eski sahip ve hamisi İngiltere'yle ilişkiler hangi minvaldeydi? Doğu ve Batı blokları arasındaki kutuplaşmanın yarattığı ve yaklaşık 45 yıl süren soğuk savaş diplomasi anlatısının argümanlarına göre: Türkiye, konumu itibarıyla Sovyet tehdidi ve buna binaen NATO koruması altındadır, dolayısıyla ülke içindeki yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin, ittifak ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerden değil, SSCB veya güdümündeki ülkelerden geldiği kuvvetle muhtemeldir.⁵² 1963'teki Kıbrıs krizi ve müdahale kararının ünlü Johnson Mektubu'yla iptali sonrası bu tez oldukça zayıflamıştır.

Sonuç

27 Mayıs'la birlikte Türkiye'de, tabandan yoksun ancak yükte hafif pahada ağır sol bir muhalefetin zinde güçler şeklinde nitelendirilen cenahlardaki etkinliğini arttırdığına şahit olundu. Burada dikkat edilmesi gereken husus; sol muhalefetin kesinlikle SSCB bağlantısının olmayışı ve sanılanın aksine SSCB ile muhafazakâr sağ AP hükümetinin, son derece iyi ilişkilerinin söz konusu olmasıdır.⁵³ Öyle ki, Türkiye'de, Sovyet kredileri ile finanse edilerek inşası tamamlanan, Ereğli Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum, Aliğa Rafinerisi gibi çok önemli ağır sanayi yatırımları yapılması ve Türkiye'nin Varşova Paktı üyesi olmayıp da SSCB'den en çok yardım alan ülkeler arasında Hindistan'dan sonra gelmesi dikkate değer niteliktedir.

Demirel hükümetinin ABD ile ilişkileri edilgen bir konumda değildi. Politika dışındayken bir dönem Morison şirketinin Türkiye mümessilliğini yapmasından dolayı Morison Süleyman şeklinde hakaret gören Demirel, bölgede ABD politikaları karşısında bağımsız ve Türkiye'nin menfaatlerini öne alan bir siyaset izleyerek aktif bir tutum sergilemiştir. Öyle ki, Türk topraklarından havalanan U-2 uçaklarının uçuşlarını yasaklaması, Arap-İsrail gerginliğinde Arap komşularının yanında olması, ABD gençliğini zehirlediği iddia edilen uyuşturucunun kaynağı olduğu suçlaması eşliğinde haşhaş ekiminin yasaklanması doğrultusundaki baskılar karşısında boyun eğmemesi söz konusu aktif tutumun en önemli göstergeleridir. Bu tutumun arka planında ülkenin, ihracat ve işçi dövizleri sayesinde döviz sıkıntısı çekmemesi, ithalatını borçsuz, cari harcamalarını Sovyet kredileriyle yapabildiği yer almaktadır.

12 Mart'ta istifaya mecbur bırakılan AP iktidarı bir taraftan, anayasanın öngördüğü reformları yapmayarak sokaktaki şiddetin nedeni olarak gösterilmiş; diğer taraftan da söz konusu şiddeti önleyemeyen, "muktedir olmayan iktidar" şeklinde basiretsiz addedilmiştir. AP içindeki orta ve küçük sermayenin kurduğu koalisyon

⁵² Joseph C. Satterthwaite, "The Truman Doctrine: Turkey", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401, America and the Middle East. (May, 1972), s.74-84. Ahmet Kemal, Military Rule and the Future of Democracy in Turkey, *MERIP Reports*, No. 122, Turkey under Military Rule. (March- April., 1984), s.12-15. Feroz Ahmad, Military Intervention and the Crisis in Turkey, *MERIP Reports*, No. 93, Turkey: The Generals Take Over. (Jan., 1981), s.5-24.

⁵³ Gokhan Bacik ve Bülent Aras, "Turkey's Inescapable Dilemma: America or Europe?", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 3 (1), 2004, s.56-74.

çökmekle birlikte kredi ve teşviklerde büyük sermaye gruplarının kayırılması karşısında 1970 yılı bütçesine kırmızı oy verilmesi dikkate değerdir.

27 Mayıs mağduru DP'lilerin siyasi haklarının iadesine yönelik Demirel'in sergilediği pasif tutum, Demokratik Parti ismi altında partileşen yeni bir muhalefet yaratmakla birlikte olası bir askeri kalkışma karşısında merkez sağ cephenin bölünerek zayıflaması sonucu karşı cepheye cesaret vermiştir. Bununla birlikte Milli Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi kapatılmış, 1973 ve 1977 seçimlerine kadar devam eden bölünmüşlük lider değiştiren CHP'nin lehine işlemiş ve her iki seçimden de birinci parti çıkmasına hizmet etmiştir.

Ordudaki hiyerarşi dışı darbeci eğilimlerin başı çekenleri 15 Mart'ta tasfiye edilmekle birlikte özellikle 12 Eylülcülerin üzerini çizerek ifade ettikleri: emir ve komuta hiyerarşisi için ve emirle vurgulu gelecek müdahalelere örnek teşkil etmiştir.

Kontrgerilla, kışkırtıcı ajan gibi kavramlar ilk kez 12 Mart ve sonrasındaki ara dönemde telaffuz edilir olmuş; yetmişli yıllarda meydana gelen, sokaktaki şiddetin muhatabı olan sol ve sağ örgütlerde üs kurmak suretiyle 12 Eylül'ün gerekçe üretme işlevini yerine getirdikleri iddia edilmiştir. İç dinamikleri itibarıyla 12 Mart Muhıtrası ve ara dönem hükümetleri, 27 Mayıs sonrasında yaşanan on yıllık süreçte, toplumsal değişime uyum sağlayamayan siyasal sistemin bir nevi balans ayarımış gibi gözüküyor. Bu çerçevede, dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç tarafından telaffuz edilen "Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı." ifadesi süreci net bir biçimde özetlemektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, Samet. *Siyasî Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*. Haz., Cemil Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Ahmad, Feroz. *Military Intervention and the Crisis in Turkey, MERIP Reports, No. 93, Turkey: The Generals Take Over*. (Jan., 1981): 5-24.
- Akdere, İlhan ve Zeynep Karadeniz. *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi-1*. İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 1994.
- Aren, Sadun. *TİP Olayı: 1961-1971*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Atılgan, Gökhan. *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. İstanbul: TÜSTAV, 2002.
- Avcıoğlu, Doğan. *Devrim Üzerine*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.
- Aybar, Mehmet Ali. *Neden Sosyalizm: Bir Son Sözle*. İstanbul: BDS Yayınları, 1987.
- Aybar, Mehmet Ali. *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi-1*. İstanbul: BDS Yayınları, 1988.
- Aybar, Mehmet Ali. *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi-3*. İstanbul: BDS Yayınları, 1988.
- Aybar, Mehmet Ali. *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*. Haz., Kıvanç Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Aydemir, Talat. *Hatıratım*. İstanbul: YKY, 2010.
- Aydemir, Talat. *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*. İstanbul: May Yayınları, 1966.
- Aytekin, Emin. *İhtilâl Çıkmazı*. İstanbul: Dünya Matbaası, 1967.
- Baban, Cihat. *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

- Bacik, Gokhan ve Aras, Bülent. "Turkey's Inescapable Dilemma: America or Europe?". *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*. 3/1 (2004): 56-74.
- Başgil, Ali Fuat. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri-Görüp Yaşadıklarım*. Çev., Cemal Aydın. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2006.
- Bayar, Celal. [Anlatan], *Bir Darbenin Anatomisi: 27 Mayıs İhtilali*. Yazan: İsmet Bozdağ. İstanbul: Emre Yayınları, 1991.
- Bayar, Celal. *Kayseri Cezaevi Günlüğü*. Haz., Yücel A. Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999.
- Baykam, Bedri. *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- Belli, Mihri. *Mihri Belli'nin Anıları-1: İnsanlar Tanıdım*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Belli, Mihri. *Mihri Belli'nin Anıları-2: İnsanlar Tanıdım*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Belli, Mihri. *Milli Demokratik Devrim*. İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1966.
- Belli, Mihri. *Savcı Konuştu, Söz Sanığındır: Türkiye Komünist Partisi ve İleri Gençlik Birliği Davaları ile İlgili Yayına Cevap*. Ankara: Başnur Matbaası, 1967.
- Belli, Sevim. *Boşuna mı Çiğnedik? Anılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 1994.
- Bilbilik, Erol. *Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013.
- Bulut, Hayrettin. *Demirel'in Hikâyesi: 32 Kısım Tekmili Birden*. İstanbul: Yalçın Yayınları, 1991.
- Cebeci, Sırrı Yüksel. *Silahların Gölgesinde Demirel*. İstanbul: Latin Matbaası, 1975.
- Cemal, Hasan. *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Cenkçi, Burhan. *Gene Mi Demirel?* İstanbul: Can Ofset, 1991.
- Cızıoğlu, Tanju. *Demirel: Zincirbozan'dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde*. İstanbul: Matay, 1988.
- Çelen, Tuncay ve Ömer Gürcan. *68 Gençliği ve Katledilişi: Hesaplaşma*. Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006.
- Çelenk, Halit. *141-142 Üzerine*. Ankara: Anka Yayınları, 1976.
- Çevikçe, Erol. *CHP ile Bir Ömür. Der.*, İrfan Aydın. İstanbul: Medyamen, 2012.
- Çobanlı, Cem. *Mahir Deniz İbo: Anlatılan Senin Hikayendir*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Demirer, Mehmet Arif. *27 Mayıs: Masallar ve Gerçekler*. İstanbul: Toplumsal Yayıncılık, 2012.
- Demirer, Mehmet Arif. *Demokrat Parti: Alparslan Türkeş'in Anıları ve 27 Mayıs 1960*. İstanbul: Demokrat Parti Yayınları, 1994.
- Demokratlar Kulübü. *27 Mayıs Askeri Darbesinde Gerçeği Savunan Yazarlar ve Yazıları*. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1996.
- Dilligil, Turhan. *İmrâli'da Üç Mezar*. İstanbul: Dem Yayınları, 1989.
- Donat, Yavuz. *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*. İstanbul: Merkez Yayınları, 2005.
- Donat, Yavuz. *Demirel'in Yokluk Yılları*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Ekinci, Tarık Ziya. *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

- Er, Ahmet. *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2007.
- Erer, Tekin. *Lider Demirel*. İstanbul: Ceylan Matbaası, 1976.
- Erişen, Necmeddin. *Türkiye'de Altıncı Filo Hadiseleri ve Gerçek Emperyalizm*. İstanbul: Mücadele Birliği, 1969.
- Erkanlı, Orhan. *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası, 1973.
- Erkanlı, Orhan. *Askeri Demokrasi: Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980*. İstanbul: Güneş Yayınları, 1987.
- Ersan, Vehbi. *1970'lerde Türkiye Solu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Esin, Numan. *Devrim ve Demokrasi: Bir 27 Mayısçının Anıları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ., 2005.
- Farrell, Theo. "Culture and military power". *Review of International Studies*. 24 (1998): 407-416.
- Fersoy, Orhan Cemal. *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*. İstanbul: Hun Yayınları, 1978.
- Fersoy, Orhan Cemal. *Fatin Rüştü Zorlu: Devlet ve Hizmet Adamı*. İstanbul: Hun Yayınları, 1979.
- Feyizoğlu, Turhan. *FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2015.
- Gülizar, Jülide. *TRT Meydan Savaşı*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995.
- Gümüştekin, Uğur. *Ufuk ve Çizgi: Milliyetçi Bütünleşme Hedefinde Ufuklu ve Kırsız Çizgide Bir Demirel Belgeseli*. İstanbul: Gümüştekin Yayınevi, 1976.
- Gürcan, Ömer. *Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri*. İstanbul: İleri Yayınları, 2005.
- Gürcan, Öner. *Ben İhtilâlciyim: Fethi Gürcan*. Ankara: Süvari Yayıncılık, 2005.
- Güven, Turgut Yılmaz. *Demirel'li Yıllar: Hamzakoy'dan Demokrasi Mahzenine 12 Eylül 1980-24 Eylül 1987*. Ankara: Başak Matbaası, 1999.
- İlıcak, Nazlı. *Zincirbozan Mektupları: Demirel'den Nazlı İlıcak'a Nazlı İlıcak'tan Demirel'e*. İstanbul: Dem Yayınları, 1990.
- İleri, Rasih Nuri. *Mihri Belli Olayı-I: MDD-Yön Tartışmaları Sosyalist Aydınlik Davası*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.
- İleri, Rasih Nuri. *Mihri Belli Olayı-II: Marksist-Leninist Haziran Hareketi*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.
- İleri, Rasih Nuri. *Mihri Belli Olayı-III: Öz Eleştiri Türkiye Emekçi Partisi*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1976.
- İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Coşar. *İhtilalin İçyüzü*. İstanbul: BATEŞ Dağıtım, 1965.
- İsen, Can Kaya. *Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat-21 Mayıs*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964.
- İşmen, Fatma Hikmet. *Parlamento'da Dokuz Yıl: TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları*. Ankara: Çark Matbaası, 1976.
- Kahraman, Ahmet. *Devr-i Süleyman*. İstanbul: Sel Yayınları, 1993.
- Kalpakçioğlu, Özdemir. *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar-III: İnönü-Ürgüplü-Demirel*. Ankara: Nüve Matbaası, 1969.
- Kaplan, Mustafa. *Devrim Anıları*. Haz., Vecdi Çıracıoğlu. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2019.

- Kara, Muzaffer Ayhan. *Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar: Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu*. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004.
- Kara, Muzaffer Ayhan. *Yön'ün Devrimi Devrim'in Yönü*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008.
- Karavelioğlu, Kâmil. *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*. İstanbul: Güner Yayınları, 2007.
- Kaynak, Mahir. *Yel Üfürdü Su Götürdü: Ailem, Çocukluğum, Gençliğim, Mesleğim, Yaşadıklarım ve Gördüklerim...* İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2003.
- Kemal, Ahmet. *Military Rule and the Future of Democracy in Turkey, MERIP Reports, No. 122, Turkey under Military Rule. (March-April, 1984): 12-15.*
- Kuray, Sarp. *İsyan ve Tevekkül*. İstanbul: Birharf Yayınları, 2008.
- Küçük, Sami. *Rumeli'den 27 Mayıs'a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı*. İstanbul: Mikado Yayınları, 2008.
- Madanoğlu, Cemal. *Anılar-1: 1911-1938*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982.
- Metin, İbrahim. *İhtilalciler Hesaplaşıyor: 27 Mayıs-Ondörtler ve DüNDAR Taşer*. İstanbul: Töre-Devlet Yayınları, 2012.
- Örtülü, Erdoğan. *Üç İhtilâlin Hikâyesi*. Konya: Milli Ülkü Yayınevi, 1966.
- Öymen, Örsan. *Bir İhtilâl Daha Var... 1908-1980*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- Özdemir, Hikmet. "Bir İlk Yapıt: Türkiye'nin Düzeni", *Yapıt. 2/ 47*, Aralık-Ocak 1983-1984.
- Özdemir, Hikmet. *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Özek, Çetin. *141-142*. İstanbul: Ararat Yayınevi, 1968.
- Özkaya, Şükran. *Adım Adım 27 Mayıs*. İstanbul: İleri Yayınları, 2005.
- Öztuna, Yılmaz ve Ayvaz Gökdemir. *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987.
- Perinçek, Doğu. *Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Sarıgül, N. *27 Mayıs ve Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri: 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sina Akşin. Ankara: AÜ SBE, 2001.
- Satterthwaite, Joseph C. "The Truman Doctrine: Turkey", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 401. America and the Middle East. (May, 1972): 74-84.
- Savaşçı, Orhan. *Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Seyhan, DüNDAR. *Gölgedeki Adam*. İstanbul: Uycan Matbaası, 1966.
- Soysal, İlhami. *Masonluk ve Masonlar: Dünyada ve Türkiye'de*. İstanbul: Der Yayınları, 1988.
- Soysal, İlhami. *Sıfıra Sıfır Elde Sıfır*. İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969.
- Şener, Mustafa. *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Tanör, Bülent. *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986.

- Tekil, Füzûzan. *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*. İstanbul: Göktürk Yayınları, 1978.
- Toker, Metin, İnönü'nün *Son Başbakanlığı 1961–1965: Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944–1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Tunçkanat, Haydar. *27 Mayıs 1960 Devrimi: Diktadan Demokrasiye*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996.
- Turan, Rahmi. *Baba'dan Fıkralar: Süleyman Demirel'den Duyulmuş, Duyulmamış Nükte ve Yergiler*. Çizgiler: Haslet Soyöz. İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 2000.
- Turgut, Hulusi. *Türkeş'in Anıları: Şahinlerin Dansı*. İstanbul: ABC Yayınları, 1995.
- Turgut, Hulusi. *12 Eylül Partileri: Bir Dönemin Perde Arkası*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986.
- Turgut, Hulusi. *Demirel'in Dünyası: Bir Liderin Doğuşu 1924–1962/Bir Liderin Yükselişi 1962–1971. C-1*, İstanbul: ABC Yayınları, 1992.
- Turgut, Hulusi. *Güniz Sokağı: Demirel'in Dünyası*. İstanbul: ABC, 1987.
- Turhan, Nesrin. *İhtilalin Süvarisi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.
- Türkeş, Mustafa. A Patriotic Leftist Development Strategy Proposal in Turkey in The 1930s : The Case Of The Kadro (Cadre) Movement, *Int. J. Middle East Stud.* 33 (2001), 91–114.
- Türkeş, Alparslan. *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Hamle Basın Yayın, 1996.
- Ulay, Sıtkı. *Giderayak*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.
- Ulay, Sıtkı. *Harbiye Silâh Başına! 27 Mayıs 1960*. İstanbul: AR Matbaası, 1968.
- Yesevizâde. *Süleyman Demirel veya Yalan Üzerine Kurulu Bir Politik Hayat*. Ankara: Hakikati Arayış Neşriyatı, 1990.
- Yeşilyurt, Süleyman. *Bayar Gerçeği*. Ankara: Serajans Yayınları, 1997.
- Yıldırım, Ali. *FKF Dev-Genç Tarihi: 1964-1971 Belgeleriyle Bir Dönemin Serüveni*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.
- Yıldızoğlu, Ergun. *Türk Solu 1960-1971: Eleştirel Bir Tarih Denemesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.

Yazım Kuralları / Publication Rules

1. *İnsan ve İnsan Dergisi* tematik yayıncılık yapmaktadır. Her sayısında belli bir konuya odaklanmaktadır. Dergiye gönderilecek çalışmalar çıkacak sayının konusuyla ilgili ve özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.

2. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne, tek yazarlı veya danışman ismiyle birlikte çift yazarlı da olsa, Yüksek Lisans düzeyi çalışmalar ile Yüksek Lisans tezlerinden üretilmiş çalışmalar kabul edilmemektedir.

3. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne, sempozyum, kongre vb. etkinliklerde sözlü veya yazılı olarak sunulmuş bildiriler veya bu bildirilerden üretilmiş çalışmalar kabul edilmemektedir.

4. Dergiye gönderilen makaleler Dergi'nin "**Etik ilkeler ve Yayın Politikası**"na uygun hazırlanmalıdır, yazım bakımından son denetimleri yapılmalı ve yayımlanmaya hazır olarak gönderilmelidir. Bu kapsamda, **Etik İlkeler ve Yayın Politikası'**nı ihlal eden, **Yayın Koşulları ve Yazım Kurallarına** uymayan, yazım yanlışları bulunan makaleler değerlendirmeye alınmaz.

5. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır.

6. Dergiye gönderilen bir çalışma başlık, öz, dipnotlar ve kaynakça dâhil 7.000 kelimeyi aşmamalıdır.

7. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne gönderilecek çalışmalarda Tablo, Grafik, Resim, Şekil, Şema gibi görsel öğeler kullanılmaması tercih edilmektedir. Bu tür öğelerin kullanılması zorunlu görülüyorsa, Tablo, Grafik, Resim, Şekil, Şema gibi görsel öğelerin tümünün toplam sayısı bir makalede 3 adeti geçmemelidir. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir. (# Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni)

8. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.

9. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı isimlerin altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Daha sonra Kurum posta adresi ve kurumsal e-posta adresi yazılır. Ayrı bir satırda ORCID numarasına yer verilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.

10. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, kurum adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, posta ve elektronik posta adresleri, ORCID ID) editörlere ulaştırılmalıdır.

11. Makalelerde, 120-150 kelime arası Türkçe ve İngilizce öz ile birlikte 5 adet anahtar kelime yer almalıdır. Çalışmanın Türkçe ve İngilizce başlığı ile öz ve anahtar kelimeler ilk sayfada yer alır. Türkçe makalelerde, Türkçe başlık önce, İngilizce başlık sonra gelir. Türkçe öz ve ardından İngilizce abstract yer alır. İngilizce makalelerde ise önce İngilizce başlık gelir.

12. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (**Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu**). Dipnot, kaynakça yazımı ve yazım kuralları konusunda fikir edinmek için son sayımızdaki makalelere ve derginin sonundaki yazım kurallarına bakılması önerilir.

13. İlgili sayı editörleri tarafından ön incelemesi yapılan çalışmalar, Editör Kurulu tarafından değerlendirilir. Editör Kurulu bir çalışmanın hakem değerlendirme sürecine sokulmadan iadesine karar verebilir. Hakem sürecine alınmasına karar verilen çalışmalar çift taraflı kör hakemlik politikası gereğince anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, Editör Kurulu tarafından makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Editör Kurulu'na tekrar hakeme gönderilebilir. Değerlendirme süreci tamamlanan yazıların Dergide yayımlanıp yayımlanmamasına nihai olarak Editör Kurulu karar verir.

14. Çalışmalar Dergi Park sistemi üzerinden yüklenmelidir. Çalışmalarla birlikte "**Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu**" doldurularak sisteme yüklenmelidir.

15. Etik kurul izni gerektiren çalışmalar aşağıdaki hususları dikkate almalıdır. Belirtilen hususları içeren, ancak gerekli izinler alınmamış veya çalışma içinde gerekli kısımlarda bu izinler uygun şekilde belirtilmemiş çalışmalar *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne kabul edilmez ve değerlendirmeye alınmaz.

– **Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak, katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,**

– İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

– İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

– Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

– **Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,**

Ayrıca;

- Olgu sunumlarında “aydınlatılmış onam formu” nun alındığının **belirtilmesi**,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve **belirtilmesi**,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun **belirtilmesi** gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen niteliklerdeki çalışmaların etik kurul raporu ya da izin belgelerinin değerlendirilecek makale ile birlikte, birlikte sisteme yüklenmesi gerekir.

DİKKAT: TR DİZİN İLKELERİ GEREĞİNCE;

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

16. İntihal politikamız: Dergiye gönderilen makaleler Plagiarisma (Desktop Plagiarism Checker), iThenticate veya Turnitin gibi intihal programları ile kontrol edilir. Araştırma Makalelerinde benzerlik oranı yüzde yirmiyi aşmamalıdır. Özgün olmadığı veya akademik etiğe uygun hazırlanmadığı tespit edilen çalışmalar editörler tarafından değerlendirmeye alınmaz, derhal reddedilir.

17. Yazı göndermeden önce aşağıdaki koşulların ve formların incelenmesi, sürecin sağlıklı işlemesi açısından önem taşımaktadır.

- Etik İlkeler ve Yayın Politikası
- Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni
- Dipnot ve kaynakça yazım kılavuzu
- Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu

(Formu bilgisayarınıza indirin, doldurduktan sonra “farklı kaydet” seçeneğini kullanarak kaydedin. Kontrol ettikten sonra sistem üzerinden gönderin).

- Makale Değerlendirme Formu

(Değerlendirme ölçütlerine göz atmak, yazarlar için yararlı ve bilgilendirici olabilir).

18. *İnsan ve İnsan Dergisi*'ne Gönderilecek Makalelerde Uyulması Gereken Kâğıt ve Yazım Düzeni

A4 Kâğıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 punto

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 punto

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Çalışmalar Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça dışında uygun sayıda alt başlık içermelidir. Öz, Abstract, Giriş, Başlık ve Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır. Başlık ve alt başlıklarda kelimelerin ilk harfleri büyük, bağlaçlar küçük olmalıdır ve tümü koyu olmalıdır.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Punto büyüklüğü: 9 punto

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi: Times New Roman, İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Tablo başlıkları tablonun üzerinde, Şekil, Grafik, Resim başlıkları ise şekil veya grafiklerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1. Tablo Başlığı

Grafik 2. Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde de gönderilmelidir.

Not: Tablolar renk, şekil vb. bakımından biçimlendirilmemeli, yalın şekilde içeriği vermelidir. Ayrıca, tablolar kesinlikle resim formatında olmamalıdır.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak da gönderilmelidir. Resimler Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca resim dosyası olarak da gönderilmelidir.

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmamalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

- Makaleler “[Etik İlkeler ve Yayın Politikası](#)”, “[Yayın Koşulları](#)” ve “[Yazım Kuralları](#)”na uygun olarak hazırlanmalıdır.

- Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır. Bkz. ([Chicago atıf ve kaynakça yazım kılavuzu](#)).

[Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni](#)

[Chicago dipnot-kaynakça yazım kılavuzu](#)

[Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu](#)

(Formu bilgisayarınıza indirin, doldurduktan sonra “farklı kaydet” seçeneğini kullanarak kaydedin. Kontrol ettikten sonra Dergipark sistemi üzerinden makale ile birlikte yükleyin.

[Makale Değerlendirme Formu](#)

(Değerlendirme ölçütlerine göz atmak, yazarlar için yararlı ve bilgilendirici olabilir).

